

821(477)

С

175

Володимир Дрозд

СПЕКТАКЛЬ

У2
Д75

Первый роман — о председателе городского суда, борющемся с нарушителями советских законов, стоящем на страже добра и справедливости.

Рецензенты:
М. И. Дубина, Ю. М. Мушкетик

Д $\frac{4702590200-081}{M223(04)-85}$ 27.85

© Издавництво «Радянський письменник», 1985

ІННА
СІВЕРСЬКА,
СУДДА

ЧАСТИНА ПЕРША

Снилось: теплі совячні промені пестять її обличчя. З тим і прокинулась. Відчуття було щасливе, вже знане колись, давним-давно, коли була дитиною; і не хотілось прощатися зі сном, щоб не випірнати з того ніжного, пестливого літєпла, так не хочеться випірнати з води, яка ще береже тепло літнього дня, а берег уже дихає вечірньою прохолодою. Але пересилила себе і розплющилася: сонце висвітлювало червоний дах сусіднього будинку, до її кімнати воно зазирає лише по обіді, а обличчя Інни пестили сумні материні очі. Мати сиділа біля узголів'я на принесеному з кухні стільчику і дивилася на дочку так, ніби надивлялася на усі ті дні, тижні, місяці, коли її не бачитиме. Постіль на розкладному кріслі лежала акуратною пірамідкою — подушка, двое простирадл і плед, складати крісло мати так і не навчилася. На підлозі лежала стара спортивна сумка з вицвілою рекламою Аерофлоту — пам'ять про студентські роки Інни. Залишена Інною в селі, сумка приглянулася матері і тим гарантувала собі довголіття. Аж тепер Інна згадала, що мати намірилася сьогодні будь-що їхати додому — і так, мовляв, загостювалася: їхала на кілька днів, а вже другий тиждень никає без роботи в кутка в куток квартири, аж батько не витримав і прислав телеграму, що нездужає, він телеграфував про свої болячки, більше вигадані, аніж справжні, кожного разу, коли мати затримувалася в Інни.

Згадала про материн від'їзд — і засмутилася. Мати часом заважала зосередитися — день німувала в порожній квартирі і чекала на дочку, щоб виговоритися, а Інна майже щовечора брала роботу додому, не вкладалася не те що у вісім, а й усі двадцять чотири, якби можна було не спати, годин. Мати свердлила голову одноманітними балачками про чужі заміжжя і чужих дітей, вперто нагадуючи дещі, що їй давно час влаштувати своє життя, щоб було як у людей, — чоловік, діти. Але, попри все це, з приїздом матері в Інни, коли вона поверталася додому, жило відчуття надійного берега, до якого завжди можна пристати, коли ти стомився. Тепер знову не буде в її житті відживлюючих душу повернень на свою затишну вуличку, висте-

лену поверх асфальту золотистою глицею, у свою затишну квартирку (і вуличка, і квартирка були ніби висвітлені, нагріті матір'ю), повернень після складних судових процесів, після важких годин прийому, коли чуже горе, чужі келади конденсують в тобі негативні емоції. Та й любила вона матір, а з роками все більше любила й батька, хоч майже до зрілого віку стосунки з батьком були складні, наїхала носа на камінь — гнівалася часом мати. Тепер відкривала духовні світи батька заново, а може, і вперше, бо ніколи не розуміла його так глибоко, як тепер, поживши на світі. Останні роки Інна умовляла батьків продати хату в своєму районному селищі на півночі Чернігівщини і переїхати під Київ, до курортного містечка Листвен, де її уже вдруге вибрали суддею. Мати хоч і боялася переїзду, але ще могла б піддатися на Іннині умовляння, батько ж відмовився навідріз: він весь ще був у своєму колгоспі, в якому агрономував од самої війни, а нині, хоч давненько на пенсії, працював обліковцем, з ранку до вечора їздив коблячкою по таких уже знаних полях і клопотався своїми одвічними клопотами: те вродило, те вимокло, те не зібрали, а там — не підсіяли вчасно...

— Мамо, а може, ще не поїдеш? Я ж в очах читаю — не хочеться тобі їхати од мене, відтелеграфуємо батькові, що й тобі нездужається, хай трохи сам подомує...

— Скучає він без мене. Та і я без нього. Хоч і погіркаємося іноді, сама знаєш, який він характером, та й і в мене характер — не мед, а за стільки літ душі наші так зрослися, що одна без одної кривавлять і болять. Колись ото як схопило його із серцем, одвезла в лікарню, одержу забрала в прийомному покої, стала під вікном палати, в яку його поклали, і до ночі простояла. Лікар геть мене жене, лише нервуєте, каже, хворого, я головою на знак згоди киваю, а ніг від землі одірвати не можу. Оце, думаю, раптом що з ним станеться — і дня без свого старого воркотуна не проживу. Треба їхати, дочко, треба...

— Я, мамо, на Жовтневі приїду, там буде три дні вихідних. А під Новий рік ви з батьком — до мене.

— Я — нічого, дочко, нічого... Для нас, сільських, доросла дитина — відрізана скибка, уже звикли. Тепер мало у кого, щоб діти удома залишалися. Та й самі ж виштовхуємо з малолітства: куди-небудь вступай — до технікуму, чи інституту, чи до якогось міського діла приліпися, аби не вдома, і ми, мовляв, не гірші, ніж сусіди... Думкою звикнеш за стільки літ, а серце материнське ніколи не звикне, болить, як тут моїй дочечці та що. І все

про погане думається, про хороше — мало. Така уже у нас, матерів, удача, чи що. Ось і зараз дивлюся на тебе, сонну, і душею болю. Ти, дочко, коли й спиш, то сувора з обличчя. Ніби і в сні — за столом отим своїм, за яким — судиш. Ніби і в сні того свого обличчя не знімаєш. На роботі воно, може, тобі і треба, таж хоч би удома, у сні передихнула душа.

— Сувора у суді, бо я там — не тільки я, а й закон державний уособлюю. Ой мамо, якби ти знала, як це важко: судити людей! Колись, ще у Верховному Суді, була я секретарем на процесі, судили одного за згвалтування дитини. Повернулася додому, а я тоді знімала кімнатку, пам'ятаєш, на Борщагівці, у тої, що капустою на базарі торгувала. Розказую господині і плачу. Жінка таблетку мені дала, засни, каже, стане легшенько. А як я засну? Ніяка таблетка після такого не pomoже. Ляжу на один бік — у голові крик матері згвалтованої дівчинки: «Та й фашисти ж так не знущалися, як ти познущався над моєю дитиною!» Повернуся на інший бік, у голові крик матері підсудного: «Чи я тебе для того родила, щоб ти убивав та гвалтував?! Ой просіть його, люди добрі, не карайте на смерть, який він не є, а моя дитина, в муках його народжувала, у муках ростила!» А коли б ти, мамо, знала, що почувають люди, які змушені підписувати смертні вироки, навіть отаким гвалтівникам, яких і земля носить не хоче! До суддівської роботи не звикаєш. До неї не можна звикнути. Той, хто звекає,— той уже не суддя.

— А я, дочко, давно тобі казала, ще як йшла ти на свою юристику, в університет: не жіноча це робота. Старого суддю нашого я часто зустрічаю — як іду в магазин, так і зустріну. То він усе перепитує, як там ти та що. Розмовляю з ним привітно, знаю, що ти із шкільних років до нього серцем відкрита, і він — до тебе, але крижинка в грудях моїх досі не розтанула: бо це він, Горобей, на таке трудне життя підбив тебе і благословив. Усе, було, голову забиває — і тобі, тільки-но школу скінчила, і твоєму батькові: талант юриста, талант юриста. Ніби той талант у тебе на лобі написаний. Батько вуха й розвісив, а ти, як коза, підстрибом у той Київ. Так Михайлові Антоновичу що — він уже своє одсудив, з вудочками над ставом сидить та онуків няньчить, на літо їм повно онуків навозять, а ти тільки впряглася, і кінця ще твоєму гонові не видно, а тепер народ не той, що колись, тепер ніхто нікого не боїться, тепер сам собі кожен суддя. Казала тобі і кажу: переходь на спокійнішу роботу, бо цей суд тебе

в могилу молодою зведе. Я з твоєю секретаркою. Надійкою, учора розбалакалася, поки ти зачиналася в тій своїй кімнаті, де вироки пишуть. Так вона каже, що можна тобі в адвокатуру або ту, як її, нотарну контору, там легшенько. Ондечки у нас у нотарній конторі жінка зоотехніка працює, кому яку коцію чи справку — завіряє, і батько до неї ходив, коли пенсію оформляв, так вона ой-ой як розпалася, гладенна зробилася — ледве у двері пропнеться. А ти ж, дочко, таке худенне, як травиночка. Учора сиджу в тій твоїй судейській залі, дивлюся на тебе за столом, а в тебе — самі очі на обличчі. І що ж там дивуватися, як я півдня в тій залі просиділа, а ніби на рік постаріла, такого надивилася і наслухалася. Чуже горе — воно не менше старить, аніж своє. Сиджу і думаю: і як вона спить, моя Інка, після такого? А тобі ж таке щодня, і все на себе треба брати, на своє серце, на свою совість. Та яка ж це жива людина витримає, і нащо воно тобі? Чи в тебе сім'я велика, чи інакше на шматок хліба не заробиш?

— Звичайно, звичайно, всі ми хочемо ходити в чистому, а прати брудну білизну — хай хтось інший, тільки не ми, не наша дочка?! — аж розсердилася Інна. — Сама кажеш: як у нас тепер тихо й спокійно, тільки жить добрій людині, хто хоче працювать і дітей ростить. Ось, щоб тихо було й спокійно добрій людині, твоя дочка й воює з тими, хто не хоче робить, а хоче з праці іншого покористуватися, з тими, хто звір звіром, тільки що в людській подобі. Є такі, мамо, є, на жаль! Краще добрій людині з такими не зустрічатися. А добренькими, збоку, як легко бути! Поки тебе за ребро гаком не зачепили. Тоді в крик: де наша міліція, де наш суд?! Пробач, я трички перевтомилася справді. Учора був складний процес, і за пару днів — знову. Мала я хлопця одного судити за напад на людину, на дружинника, а коли розібралася — виявилось, що не так хлопця треба судити, як того, хто цього хлопця довів до такого життя. Таке кубельце відкрилося! «Ресторан Антоніо»... Наступного тижня слухаємо. Задумалася вчора про цю справу та й заснула. Це завжди так, коли серйозний процес близько. Тільки про нього й думаєш. Чим ця робота, мамо, погана, що нема від неї і вдома перепочинку: приходиш із суду додому, а голоси людей, яких сьогодні судила чи приймала, ще в тобі, і до завтра будуть у тобі, бо думаєш про них, бо не можеш не думати. А взагалі — поки себе не похвалиш, хто похвалить? Дочка твоя — хороший суддя, — засміялася. — І знаєш, чому хороший? Бо — душевний. А ти мене сварив за цю мою душевність.

Такою вже ти мене вродила — переживательною, як ти кажеш. Тільки я нікому про це не кажу, що я хороший суддя, тобі першій сказала, тримай це у великій таємниці... Ну, Інно Дмитрівна, підйом! Рад-два-три! Я тепер собі послабки не даю. Пам'ятаєш, якою була приїхала до вас? Усе болить, уже, думаю, у мене рак, ледве ноги тягаю, тільки що — плачу, саму себе жалко... Тоді батько правильно нагримав: чоґо нюні розпустила, візьми себе в руки, ніякі таблетки нерви твої не вилікують, поки сама себе не вилікуєш. Ну, я і взялася за себе.

Підхопилася з ліжка, вбралась у спортивний костюм. Робила зарядку на балконі, день обіцявся з вітром, але сонячний. Сьогодні вона дозволить собі відпочити, вихідний є вихідний для всіх трудящих і для судді також. Проведє матір на станцію, а потім прийде її Надійка, секретарка, з дівчатами з канцелярії, домовилися піти до лісу, вона полюбляє прогулянки з молоддю — весело, невимушено, і сама молодієш біля дівчат. Від зарядки, від сонячного ранку, від думок про лісову прогулянку забувалася втома і тіло хотіло жити.

Уже у ванній — холодний душ щоранку — глянула на себе в дзеркалі, крапленому бризками води, засміялася: «І зовсім не самі очі та кістки, як каже мама. Ти, Інко, ще можеш подобатися... Наприклад, капітану Королькову, або прекрасному незнайомцеві Ростиславу Горському з Москви, що побачив її на вулиці випадком і закохався з першого погляду, або колишньому ув'язненому Кесарю, або розведенцю Голошуку, який довго упадав біля судді Сіверської, а потім написав на неї брудну анонімку... Хто там ще?» І те, що вона вишикувала шеренгу з людей, які по-різному ставилися до неї і до яких сама по-різному ставилася, вишикувала не без легких глузів, не без іронії (іронізувала швидше з себе, аніж з них, через те іронія була трохи сумовита), надавало її особистим проблемам не зовсім серйозного, легкого забарвлення. Мовляв, тільки й варто згадувати про них ось так — вихідного дня, в передчутті веселої прогулянки до лісу. А може, Аліна, її єдина подруга, і має рацію: «Ти, Інно, не жінка, ти — робот, запрограмований на роботу, в тебе не закладено програму на особисте щастя»? А якщо її особисте щастя і є — робота? Принаймні вихідним дням вона ніколи не раділа, навіть коли була молодша, тим більше — тепер. Робочий ритм рятує від дурних запитань до самої себе і від зайвих думок. «А може, ти нещира навіть сама з собою; не те що зі мною?» — це знову вона, Аліпа. Але ж ні, скільки

й пам'ятає себе, була така. Солодке відчуття своєї причетності до чогось значного. Збуджуючий хміль зайнятості, аж до повного розчинення в загальному, до самопожертви. І водночас — затята цілеспрямованість: вибороти в долі те, про що мрієш, ціною безсонних ночей над підручником, ціною відмови від рудиментів давно осудженої тобою жіночності, що видаються слабощами поки що недосконалої людської натури. Пригальмувати їх, піднятися над ними — піднятися над собою, стати на якусь вищу сходинку вимальованої жадібною уявою драбини життя. Це — коли не вступила з першого разу до університету, працювала піонервожатою в сільській, тридцять кілометрів від домівки, школі, жила в холодній (грубу топила сирим торфом, поки батько не привіз дров) комірчині біля школи і вечорами, затуливши пальцями вуха, бо з клубу через вигін долітала музика, гризла камінь науки...; а одного вечора в селі з'явився її Василько, в курсантській шинельці (їхав у відрядження, і начальник дозволив завернути на добу до нареченої). Василько ще в десятому класі серйозно мав її за свою наречену. Ночувати йому не було де, і вони лягли на її дерев'яному ліжку вдвох. Інна поклала між ним і собою підручник ребром і сказала: «Якщо спробуєш вночі хоч доторкнутись до мене — між нами все скінчено, мій характер ти знаєш». Василько її характер знав і не порушив кордону, але відтоді невидимий кордон так і лишився між ними. Вона ж іще не здогадувалася про той кордон і проводжала Василька удо світа на автобусну зупинку горда з себе: витримала характер...

Щоб на четвертім десятку літ (хай і перші роки десятка, а таки ж — четвертого!) відчути себе раптом листочком на хвилях банальних людських пристрастей...

Стояли з матір'ю на пероні, і вже говорити ніби не було про що, переговорили про все за тиждень гостин. Бахмацька — (щоб не пересідати матері в Києві, од Бахмача кілька годин автобусом — і удома) електричка запізнювалася. І ніяково було усвідомлювати, що вона ніби підганяє час, нетерпляче зиркаючи на блискучі змійки колій, по яких має примчати електричка. А коли електричка від'їде, забравши матір, летітиме душею вслід за матір'ю і почуватиметься раптом такою самотньою на безлюдному, до наступної електрички, пероні, такою осиротілою. Щоденне людське буття зіткане з дрібних і великих протиріч, подумала, з меридіанів та паралелей бажань, устремлінь,

прагвень, мрій, що перетинаються на площині часу, утворюючи складну сітку, в якій не легко розібратися, навіть коли йдеться про власне життя, а що вже казати про життя іншої людини. І дивно, раніше життя їй здавалося набагато простішим, і запитання, які воно ставило, були простіші, на них легше, безоглядніше відповідалося; з роками ж усе ускладнюється, так на географічній карті, коли дивишся здалека, бачаться самі моря, гори та вени великих рік, а коли ступиш ближче, відкривається все безмірне розмаїття земного ландшафту. А ще вона боялася, що мати на прощання знову розпочне ту свою балачку, якою докучала усі дні гостювання в дочки, і вже не перший рік, уже чимало літ, відколи Інна скінчила університет. Поки Інна навчалася, розмов про заміжжя не було, в старосвітській уяві матері одне з одним ніяк не стикувалося — навчання і сім'я, усе мусило іти своєю чергою: десятирічка, інститут, весілля, квартира, діти... Така черговість була освячена досвідом поколінь, хоч який там досвід, інтелігенти в першому коліні, ота жінка, якій стелилася дорога аж до порога, раптом вихопилася на обшири життя. Коли б дідові Інни, що майже все життя проходив за сохою в полотняних штанах, а на трактор хрестився, сказали, що його внучка буде суддею, внучка, саме — внучка, дівка, баба...

— Ви ж, мамо, як приїдете, одразу про батька напишіть, як там його здоров'я, або хай він сам напише, бо хвилюватимуся.

Але мати ніби й не чула. Вона таки звикла до чоловікових нездужань, до чоловікових постогнувань. Навіть якщо вони в словах телеграми. Люди, які стільки літ живуть разом, здаються, мабуть, один одному безсмертними, бо окремішнього існування просто не уявляють.

— Так ото ж ношу я з городу ті гарбузяки, аж поперек ламається, коли Василь Ничипоренко через тин: «Доброго дня, тітко, як поживаєте?» — «Та потроху ж ноги волочимо, і то — слава богу», — одказую, бо що я, думаю, буду з тобою розбазікувати, коли ти моїй дочці, можна сказати, життєву лінію вузлом зав'язав...

— Мамо, по-перше, моя життєва лінія інша, в роботі моя життєва лінія, скільки вже вам казала...

— Робота роботою, дочко, а життя — життям.

— А по-друге, ви ж знаєте, — я сама од Василя одчахнулася. Не зійшлися ми характерами, як тепер у мене на прийомах кажуть, коли розлучатися приходять. А ви на людину досі лихим оком.

— Скільки там тої людини, дочко?! П'яничка, з армії вигнали — так він десь на заводі прилаштувався, досі в заочному на інженера вчиться, а може, бреше, що вчиться. І твоє діло було таке, дівоче — відбрикуватися для виду, а він уже як топтав до нашого двору стежку, то мусив на вибрики твої не зважати, а брати за руку і до загсу вести, то, може б, і в нього життя інакше склалося. Правду кажуть: де перебір — там недобір. Знайшов собі наиду аж у Сибірах, хлопця з нею нажив та й осиротив, тепер ліменти платити. «Не зійшлися характерами, тітко», — це він так каже, твій Василь. Тепер ви усі понаучувалися характери підпрятати, а раніше ми одне знали: жить треба і діток ростити. «А хай з тобою рогатий характерами сходиться, як ти чарку за три версти носом чуєш!» — думаю. «А як там ваша Інночка?» — запитус. «Добре наша Інночка, — відкажую, — головним суддею робить, почот їй од усіх і уваженіє...» — «Замужем?» — питає. «А нема їй коли про таке думати, — трохи не твоїми словами мовлю. — Коли б у заміжжя рвалася, то досі б і за генералом яким була, така у неї тепера довжність...»

— Мамо!

— Так ти ж послухай, послухай. «Так ви в неї запитайте, тітко, — це мені Василь, — може, я до неї в Листвен заїду, вертаючи з відпустки? Навіщо нам поодинці світом нудити, я із колишньою своєю геть розхекався, а до Інни душа моя, як і колись, тягнеться». Так, може, й справді хай він, дочко, заїде та, може, у вас якось і склеїться?

— Мамо! — повторила з притиском, боялася й образити, мати легко, як дитина, ображалася, і сватання те зачне без ножа її різало.

— Що — мамо, мамо? Хіба не бачу, як ти живеш? Самою роботою. Стіни фотографіями цуденят та тигренят обвішала в квартирі, наче в звіринці якому, прости господи, живеш, глянути страшно. А я хочу, щоб там фотографії діток твоїх висіли, внучків я хочу дочекатися, бо як літо настає, до всіх унучат з городів привозять, сама наша хата — пустокою, старий з ранку до ночі в колгоспі, серед людей, а я — ніби яка самітниця, примарою весь день броджу з кутка в куток. Ти на себе поглянь, коли й смієшся, очі такі, що в них потонути можна, стільки усього. Чужі життя переживаєш на тій своїй роботі, ніби своє. Хіба я вже сліпа чи дурна, не розумію? Для роботи воно, може, й добре, а з чим чи з ким на старість лишишся, уже ж не сімнадцятка, уже й на тебе морозком дихає, сиве волосся з'являється, а ще й не жила, вважай...

Електричка підпливла безшумно, за материними докорами Інна й не помітила коли. Розсунулися двері. Мати заспішила, вхопила сумку, притулилася мокрим — таки плакала! — обличчям до Інниної щокі і вже усміхалася — крізь сльози — з тамбура вагона:

— Так хай Василь заїде, перекажу?

— Ні, ні! — відчайно захитала головою, ніби справді саме цієї хвилини щось остаточно вирішувалося в житті. Двері вагона зачинилися, але електричка ще не рушала, і материне обличчя забовваніло у вікні. Крізь брудне, запилене скло світилися самі очі матері, лагідні, співчутливі і трохи винні: може, що не так, то ти, дочко, вже вибач, хотіла ж як краще для тебе, своє я вже оджила, і твоє мені болить більше, аніж колись своє боліло. А поїзд усе не рушав, ніби роздумував, чи варто залишати Інну тридцятилітню на порожнім пероні і їхати в її дитинство, в її юність.

З Василем Ничипоренком вона дружила ще в школі, три останніх роки на одній парті сиділи. Василева мати звала Інну невісточкою... Зустріне на вулиці чи в магазині, придивляється: «Ой ти ж і метка дівка, бойова, моя невісточко, але моєму Василеві таку й треба, щоб у руках тримала». А вона в школі справді у всьому перша: і староста класу, і комсорг, і дружинниця, і де виступити треба, організувати; і вдома — помічниця. А в університеті недобрала півбала. Василь вступив у льотне. Після тої, у шкільній боковущі їхній, ночі він заїхав ще додому, увечері провів з клубу Марушку, відому на все селище одиначку, та й підночував у неї, аж запізнивсь на станцію, до поїзда, і добрався до місця своєї командировки на вантажному поїзді, знайомі залізничники посадили. Коли Інна приїхала в райцентр на нараду піонервожатих, їй одразу ж нашептали про всі Василеві пригоди. Ще й Марушка додала. Стріла Інну біля клубу, глянула так, ніби відро із сміттям на голову висипала: «Що ж ти, дівко, свого нареченого на голодному пайку держиш, він у тебе — ого козак!..» Не одписувала Василеві до весни, не відповідала на телеграми, обминала його матір, а на Травневі свята, коли Ничипоренко з'явився перед її очі, попросила забути, де вона живе і як її звати. Василь подався до секретаря райкому комсомолу, щоб той помирив. Секретар викликав обох, узяв за руки, з'єднав, вивів на вулицю: «Отак і йдіть по життю. У житті усякого буває, це тобі, Інно, не в книгах, де все рівенько та гладенько, треба уміти одне одному й прощати. А для Василя хай буде наукою, як берегти честь

змолоду...» Вони ішли, узявшись за руки, доки секретар дивився вслід, а за рогом будинку Інна вирвала пучку з гарячої Василеної долоні. «Ти ж знаєш, якщо вже я сказала «ні», то — ні!..» — і побігла. Характер тримала. А може, була так вихована, хай і на книжках. Моральний максималізм, — скаже потім Аліна, — про нього радісно читати, але з ним важко жити. «Подумаєш! — гукнув услід їй Василь. — У тебе теж був Ян, а я — нічого...» Вона різко повернулася і пішла на нього, Василя Ничипоренка, свого шкільного товариша і свою першу любов, і він зрозумів, що зараз краще бути від Інни подалі, бо ударить, вб'є, знищить, і побіг підтюпцем геть, втягнувши голову в перехняблені плечі. Отих слів уже вона не пробачила Василеві ніколи, і досі, бо хто-хто, а він знав, що Ян із Риги — це щось зовсім інше, і торкатися брудними думками того не можна. Якраз виповнився рік, як загинув Ян...

Відтоді вони з Василем не бачилися. І не хоче його бачити. Хай це максималізм, але прощати моральну зраду вона не навчилася і вже не навчиться.

Двері вагона знову розсунулися. Електричка припізналася, вийшла з графіка, а тепер перед електровозом горіло червоне світло. Мати видибала в тамбур:

— Так, може, я таки перекажу Василеві, хай хоч напише?

— Ні, мамо, хай і не пише, — сказала голосом офіційним, голосом, якого побоювалася навіть її секретарка Надійка, і мати від того голосу раптом ніби зів'яла, зрозумівши, що справді Василеві краще і не заїжджати, і не писати до її дочки.

— Ой, Інко, а ти ніколи не думала, що, може, у поламаним Василевім житті і твоєї вини доля є?

— Моеї вини?!

Проте електричка засигналіла, двері зачинились, і вагони попливли повз Інну — все швидше, швидше, поки не мелькнув останній, відкривши очам засипаний листям осокорів привокзальний майдан, пивну і автобусну зупинку, де гурт пасажирів штурмував автобус.

І раптом — ніби жили з Інни потягли: так заболіла їй розлука з матір'ю, і з усім, що матір повезла від неї, — з дитинством. Із світом, якого вже ніколи не буде. Із світом, якого насправді вже давно нема, а існує він лише в її пам'яті. Тінистий сад, який скочується до річечки, що в ній вода рано-вранці, улітку дихає рожевим туманом, а восени стає темно-коричнева, ніби настояна на листі, що спадає з ліщин та осик. Цю річечку Інна тепер, гостюючи

в батьків, перестрибувала, вирушаючи до лісу по конвалії, суниці чи гриби, а тоді плавала по ній в ночвах, гребучи дощечкою, якою мати тріпала пасьма льону, уже й забула, як таку дощечку звуть, а тоді слово це було знайоме, близьке, як вода, хліб, хмари. Якось вона трохи не втопилася в тій річечці, уже й води наковталася, не було б тепер у Листвені судді Сіверської, якби не мати, що похопилася за ночвами. А ще в саду був малинник, в яким вона ловила вужів і приносила до школи: на уроці потроху випускала вужа з кишени, а сиділа за партою з хлопцем, усі шкільні роки вона більше дружила з хлопцями, ніж з дівчатами. Хлопчина побачив голову вужа і як заволає дурним голо-сом, учителька біології підняла його: «Чому кричав!» А хлопець дивиться на Інну переляканими очима і мовчить. Учителька повела до директора — теж мовчав, так і не виказав Інну. А наступного дня вона принесла вужа у пляшці, теж на урок біології, поставила під столом учительки, вуж виліз з пляшки — переполоху було на всю школу. Викликали батька. «Хуліганка росте!» — кричала учителька біології, з якої не вийшло ні справжнього учителя, ні агронома, тепер Інна розуміє це. Учителька вбила в ній любов до біології, до науки про життя, а біологію вона любила, поки учителька не примушувала завчати напам'ять розділи з підручника. Тільки любові до живого світу природи учителька не спромоглася в ній убити, досі в ній та любов — і зігріває, і рятує, коли стає зле.

А вечори під двором, на колодках — батько все життя ладнався будуватись, діставав ліс, та й досі живуть вони з матір'ю в старій, трохи підретушованій хаті, все не було коли за колгоспною роботою; літніми надвечір'ями на їхніх колодах збиралася вся вулиця, виглядаючи корів з череди, або й просто — щоб погомоніти в гурті, поспілкуватися, як тепер, у вік телевізорів, пишуть журналісти. Той перший суд її — народний, бо на колодках, говорячи про справи сільські, судили строго, за неписаною народною мораллю. А вона, веснянкувате дівча, сиділа нищечком за спинами дорослих, до неї звикли і не проганяли, як інших дітей, до гомінкого дитячого гурту під осокорами. Сиділа і слухала, не слухала, а вбирала в себе складне плетиво людського буття з ворожнечами за межу та курей, із зрадами, коханнями і розлученнями, з образами і поділом майна, з усім тим, про що через багато літ прочитає, почує і зрозуміє, що державний закон, як дерево з землі, виростає з народного досвіду, з віковичного досвіду людського обопільства.

Невже ж це вона — дівчатко в дерев'яних ночвах на зеленому плесі річечки, дівчатко з вужем у кишені шкільного фартушка, невже це вона — піонервожата, що пішки вертається з районного семінару в село через засніжений нічний ліс, схожий на театральні декорації, коли в селище приїздить з Чернігова обласний театр, на театральні декорації, за якими таке не театральне, таке справжнє вовче виття, од якого холодне душа? Ні, то — не вона, не Інна Сіверська, суддя, то — хтось інший, і той інший віддаляється від неї (разом з матір'ю, тоді ще такою молодою) із швидкістю електрички; те дівчатко сидить у вагоні навпроти матері, дивиться одним оком у вікно, а другим — у книжку, а мати свариться, щоб не читала в поїзді, бо зіпсує зір. На виїзді з міста електричка лунко продзвеніла (з роками Інна все більше любила передзвін лиственських електричок, і в години виснажуючих судових засідань, коли, здається, вже геть тонеш у піні, що її приносять до суду хвилі житейських буднів, живі, мелодійні голоси електричок вертають її з судової ополонки на широке, чисте плесо життя, вибудованого людьми, і мелодія та прозвучала прощально — з дитинства. І ще раз — вже від лісу, від тої дівчини-десятикласниці, яка одного березневого двя, сказавши батькам, що їде в Чернігів до тітки, взяла білет на ризький поїзд і через добу уже стояла на пероні в Ризі, допитуючись, як потрапити на вулицю, на якій мешкав із старенькою матір'ю і сестрою Ян. Од Яна уже півроку не було листів, а останні два прийшли, написані чужою рукою під його диктовку. Батько по-своєму розумів те доччине листування і забороняв їй одписувати в Ригу, тож Інна якийсь час думала на батька, одурюючи в такий спосіб саму себе. Була ще в такім віці, коли легко одурювати, коли ні в що погане не хочеш вірити, а віриш тільки в хороше. Правда, Ян повідомляв, що доля звела його з поганими людьми, е, на жаль, такі навіть у його любимій Ризі, спробував привести їх до тями, але його трохи зачепили ножиком, тепер доведеться якийсь час писати свої вірші в лікарняній палаті. Але повідомив він про свою пригоду так легко, весело, що Інні ні про що серйозне не думалося, хіба що — легка тривога, і тільки. Поки не прийшли оті два, останні, листи, написані чужою рукою: «Ось до чого я дожився в цих лікарнях, що тимчасово не можу писати, якийсь там нерв пошкоджено, але скоро минеться, наступної весни обов'язково буду у вашому прекрасному Городищі, хоч навесні вам, Інно, буде не до мене, здаватимете екзамени за десятий клас, а по-

тім — вступатимете до інституту, чи ви не передумали ще бути біологом? Я так бажаю вам, Інно, успіху й щастя в житті, так бажаю, більше, аніж самому собі...» І з останнім листом — книга Янових віршів, по-латвійськи. Інна нічого не могла вчитати, зате починалася книга з портрета Яна — в білій сорочці, з закасаними по лікті рукавами, волосся довге, до плечей, такий юний, молодший, ніж коли приїздив у Городище на могилу загиблого під Городищем батька. Такий же портрет побачила Інна на надгробку на могилі Яна, до якої її привела Янова сестра, а нижче портрета — рядок з його вірша, сестра переклала: «Люблю сині зорі, бо сині — найгарячіші...» Ян належав до того романтичного і морально чутливого покоління, яке прийшло в життя десятьма роками раніше від Інни. Своєї першої дорослої зими, коли, не вступивши на юридичний факультет університету, вона працювала в глухій селі піонервожатою, Інна починала вести щоденник у великому зошиті в клітинку, на обкладинці якого написала оті Янові слова: «Люблю сині зорі, бо вони — найгарячіші...» Але скоро зошит спалила у грубці, яку топила кожного вечора, прибігши з занять: її записи, коли перечитувала, здавалися такими ніякими, такими примітивними порівняно з тою багатою гамою молодих почуттів, які в ній буяли.

...Поки йшли на кладовище вузенькими ризькими вуличками, сестра Яна розповідала. Ян читав свої вірші у гуртожитку на околиці міста. Вийшов щасливий, схвилюваний — подаровані квіти в руках і гранки нової поетичної збірки. До автобусної зупинки іти було через незабудоване пустище, троє — назустріч, п'яних, їм нудно, хотілося розваг, заступили дорогу: «Ти, очкарик, чого преш на людей?» — «Та він їх нап'яв, щоб думали — вчений...» Збиті окуляри полетіли в бур'ян. «Хай проповзе, хай землю носом порне!» — «На коліна, очкарик!» І тоді Ян ударив, він трохи займався боксом, хоч який з нього боксер — в окулярах. Але він був дужий — Ян підробляв вантажником, поки навчався в університеті, і вони це відчули, ударили ножем у спину і втекли. Ян до ранку пролежав на пустищі, вранці йшли на зміну робітники, побачили.

Потім Інна з сестрою Яна крутими залізними сходами піднялися на дзвіницю собору, де оглядовий майданчик. Дивно, ніби з картинки в подарунковому виданні казок Андерсена, місто, вулицями якого вже ніколи не пройде Ян і не напише вірш про нього. Інна плакала з жалю до Яна і ненависті до тих трьох і присягалася...

— До побачення...— сумно сказала Інна Сіверська, суддя, тому юному дівчиськові, що плакало на оглядовому майданчику над Ригою, дівчиськові, що жило більше емоціями, ніж розумом. Поправила волосся, розкуйовджене вітром (у вихідні, коли не треба до суду, не вклала волосся, любила, щоб вільно спадало на плечі), і строгим, діловим кроком пішла по перону, що знову — до чергової електрички — наповнювався людьми. Вітання, цікаві погляди, здебільшого приязні, але й траплялися серед них недобрі, з-під насуплених брів. Суддя не може викликати лише позитивні емоції. Специфіка її роботи. Вибори, портрети судді Сіверської і коротка біографія, зустрічі з виборцями, а лекції, а вечори запитань і відповідей, а виїзні судові засідання на підприємствах, а скільки люду перебувало в суді, відколи вона працює в Листвені,— місто її знало. Люди розступалися — авторитет судді. Відчувала, як скутішою стає хода, як строгішає обличчя, і вся вона ніби вкривається холодною цоливою, ховаючи в ту гладеньку лиску оболочку себе живу. Біля входу в підземний перехід курило двоє мужчин, одного вона знала: робітник з меблевої фабрики, чудесний столяр до першої чарки, уже двічі саджала на п'ятнадцять діб, і кожного разу присягався, що це уже — востаннє. Помітила краєм ока, як весь він ніби виструнчився, коли завважив поруч суддю, і сховав недопалок у рукав плаща, зовсім як солдат, що палить у недозволеному місці. Поки спускалась по сходинокх в підземелля, чула вслід:

— Наша суддя пішла.

— Ого, ляля! Може, наздожену, призначу зустріч?..

— Краще не зустрічатись...— зітхнув столяр.— Строга. Хоч і справедлива — більше, ніж заслужив, не клеїть. Але заслуженого тобою теж не подарує, по зав'язку одміряє.

— Це вже — да. Баби на такій роботі — гірше мужика, язви, мат' їхню...

Інна вийшла на залитий нежарким осіннім сонцем привокзальний майдан. Від майдану починалася центральна вулиця міста, широка і довга, як день попереду. Вихідних вона не любить. Вихідні ламають звичний робочий ритм життя. (В колонії хтось матюкнувся під вікном кімнати, де вона працювала. «Ти — що? Онде — жінка!» — осмикнув інший голос. «Яка то жінка? То — суддя...»). Вихідний — як зупинка на вузькій кладці через рівчак, колісь, у дитинстві, зупинившись, глянеш униз — голова запаморочиться, зупинитись не можна. Втім, їй вистачає роботи і на вихідні. Це присутність матері її розслабила, а взагалі,

вона собі послабки не дає, і правильно робить. Наступний тиждень важкий. Сім справ: двоє розлучень, слухатиме справу на цегельному заводі — шофер підторговував цеглою, спекуляція мохером — теж виїздне засідання, у поліклініці... Але головне — справа Антона Верети. У вівторок. Коштуватиме їй перових клітин. Кожна складна справа — сторінка з книги життя судді («З тобою, дочко, жоден мужик не вживеться, бо мужики звикли, щоб їхній верх, а ти в мене — владна», — це мати. Аліна: «Мужчина біля тебе страждатиме від комплексу неповноцінності...»). Справа Верети почалася для неї ще на початку літа. Почалася вона із справи Андрія Житника, сімнадцятирічного молодика, сина шкільної прибиральниці, матері-одиначки. Андрій Житник посягнув, як доводив слідчий, на життя народного дружинника і активіста, громадського автоінспектора, вихователя правопорушників (працював кілька місяців у виправно-трудовій колонії) Антона Верети. Заманив його обманним шляхом у лісопосадку за місто і там підступно ударив залізним шворнем по голові, що призвело до стусу мозку і тимчасової втрати Веретою працездатності.

Спершу, мусить у цім признатися, вона дещо злегковажила цією справою. Стала слухати — і раптом (ой, не раптом — скільки коштувало їй це «раптом»...) піднялася завеса і відкрився другий план життєвої драми. Другий план, на якому — тїнь іншого Антона Верети. Поки що — сама тїнь, обриси. А починалося все так романтично. Власне, із шкільної закоханості. Дев'ятикласник Андрій Житник закохався в дев'ятикласницю. Як звали її — не важливо. У справі не було прізвища. Слідство нею не займалося. Бо для слідства її прізвище непотрібне. Досі закінчила школу, навчається чи працює, а може, вийшла заміж, тепер рано виходять заміж, і гадки, мабуть, не має, що поламала життя іншій людині, правда, не бажаючи того. Не бажаючи, бо хїба думала та дівчина, що Андрій, аби вирости в її очах, зважиться на крадіжку, хай і повиту туманцем романтики.

Вона любила уявляти, як було насправді, в житті, домальовувати подумки те, що ховалося за сухими рядками документів. Це допомагало в роботі. І сьогодні, як перед кожною складною справою, майже поза волею Інни, в уяві її народжувались і пливли, наче хмари по синьому небу, картини — як усе могло бути.

...«Чого ти витрішкуєшся на мене під час уроків, ди-

вись краще на вчителів і слухай, бо трійками обріс». — «Теж мені викладач моралі. Думасш, я пішов провжджати тебе, щоб продовжити годину виховання?» — «А чого ж ти зі мною пішов? Може, ти в мене закохався?» — «А може, й закохався...» — «Ха-ха-ха...» — «Чому ти смієшся? Замовкни, бо...» — «Злякав навик, наперсток... Коли вже хочеш знати, я люблю високих і мужніх. Спершу я закохався в Тихонова, що грав Штірліца, потім — у Яценка, стрибуну, потім...» — «Ти що, кожного місяця закохуєшся?» — «Кожного тижня. Можу я собі це дозволити, поки не вийду заміж? Бо попадеться отаке нещастя, як ти, ревнуватиме». — «Так уже й ревнуватиму, більш не буде чого робить». — «А ти уже нині ідеш і зубами скрегочеш, а я ще тобі ніхто, так, однокласниця». — «Я скрегочу?» — «А хто ж — я? А якщо ще скажу, у кого я тепер закохана! Ой, уже п'ятий день!» — «У кого ж ти закохана?» — «У найзника в цирку, пам'ятаєш, що на білому коні, в червоному плаці по арені, як вихор, а може, це уже і в вона — справжня любов?!» — «Знайшла у кого закохуватися. Якийсь там циркач! Та я на конях краще їжджу, аніж він!» — «Ти?» — «Я!» — «Ха-ха-ха!» — «Не віриш? А хочеш, під'їду до твого балкона на білому коні опівночі?» — «Ти?» — «Я!» — «Ха-ха-ха!»

Мати Житника, ще молода, але хвора, перенесла операцію на серці, в суді, коли тільки розпочався процес, плакала, кричала, довелося викликати лікаря. Інна її втішала: «Чого ви так переживаєте? Ви ж бачите — ваш син живий, дужий, навіть поправився в камері попереднього ув'язнення». А Житник — із лави підсудних: «А ти знаєш, що у мене на душі?!» — «Хіба я вам давала підстави для грубців, зверталася до вас на «ти»? — спокійно запитала Сіверська. — Хіба я вас ображала, розмовляла з вами без належної поваги?» Андрій опустил голову, знітився: «Ні...» Тоді подав голос, блиснувши золотими зубами, потерпілий Антон Верета: «Отака у нас молодь пішла, Інно Дмитрівно! Життя для них не жалієш, кладеш на олтар виховання, а вони як віддячують? Шворнем по голові!..» — «Молодь у нас хороша...» — заперечила Інна. «Звичайно, хороша у нас молодь, — миттю погодився Верета, усім своїм видом демонструючи: він більш ніж згоден із суддею і щиро кається, що дозволив непродумане узагальнення, — дуже хороша, але є сумні винятки, і цей виняток — перед вами», — кивнув у бік підсудного. Тоді вона вперше придивилася до Верети, до його мінливого, ніби гумового, обличчя, такого

дивного обличчя, здається, вона ще ніколи не зустрічала, хоч скількох людей перебачила в залі суду! Обличчя миттєво реагувало на зміни в навколишньому середовищі, так вода в озері міняє колір залежно від кольору неба і берегів, але це тільки тонкий верхній пласт води, а під ним відчуються незмінно темні глибини. А ще дивними були у Верети очі — контрастували з обличчям і жили ніби окремішньо від нього своїм, втаємниченим від світу, життям. Верета дивився навколо, навіть коли обличчя приязно усміхалося до столу, за яким сиділи судді, сторожко й чітко. «Суд розбереться, хто перед нами», — мовила Сіверська, і Антон Верета радісно підтакнув: «Звичайно, звичайно, з повною відповідальністю!..»

Досить. До процесу — ще три дні. З них — два гарантованих державою вихідні. Коли-коли, а у вихідні вона зовсім не зобов'язана думати про роботу. Аліна каже правду: це ненормально — така психологічна зосередженість на роботі. І ще в одному Аліна, мабуть, має рацію: їй треба навчитися більше думати про себе. Ось хоч би й сьогодні, поки поспішає вересневим містом додому. Поспішає, бо вдома на неї чекає лист із Москви. Заглянула до поштової скриньки, коли проводжала матір на вокзал, побачила лист (адреса написана знайомим — уже знайомим! — почерком), але не стала діставати, бо мати почне допитуватися, від кого. А що їй відповіси — від кого? Боже, скільки ще в ній, Інні Сіверській, ординарного, бабського! Ніби й бореться щосили з тим, бабським, а побороти його не може. Навіщо їй, коли подумати, отой лист від незнайомої людини, а йде ж — ніби на пружинах, тук-тук, тук-тук каблучками. По золотім листі кленів, що ним виселено тротуари. По мереживу тіней від дерев. День сьогодні такий погідний! Зовсім не осінній день. Ще не осінь, ще літо, хоч і кінець вересня. Календар — це така умовність. Як і лік рокам. Хіба не звертаються до неї досі в електричці або в тролейбусі у Києві: «Дівчино!..» Правда, коли побачать в обличчя, трохи ніяковіють. Хоч і на обличчі її не так роки написано, як пережите, передумане за ці роки. Її робота написана. Аліна часом буває зла: «У тебе, Інно, не обличчя досить-таки вродливої жінки, якби ще його належно підретушувати, доглянути, а вивіска суду». І мати сьогодні: «Ти і в сні сувора з обличчя...» Але ж йому, дивакові з Москви, не здалося її обличчя суворим і офіційним. Вона пам'ятала той перший його лист трохи не напам'ять, такий смішний лист, читали й перечитували разом з Аліною.

Аліна умовляла її негайно відповісти і навіть згоджувалася одписувати за Інну, якщо їй так уже ніколи. Проте Сіверська витримала характер, не відповіла на того першого листа: «Доброго дня, Інно Дмитрівно! Письмовий спосіб спілкування не завжди доцільний, однак віддаль між нами вибачить мої юні устремління тридцяти шести років... Перебуваючи випадком (служба!) у вашому затишному містечку, я ішов повз вашу установу, і раптом — виходите Ви! Я дозволив собі пройти за вами до вокзалу, де мав сідати на електричку (того ж дня відїжджав до Москви, а ще мав справи у Києві). Перше, ніж загубити вас у наговні (ви пройшли підземним переходом попід коліями і зникли з моїх очей), запитав у мужчини, що також чекав електричку, що то за жінка так гордо крокує попереду. На моє щастя, він виявився місцевим і дав досить вичерпну інформацію: «Суддя Інна Дмитрівна Сіверська». Інна Сіверська — пролунало для мене як музика. Більше розпитувань не дозволив собі, та й не мав уже часу. Розраховував наступного тижня знову бути у Києві, а отже — обов'язково! — і у вашому чудесному Листвені, і — пробачте за самонадію — таки б знайшов спосіб познайомитися з вами. Але був засмучений керівництвом: воно накреслило для мене інший шлях — у далекі (на інший бік земної кулі) краї, з дуже відповідальним завданням. На моїй роботі (назвемо це так) не прийнято запитувати, чи співпадає нове завдання з особистими планами того, на кого лягає висока місія. Отже, готуюся до далекого і відповідального відрядження. Але таки викроїв хвилину — для листа до Вас. Але чи не час нарешті представитися? Горський Ростислав Костянтинівич, тридцяти шести літ, військовослужбовець. Після закінчення академії залишили в Москві, в якій установі — можу сказати лише за нашої майбутньої зустрічі, віч-на-віч, якщо моя божевільна мрія колись здійсниться. До речі, можете привітати мене з новим званням — поки що майора. Не одружений. Шлюб розірвано досить давно, і про колишню, тепер уже чужу, дружину не хочу і не можу згадати що-небудь негативне. Вона з чоловіком мешкає в Ленінграді і танцює в оперному театрі, сягнувши зоряних висот, про які давно мріяла. Дітей у нас не було. Як бачите, щирість моя заслуговує на взаємність, хіба ні? Хочеться пересвідчитися, що листа мого Ви одержали, хочеться мати дозвіл писати вам. А головне, чи заміжня Ви? Якщо так, повідомте — обіцяю затаїти біль у душі і більше не турбувати Вас жодним словом...»

Прочитавши того першого листа, Інна недбало кинула його до шухлядки, де зберігала всілякі паперові дрібнички — новорічні листівки, вірші, що ними регулярно по-стачав її один із колишніх мешканців колонії, який тепер працював на будівництві атомної станції, відвідував місце це літоб'єднання і, за браком читачів, копії своїх творів надсилав судді Сіверській. Ще там лежали квитанції за телефонні розмови та старі рецепти на ліки. Аліні розповіла про листа як анекдот: мовляв, хтось десь мене побачив і тепер освідчується в коханні. Аліна нарешті ввіймала в сильце сімейних радощів свого бородатого кібернетика, вірила в любов і високу порядність мужчин (хоч три місяці тому так само щиро вірила в протилежне), не ходила, а літала по світу і бажала таких же радощів усім, тим більше — єдиній подрузі. Аліна не посміялася з анекдотичного листа, навпаки, висварила подругу за черствість: «А ти уяви, що все це — правда? Що людина побачила тебе і закохалася! Уяви, уяви! Ну, хай не закохалася, в цій справі без перебільшення не обходиться, а просто — сподобалася ти. Що йому, військовому тому, робити? Сваху чи звідницю шукати, як колись бувало? Ти перестаєш вірити людям. А люди хороші. Усе залежить, якими очима на них дивитися. Мені про мого бороданя теж різне казали: і одружувався, мовляв, двічі, і бабник, і всяке. Я в намови не повірила, а йому — повірила. І що з того, що двічі одружувався? Не таланило людині на справжню жінку, а втретє — поталанить. Хай я забобонна, але число три — воно щасливе. Ти можеш сміятися, але тільки тепер я посправжньому живу. Що — робота, роботу свою я теж люблю, але вона не може заповнити мене всю, та й трагічно було б для людства, якби жінка знала саму роботу, забувши про кохання і материнство, поки що ж ми не навчилися виготовляти дітей у лабораторних колбах, принаймні — масово, та й навряд чи було б це краще, аніж перевірений, старий спосіб... Напиши йому хоч листівку, хоч двоє слів, що тобі — рука відсохне? Чи вже розучилася людські слова писати?»

Інна уважно вислухала той емоційний монолог, проте на листа не відповіла. Того, першого. Але й не викинула в кошик, як було намірилася. Час від часу, надібуючи на нього в шухляді столу, перечитувала і — посміхалася: тридцять шість років, майор, відповідальна робота, а ніби юнак — випадково побачити жінку і одразу закохатися. Та ще в наш раціональний вік. Та ще в наш неспокійний вік, коли людину розсмикано на всі боки. І ось в та-

кий двадцятий вік — романтична закоханість з першого погляду. Тижнів за три прийшов ще один лист — з Москви, як і перший:

«Доброго дня, Інно Дмитрівно! Повертався з далекої поїздки з такою надією! Ледве дочекався, поки до літака подадуть сходні, по дорозі з аеродрому підганяв щофера. А тут ще довго не було з магазину сусідки, яка, коли я в далеких мандрах, забирає з поштової скриньки мою пошту. Нарешті! Але листа від вас нема. Що ж, якщо і після другого мого листа Ви не одгукнетесь, усе життя з хвилюванням згадуватиму Ваше обличчя і мить, коли уперше (і невже — востаннє?) побачив Вас.

Гарне, неповторне у Вас обличчя і цей незабутній гострий, розумний погляд, можливо, занадто строгий... Ви справді дуже приваблива зовні. Моя зовнішність — без особливих прикмет. Стрункістю римських легіонерів я похвалитися не можу і розумом мангусту — теж. Люблю книги, балет, драму і — пиво та смачну їжу. І — осінь люблю. А море люблю найбільше (після того, як зустрів суддю Сіверську, вона — єдина суперниця моря в моїй душі). Якщо Ви змилюєтесь і відгукнетесь, наслідуюсь вислати своє фото (у цивільному, у формі нам не рекомендується позувати перед об'єктивом).

Чи бували ви в південних країнах, чи любите Ви силуети далеких островів, палуби кораблів, білі вітрила на обрії?

Я люблю багатолюдні причали, що пахнуть тропічними квітами і тропічними плодами. Люблю блакитний обрій штилю, штормові грізні ночі. Я весь ще — там. І скоро знову вирушу в дорогу. Така у мене служба: тиждень удома, а місяць і більше — в далеких мандрах. Але якби мене удома чекали, якби вікно в моїй квартирі світилося, коли я вертаю увечері з роботи, я більше любив би не далекі причали, а причали квартирні, любив би домашній затишок, зайнявся б нарешті тим, про що мрію давно: зосередженою науковою роботою, тим більше, що кандидатська майже написана.

Вирішуйте. Якщо Ви — заміжня, тоді вибачтеся за мене перед чоловіком. Хай пишається своєю дружиною і знає, як я заздрю його щастю, заздрю по-доброму.

Чим Ви зайняті в даний період на роботі? Розлученнями чи примиренням? Рецидивістами чи скупими батьками? Самогоноварінням чи спекуляціями? Уявляю, як виснажують Вас судові будні, особливо якщо немає другої терези на вагах життя — родинного затишку, який лікує душу і додає нових сил, як земля міфічному Антею. Чим

захоплюєтеся у вільний час? Чи вільного часу, як більшість людей Вашого фаху, не маєте?

Пробачте, що обридаю своїми листами, своїми докучливими запитаннями. Сам себе гризу докорами, що нахабно пишу незнайомій людині, але в добрі хвилини намагаюся виправдатися: хіба не маю права закохатися з першого погляду у вродливу українку (хай вона і суддя, але ж — жінка, і яка!)? Не судіть мене за всією строгістю закону, товаришу суддя. Крім державних законів, є ще закони серця, є життя і поза статтями кодексів.

Молю Вас — хоч одне-єдине слово!»

Другого листа теж отак у вихідний одержала. Якраз Аліна нагодилася. Заходилася шити біле плаття, весільне, як сімнадцятка. А без Інни ні фасона гарного не придумає, ні викроїть. «Нащо тобі, Інко, в суді нерви собі псувати, коли ти за день можеш розчудесне плаття сотворити і тридцятку до кишені покласти, у тебе ж руки золоті! — жартувала чи всерйоз. Аліну ніколи гаразд не зрозумієш.— Якби мені такі руки, я б і не глянула у бік нотаріальної контори!» Побачила на столі розкритого конверта: «О, знову той закоханий! Можна — прочитаю?» Таємниця одна від одної давно не мали. Знайомі з університетських аудиторій, зблизилися в останні роки: в жінок їхнього віку — чоловіки, діти, а вони — одиначки. «Я ж тобі казала й кажу, — мовила з осудом, пробігши жадібними очима по сторінках листа, — ти просто безсовісна, що не відповіла, отак мучити людину, а може, це твоя доля, я майже упевнена, що так воно і є, я читаю між рядків, я можу, вивчивши почерк, усе про людину розказати, і я тобі гарантую: цього листа писала чесна людина, професійний військовий, зверни увагу, як виписана літера «р». І я не піду од тебе, поки не одишеш йому!» Того дня Інна таки вистояла, не піддалась на умовляння подруги. Але відписала в Москву наступного тижня. Того вечора ледве добрела додому (дві справи до обіду, а по обіді і допізна — прийом громадян). Удома ж було так тихо, що й зайти страшно, і двері за собою зачинити. І не було кому подзвонити, поплакатися на самотність, на брак тепла, живого людського слова — Аліна із своїм бородатим щастям того дня вилетіла на Кавказ у медову тижневу подорож. Увімкнула програвач, поставила сповнену оптимізму «Апасіонату» Бетховена, але навіть вона того вечора звучала печально. Інна сіла до столу і написала дивакові, який переконав себе, що закохався в суддю Сіверську з першого погляду і її захотів переконати, ніби таке у наш

час буває. Писала, що лежало тої хвилини на серці, на-скаржилася на втому й самотність, на необхідність для кожної людини, навіть такої зайнятої роботою, як вона, мати ще щось у житті, хай ілюзію, але ілюзію, яка б зігрівала душу. Іншим випадком не написала б про свій глибоко тамований, і собі в нім досі не признавалася, біль, а може, в такі ось, як ота, вузлові хвилини, коли ти — наче оголений нерв, і програмується на десятиліття людська доля?..

— Моє вам вітаннячко, Інно Дмитрівно! Яка чудова днина для прогулянки, хіба не так?

— Здрастуйте.

Гарячково згадувала, як звати цього високого, в крисла-тому капелюсі чоловіка, ніби перебирала судові справи у сейфі. Ага, ось вона — справа про розлучення, двоє ді-тей, старша на п'ять років дружина — кандидат мистецтво-знавства, він — конференсьє чи щось схоже, працює в Укр-концерті. «Я хоч і не кандидат, не усім бути кандидатами, але — культурний працівник, — казав у суді, — і не можу опускатися до кухонних інсинуацій». На жаль, опускався. Часом люди жили разом по десять-п'ятнадцять років, і рап-том — те, що зветься: не зійшлися характерами; але роз-ходилися по-доброму, із розумінням ситуації, без образ і зведення дрібних рахунків, шануючи прожиті разом роки. Таких Інна поважала, всіляко трапляється в житті. Ця ж «культурна» пара влаштувала в суді із свого розлу-чення бруднуватий кухонний спектакль. Після таких спек-таклів у душі Сіверської надовго залишався неприємний намул.

— Я заходив до вас, сусідка сказала, що ви — на вок-залі, матінку проводжаєте. То я оце й прогулююся нагляд-ки: або вулицею, думаю, вертатиметься шановна суддя в вокзалу, або стежкою через гай.

— А у вас, Владиславе Павловичу, — нарешті згадала ім'я й по батькові! — термінова справа до мене? — Двічі записувався цей «культурний працівник» на прийом і двічі приходив з квітами, привоздячи Інну до ніякового рум'ян-цю, це водилося за нею, знала такий недолік — червоніти, коли помічала з боку інших до себе особливу увагу. Вда-вав, що має проконсультуватися з суддею щодо дітей та розподілу майна, насправді ж більше натякав на внутріш-ню потребу зустрітися із Сіверською не лише в суді: «Можливо, якоесь вихідного дня обговоримо справи мої спокійно, конфіденційно». І поспіхом додав, завваживши

вираз її обличчя: «Виключно з юридичного боку». — «Якщо виключно з юридичного боку, то це краще робити виключно у робочий час». — «Не обов'язково тільки з юридичного, — вхопився за її слова. — Усі ж ми — люди: і працівники на ниві культури, і судді, і всі маємо право на два вихідні дні». — «Дайте ще до тих вихідних дожити», — мовила, аби відкараскатися від нав'язливого залицяльника, і зробила офіційне обличчя, порадувавши Надійку. Він швиденько підвівся і став прощатися — «офіційне обличчя» діяло безвідмовно. Тепер ось відлунило її «до тих вихідних дожити», безпринципне, як сказала їй Надійка, що їй цей модно вбраний женишок на п'ятім десятку принципово не подобався. Старший син — уже студент, менший закінчує школу. Але на чисто виголеному, ніби випрасуваному, обличчі Інні бачився сірий наліт від отих «кухонних інсинуацій», перипетій навколо поділу спільно нажитого з дружиною майна, коли все, до копійки, підраховувалося, віднімалося і ділилося...

Аліна дивувалася з неї: «Невже ти не можеш наглянути собі чоловіка з-поміж розлучених, трохи не кожен день сотворяєш нових женихів...» — «Я не ставила собі такого за мету», — гнівалася Інна, відчуючи, як обличчя її мимоволі стає строгим. Навіть сама собі не признавалася, що самотність її гнітить. Навпаки, бадьорилася: тягни вопа родинного плуга, хіба б змогла сповна віддаватися роботі? І доказувала Аліні: «Мене і в колонії, мабуть, через те поважають і люблять, що теплоту, яку б забирала у мене сім'я, я залишаю для спілкування з людьми. Я зву себе часом — невідкладна психологічна допомога. Раз на півроку ув'язненим, хто одружений, дозволяється побачення. На три доби. У кого великий строк, знайомляться найчастіше через тих, хто на волю виходить або хто поблизу живе. У того — сестра, у того — кума або куми кума... «Заочницями» звуть таких «наречених»... Іноді й вони — з колишніх правопорушниць. Одружуються. Один проситься на прийом і приносить фотографію «заочниці», щойно зареєструвалися. Алкоголічка, з першого погляду видно, страшно глянуть. «Ну як, гарна?» «Та гарна», — відповідаю. «Велика утіпательниця!» — іронічно, холодно засміялася Аліна. Відколи познайомилася із своїм бородатим кібернетиком, ревниво ставилася до захоплення Інни роботою, переконуючи себе, що для жінки єдина справжня цінність у житті — сім'я.

— Інно Дмитрівно, ви тільки, ради бога, не подумайте чогось несерйозного з мого боку, я — відповідальний пра-

цівник на пиві культури і до вас — виключно з позитивними намірами...

Сіверська бачила, як буряковіє обличчя «культурного працівника» і крапельки поту виступають на гладенькому чолі.

— Не можу ж я, наче хлопчик, червоніти перед вашою секретаркою, записуючись на прийом, і по годині чи й дві висиджувати у вашій прийомній. Після шлюбборозлучного процесу ваш суд мені в кошмарних снах сниться. Якщо я іду до суду, то тільки в ім'я ближчого знайомства з вами на предмет подальших контактів — аж до сімейних уз, коли б я мав щасливі підстави надіятися... Можливо, сьогодні, коли ви не завантажені службовими справами і можете віддатися особистому життю, ми прогуляємося осіннім лісом.

— Не можу, чекаю друзів з Києва.

— Можливо, завтра?

— І завтра — ні.

— Можливо, наступного вихідного ви знайдете час приділити мені увагу?

— Думаю, що не знайду. Пробачте, мушу йти.

Офіційний голос. Офіційне обличчя. Обличчя судді. І — пішла хідником, вистеленим кленовим листям, лише перестук каблучків об асфальт — від жінки, все інше — від судді. Навіть хода. Енергійна, впевнена, строга. Аліна: «Так, дівко, ти ніколи не знайдеш собі пари». — «А я й не шукаю!» — з викликом. «Рано чи пізно, а жінка про себе нагадає». — «Я — не жінка». — «А хто ж ти?» — «Я — суддя». Аліна: «Але ж вбираєшся — хоч у журнал мод, на сторінки, де вбрання для ділової жінки». — «Хіба не може бути суддя з високим естетичним смаком?»

Щоразу, коли від'їздила, погостювавши, мати, Інна не любила вертатися додому — ішла на роботу або в справах, аби звикнути до думки, що ніхто її удома не чекає. Сьогодні, діставши листа з поштової скриньки, разом з газетами і журналом «Юный натуралист», — давня любов до біології все ще в ній жила, — піднімалася по сходах радісно. Ніби в квартирі на неї чекала не сама тиша і пустка. Яюсь завела було кошени, але кошени хиріло від нудьги, домуючи саме цілими тижнями, мусила віддати сусідам. Обклеїла двері на кухні картинками з «Юного натураліста» — білочки, лисиці, ведмеді, леви, а над ліжком повісила фотографію тигрєняти — велику, в картонній рамці. Коли приїздила мати, тигрєня ховала, бо мати не могла заснути,

поки воно висіло над ліжком. Біологію Інна любила з дитинства і вступила б, мабуть, на біологічний факультет, якби не трагічна смерть Яна...

Смерть, яка переінакшила її життя.

Викладати біологію у школі — яке щастя! Біологічний кабінет — гербарії, колекції, таблиці. На підвіконнях розмела б квіти, багато квітів. Її тихе царствів. Тепер у школах кабінетна система, прийшли учні — провела урок. Водила б дітей у ліс, у поля. А якби й науковцем. Якось була у відрядженні в Сумах, почувла захоплені розповіді про молоду жінку, яка майже цілорічно живе в заповіднику. Господиня заповідника Інна Сіверська. Придумала собі легенду. Але ж і насправді тою жінкою могла бути вона, Інна Сіверська. Влітку поїхала електричкою за місто, вийшла на зупинці, від якої до села, що бовваніло на обрії, стелилась бруківка. Проте пішла не бруківкою, а звернула в поля, ішла, куди ноги несуть, польовими стежками, повз стіну кукурудзи, повз скирти соломи на золотистих стернях і вже обмальовані свіжою ріллею скирти (золото соломи на чорному оксамиті чорнозему). Надибала видолок, зарослий травами, зелений острівок, помилуваний і плугом, і косою, упала в дикотрав'я, опаліла. Тільки в дитинстві на своїй Чернігівщині знала такі видолки, їх там звуть рівчаками. І зовсім як у дитинстві — терпко, солодко, знайома, до щему в грудях — пахло чебрецем, кашкою, тирличем. Вертала електричкою уже надвечір, з вишуканим букетом назбираних у тім видолку квітів. На сусідній лаві сидів мужчина в солідному вже віці, з обличчя — учитель, а точніше — з очей, бо тільки в природжених учителів, тих, яким на віку, на долі написано вчити дітей, стільки ніжності і терплячості в очах. Він справді виявився учителем, та ще й біологом, та ще й директором школи на околиці Листвена, недавно приїхав у їхнє містечко, не знав Сіверську в обличчя. «Дивлюся, ви, мабуть, теж учителька?» — «Чому ви так подумали?» — «А очі у вас уважні і добрі. Якщо й не учителька, то мусили нею бути». — «Не завжди вони такі, мої очі, — зітхнула, — вони і суворі бувають». — «А що б то була за людина, яка б, зустрівшись зі злом, не ставала суворою — кисіль, а не людина. Але в людині важливий головний мотив, як у пісні. Так ви таки учителька?» — «Учителька». — «І чи не біологію викладаєте, що з таким букетом вертаєте?» — «Біологію», — усміхнулася. Так раптом захотілося придумати, намалювати собі інше життя без постійної внутрішньої напруги, яка не залишає тебе і вночі, без нервових

щоденних годин на процесах, до яких уже ніби й звикаєш, принаймні переконуєш себе, що звикаєш, поки одного вечора після неймовірно важкого дня тобі починає тїлати руку і ти не можеш написати вироку, а диктуєш його, соромлячись своєї слабості, народному засідателю; без повсякчасної відповідальності за людські долі, схожої на відповідальність хірурга, тільки орудуєш ти іншим скальпелем — скальпелем закону, що у невмілих чи нечесних руках більш небезпечний, аніж скальпель хірургічний.

Так вони і розпрощались на пероні у Листвені — директор і учителька... А десь за місяць Інні довелося читати лекцію в школі на околиці міста, з директором познайомилися уже по-справжньому. Проводжав її до автобусної зупинки: «Пробачте, не знаю, який з вас суддя, а щодо педагогіки залишаюся при своїй думці: ви — природжена вчителька, — душевність ой як нам потрібна!» Інна усміхнулася: «А хіба народному судді не потрібна душевність?»

...Ця шалена гонитва крізь ніч, по лісовій дорозі, верхи на білому скакунові — як вона розуміла Андрія Житника! Розуміла, бо сама в дитинстві любила коней, ганяла бригадний табун на луги, а вже з правлінського мерина, що його батько запрягав до брички, і не злазила. Якось навіть у школу приїхала верхи, з долини, де випасалися коні, легко, зовсім, як у кіно, зістрибнула з коня біля шкільного ганку і опустилася на кам'янисту, втопану поколіннями школярів землю — підвернула ногу. Інну занесли до учительської, переказали батькові, батько запряг мерина в бричку і повіз її до лікарні, сварячи на всі лади, а удома ще й мати додала. Інна щиро каялася, обіцяла і не підходити відтепер до коней, але щойно перестала боліти нога, уже була на бригадному дворі.

А що ж дорікати за любов до коней міським хлопцям, спраглим живої природи в сучасному ентеерівському світі?

Ось він, Андрій Житник, скрадається узліссям до радгоспного табуна, що пасеться над річкою. З Житником — ще два хлопчачки, ці вже не вперше викрадають коней, але сьогодні вони — лише асистенти Андрія. Така вимога Житника — він хоче сам здійснити задумане. Хлопчачки лише зчиняють шум біля стогів, щоб відволікти увагу сторожа. І хоч сторож не вперше має справу з нападами міських підлітків (одного літнього вечора його навіть зв'язали, мабуть, задрімав, і лишили під стогом, тоді викрали трьох

коней, ніби крізь землю провалилися коні, прокуратура завела справу, але — безрезультатно), він попрошкував на шум, для сміливості вистреливши з берданки в нічне небо. Тим часом Андрій Житник загнудує білого мерина, мить — і вже на коні, уже мчить до узлісся, стрибок через канаву — і лісова дорога. Швидше, швидше, глухий перестук копит, гілля в обличчя, припасти до гриви, зростися із розпашілим тілом коня, романтика, яка закінчується сумно, — на лаві підсудних.

І ось уже місто, асфальт вицокує під копитами коня, доводиться скрадатися в тіні дерев, хоч Житник і вибирає глухі вулички, і з'являється страх, у яким не хочеться признаватися навіть самому собі, тим більше — собі. Тоді він уявляє, як дівчина прокидається вранці, виходить на балкон, бачить білого коня, припнутого до каштана, а може, вона вчує цокіт копит і вийде на балкон уже сьогодні, накинувши на плечі плащик, напівсонна, і раптом очі її здивовано розплющуються, де й подінеться сон: Андрій Житник — верхи на білому коні! Тим часом з-за рогу будинку виходить, злегка накульгуючи, мужчина в шкіряній куртці і капелюсі, владно бере коня за вузду: «Злазь, хлопче, приїхали. Тюрма на тебе чекає — за крадіжку колгоспного коня». — «А ви хто?!» — Житник ще не вірить у власну поразку, занадто раптовий цей стрибок — із гри в реальність. «Дружинник. Пред'явити посвідчення? Втім, у міліції роздивишся. Хоч і всю ніч роздивлятимешся. Все одно не дома почуватимеш». — «Як це — не дома?! А де ж?» — «У міліції!..» — «Дядьку, відпустіть...» — захникав романтик. Шістнадцятирічна дитина. У його віці уже командували полками. Андрій Житник у свої шістнадцять не навчився командувати навіть самим собою. І легко, занадто легко піддався незнайомцю. Одвів коня, куди наказав дивний той чоловік, — у яр за містом, припнув до берези, що височіла серед здичавілого бузку та бузини (був там колись хутір волосного писаря, і глуху місцину досі називали Писарівщиною). А коли другого дня після школи побіг провідати коня, його там не було, лише слід вервечився ріллею у бік далеких поліських сіл. Років зо два тому Сіверська слухала справу старого, хитрого шахрая, який мав чималу поживу з любові міських хлопчаків до коней. Але той шахрай був лише одним із вузликів мотузочки. Та мотузочка на шахраєві й обривалася, з хлопчачами, які викрадали колгоспних коней, він безпосередніх контактів не мав. Отже, коні потрапляли до нього через чиїсь бруд-

ні, але меткі руки. Інна, ознайомившись із справою, хотіла було повернути її на дослідження, але Караміш, до якого зайшла порадитися, категорично заперечив. Був кінець року, час звітів, втішних підсумків, переможних реляцій, і повернута справа підсувала б настрої слідчим прокуратури, а голова Лиственського суду намагався з усіма жити в мирі та злагоді. «Дорога Інно Дмитрівно, я вам дивуюся. В обов'язки судді не входить підмінити слідчого. Втім, за темпераментом вам більше підходила б робота у слідчих органах, хоч я нічого поганого не хочу сказати про вас як суддю, ні-ні, поганого нічого. Але вже середина грудня, дайте можливість і собі, і людям спокійно підмести старе сміття і зустріти Новий рік у чистій хаті». Тоді вона ще не навчилася опиратися Карамішу, оцим його постійним пасажем: «Я вам дивуюся, дорога Інно Дмитрівно...»

Досить. Вона заборонила собі думати у вихідні про роботу, строго заборонила. Самоконтроль, психотерапія: жодної думки про роботу у позаробочий час. Мати має рацію — так можна знову занедужати. Вона не про роботу, виправдовувалася перед матір'ю, вона — про людей. Якби мала справу на роботі з паперами, цифрами або з металом, пластмасами чи деревиною — так би не переймалася. Змогла б вибудувати стіну між Інною Сіверською на роботі й Інною Сіверською удома, переконувала себе. Переконувала і не могла переконати, бо справа, мабуть, не в специфіці роботи, а в ній самій.

І втім, що справді має справу з живими людьми. З тим же Антоном Веретою. Від якого мусить захистити суспільство. І захистити того ж Антона Верету від несправедливого звинувачення, якщо воно несправедливе. Безпристрасність судді — одна з основ нашого судочинства. Але ж і суддя — жива людина, яка вміє любити і вміє ненавидіти. Хто сказав, що суддя — лише мертві ваги, які незворушно виважують добро і зло? Навіть у вимріяному фантастами майбутньому машину-суддю, стовідсотково безпристрасну, програмуватимуть живі люди, а не роботи. Яка ж тонка грань між живими громадянськими почуттями судді і упередженістю судді, грань, до якої не можна навіть наблизитися, не те що її переступити!

Але справді досить. Жодної думки про роботу. Сьогодні вона — не суддя, сьогодні вона — жінка, яка отримала листа від чоловіка і поспішає додому, щоб його прочитати. Жінка, в якій вистачило сили не розкрити конверта біля поштової скриньки. З елементарної цікавості. Хто сказав,

що суддя-жінка її позбавлена? В жодному кодексі законів не написано. Жінка, яка бозна-відколи не одержувала листів, написаних чоловічою рукою, окрім листів з офіційними штампелями. Але ті, із штампелями, листи не від мужчин, а від посадових людей посадовій людині Інні Сіверській. Вперше за чимало літ — лист Інні, просто Інні, жінці трицяти трьох років (без трьох місяців, а Аліні — уже тридцять три!), що непогано збереглася (слова які — збереглася!), ще досить вродливий, спортивна фігура, приємний сміх, приємний голос (коли не за суддівським столом), молода хода. І лише очі старять жінку, стомлені і сумовиті, на блідому, мало буває на повітрі, лиці, але в, виявляється, мужчины, яким подобається і втома в очах жінки, і зосереджена строгість обличчя, і біле, як сніг (того дня падав сніг!), обличчя...

І навіть зараз, коли вже переступила поріг квартири, її аніскілечки не нетерпеливиться, вона холодна, як крига, спокійна, як земля (материне порівняння); ось вона ще відчинить двері на балкон (мати не дозволяє відчиняти, коли ідеш з дому: а раптом хто перелізе з сусіднього балкона, якийсь там метр — від балкона до балкона, а тепер така молодь, ондечки в їхньому колгоспі зеленки нажлукнулися проклятущої горілки і бика порідного вивели з ферми та зарізали на болоті)... Весь балкон — у жовтім осоковим листі, осокір — біля будинку, вітер наносить листя, вітер теплий, скоро прибіжить Надійка, вони підуть до лісу, набірають червоного кленового листя, випрасують, і листя всю зиму полум'янітиме в кімнаті, нагадуючи про осінь, яку вона любить найбільше з усіх пір року. А тим часом вона сиде в крісло і спокійно, розважливо, навіть без натяку на поспіх прочитає листа від того дивака, що повірив, ніби закохався в неї з першого погляду...

«Аеліто моя, доброго дня! Ви навіть уявити не можете, яким святковим був для мене ранок, коли я дістав з поштової скриньки по дорозі на службу Вашого листа. Я прочитав його ще в машині, і мій шофер, який возить мене уже понад п'ять років, не міг надивуватися із свого начальника: усю дорогу я усміхався, наче дитина, і згадував Київ та Ваше містечко з дивним трепетом у серці. І навіть на службі, яка у мене дуже серйозна, відповідальна і не спонукає до лірики, навіть на службі мене не впізнавали, і під час одної з нарад сивоголобий генерал зауважив мені: «Ви що, майоре, пошепки вірші читаете?..» Не міг же я сказати генералові: повторюю, товаришу ге-

нерал, пошепки рядки, на жаль, короткого листа, якого отримав сьогодні з чарівного Листвена...

Коли б ви тільки знали, як мрію я одержати нову вісточку від вас ще до своєї чергової поїздки в далекі краї! Поїздки відповідальної і, що приховувати, не зовсім безпечної... Така моя робота. Прошу вас, молю! І не скованих кригою етикетів, що їх вигадали люди черстві, слів чекаю (справді, що за один? що за дивак? закохуватися з першого погляду і так закохуватися — тепер не в моді, уже це викликає недовір'я, настороженість вашу, розумію, розумію...), а чекаю щирого поклику душі вашої, яка, знаю, вірю, відчуваю, здатна на пісню... Мрію почути спів душі, який супроводжував би мене в далекій поїздки, розважив довгі дні на чужині як благословення рідної землі, яка для мене, відколи побачив Вас, повірив у Вашу реальність, стала ще ріднішою...

Самі, мабуть, здогадустесь, що робота моя не сприяє частим позуванням перед об'єктивами фотоапаратів. Хіба що на документи доводиться фотографуватися частіше, аніж звичайній людині. Але ж сухий, офіційний знімок не пошлеш такій чарівній жінці. Урочисто обіцяю, повернувшись з відрядження, сфотографуватися в найкращому московському ательє. А поки що посилаю колективне фото, що трапилося під руку, правда, кількарічної давності, із шкільним товаришем своїм, на нашім до щему ріднім старім Арбаті. Пам'ятаєте, в Окуджави: «Ах Арбат мой, Арбат...» Втім, я не дуже змінився відтоді, присягаюся Вам, хіба що пролягла ще одна зморшка на чолі, та додалося втоми в очах, та рясніше засріблилося на голові, роки і моя робота не молодять. Звичайно, я тут — у цивільному. Вгадали, котрий з двох — я? Так, у шкіряній куртці і в шкіряній кепці, мужній, майже кіноковбойський вигляд, доводиться молодитися, якщо доймає страх, що життя спливає, а в тебе — ані дружини вірної, ані дитини (синок — моя мрія, надія, мій біль!).

Ще два місяці тому написав би так: і у всьому світі — людини, яку б ти по-справжньому любив. Але сьогодні такого не папишу. Я — люблю, і це уже щастя, подарунок долі. Навіть якщо люблю безнадійно... Аеліто, озвіться!..»

В конверті лежало фото, напівлюбительське. Такі фото штампують фотографи, що чатують на клієнтів біля пам'ятників у міських скверах, де буває багато приїжджих. Вони з Аліною, коли ще Аліна не здибалася з тим своїм бородачем, вирушали в недільні мандрівки по місцях відпочинку трудящих, разів зо три фотографувалися в отаких

ось, як продукувач фотоширвжитку з Арбату, прилипливих майстрів. Вони брали гроші наперед, виписували квитанції, а знімки висилали пізніше — на домашню адресу. На московському знімку — двоє мужчин, того віку, який звать уже середнім, але який ще дозволяє, за певної уваги до свого тіла, молодитися і вбиратися у джинси і пари спортивного крою, у шкірянки з натуральної шкіри. Шкірянки потроху вже виходять із моди в юних підпарубків і парубків, а отакі ось «середнячки» усе ще доношують власну молодість. Козирок шкіряної кепки кидав тінь на верхню половину обличчя, і найкраще видно було гачкуватий, що його звать «орлиним», ніс, повні, чуттєві губи і невиразний, дитинний овал підборіддя. Очі з-під козирка дивилися весело, навіть зухвало. Людина в шкірянці і кепці якимось не накладалася на вималюваний уявою Інни образ суворого, стриманого військового, нещасливого в особистому житті. А може, саме таким — веселим до зухвалості — він і мусить бути поза роботою, придуманий нею Горський? І справді, переконувала себе, в глибині його очей за оманливою веселістю (маскарад, личина чи не кожної самотньої людини, хіба, врешті, вона сама не така!?) проглядається туга, поклик душі, що прагне іншої живої душі. Горський обнімав за плечі високого худорлявого мужчину — руки в кишенях короткого плащика, обличчя молоде, але залисина глибокі, світлими серпами навколо ріденького чубчика. А дивився той, у плащику, ніяково і ніби винувато, здавалось, що він аніскілечки не прагнув фотографуватися, а ось поставили перед об'єктивом і примусили зображувати приязнь і дружбу. Стояли приятелі на виході з парку, бо далі, за ними, виднілися сходишки вниз, асфальтова стрічка вулиці, через яку жінка котила дитячу коляску, а по той бік вулиці бовванів, уже не в різкості, ріг старого будинку з гратчати́м балконом, що його підпирала могутніми мармуровими плечима каріатида. Інна любила старі арбатські вулички, але не так добре їх знала, щоб упізнати, де саме зроблено знімок. Можливо, десь у районі станції метро «Арбат», там — скверик і схожі на цей будинки. Мабуть, зустрівся із шкільним товаришем десь у метро, вирішили відзначити зустріч, поблизу ресторан «Прага» і кав'яренька, — і сфотографувалися на згадку.

Що ж, з її боку було б просто неввічливо не відповісти теплим листом. Теплим, але стриманим. Не може ж вона кидатися в обійми першого-ліпшого, кому впала в очі. Не така ще вона стара, щоб не подобатися мужчинам. Трапиться бути в Києві у відрядженні, завітайте і в наш про-

вінційний Листвен, так вона напише майорові. Приємно буде познайомитися, додасть. Зітерта, але нейтральна досить фраза:приємно буде познайомитися. Що ж, симпатичний мужчина. Не першої, правда, молодості, але ж і їй — не сімнадцять. Якщо довго дивитися в обличчя людини, навіть на фото, здається, що ти уже десь цю людину бачив. Ці викличні очі і гачкуватий ніс над подушечками повних вуст. Особливість психіки людської. А може, жіночої: кожен мужчина, який подобається, видається давно знайомим? Боже, яка вона жінка, звичайнісінька жінка, хоч стільки років витравлювала це в собі!

Ну і хай.

Але, на зло собі і настирливому москвичеві (хай помучиться, хай їде в далекі краї, не дочекавшись вістки од неї, тим охочіше поспішатиме додому, якщо не вгадав він своєї рантової закоханості в суддю з Листвена), напише відповідь на листа десь за тиждень, наступного вихідного, а сьогодні себе завіжжує, не дасть волі емоціям, зосередиться, як завжди, на роботі, зосередиться на роботі...

...Наступної після крадіжки коня неділі хлопчак, які йому допомагали, запросили Андрія до лісу, ніби по гриби, а привели його до одного з довоєнних дзотів, що їх так рясно розсипано по узлісся навколо Листвена. Цей дзот, схований у гущавині, мав двері, сяк-так збиті з вагонних просмолених дощок, і лави, і стіл, зіпертий замість піжок на два ящики з-під вина. Хлопчаки називали дзот своїм лігвом, а себе — вовками. У тім лігві Андрій уперше в житті упився — міцним, як вогонь, самогоном з «ресторану Антоніо». Банка з самогоном стояла в кутку дзоту, прикидана сосновим гіллям, з розмов виходило, що ту банку рановранці привіз машиною дядько Антон — могорич за коня. І по три червінці хлопцям. Андрій ніколи не мав таких грошей, мати одержувала сімдесят карбованців щомісяця і ще двадцятку — на нього, безбаченка. Червінці приємно хрускотіли у п'ятій долоні, обіцяючи незчисленні земні блага: морозиво досхочу, пиріжки з повидлом у шкільнім буфеті, солодке вино, майку з написом англійською: «Я тебе люблю», а в перспективі — касетний магнітофон і транзисторний приймач, який можна повісити на плече, увімкнути на повну гучність і кайфувати, заплющивши очі, на лавочці в сквері, порозганявши звуковими децибелами мам з дитячими колясками. Невдовзі, викравши з радгоспного табуна і прив'язавши до берези на схилі яру ще одного коня, Андрій був удостоєний честі особисто

познайомитися з людиною, що так владно взяла за вуздечку білого мерина, на яким він під'їхав опівночі до будинку своєї однокласниці, з людиною, що її він через два роки на пустельній нічній дорозі ударить шворнем по голові і покине на асфальті, понадіявшись, що машини довершать розпочате ним. А сам тим часом сяде за кермо «Волги» Антона Верети, набере швидкість, спрямує її у яр, і — вистрибне, не зовсім вдало скопіювавши, як потім признається на суді, сцену із закордонного фільму про гангстерів — машина не перевернулася і не спалахнула, а тільки зігнувся бампер та вилетіло переднє скло...

Подзвонили в двері. Мабуть, Надійка. Домовлялися піти на прогулянку до лісу. Дівочим товариством — дівчата з канцелярії, з прокуратури. Вхопила листа, фотографію, кинула до шухляди, ще й замкнула стола. Ніхто не повинен знати про... Про що? Що суддя Інна Сіверська — жінка? Звичайнісінька самотня жінка, яку може схвилювати сентиментальний лист від незнайомця, що вдає, ніби закохався. А може, і справді вірить. Вийняла ключ, поторгала, чи замкнено шухляду, аж тоді пішла відчиняти двері. Зовсім юною ходюю, трохи не підстрибом, ніби скинула із себе десяток літ. Уже в коридорі примусила себе ступати спокійно, розважливо, як належить жінці, якій за тридцять, та ще й судді. І обличчя зробила серйозне. Надійка не повинна ні про що здогадуватися! Цезар — поза підозрами!

Надійка впурхнула до кімнати, наче синичка (зелений плащик і ясно-жовта кофтина), кімната одразу стала тісною. На роботі її секретарка була незворушливо строга, особливо в розмовах з відвідувачами, аж Інна часом сердилася: «В тобі, Надійко, бюрократ кублється...» Але варто було дівчині випурхнути із суду, як вона ставала сама собою: весела, дотепна, юна. Розумом Інна розуміла ці перетворення, повертаючись подумки у власну молодість: і на неї, молоду, сувора урочистість судового засідання, атмосфера суду діяли гіпнотизуюче, намагалась видаватися дорослішою, аніж була, стриманішою, строгішою, особливо в перші місяці студентської практики у Верховному Суді республіки...

— Що, дівчатка унизу чекають? Чому не зайшли? Випили б кави, у мене індійська, розчинна, обідала в ресторані, коли викликали на нараду, купила в буфеті. Я ще не зібралася. Мама сьогодні поїхала, то я на станцію про-

воджала, — Інна поспіхом знімала туфлі на високих каблукках, перевзуваючись у кросівки, в них так зручно блукати лісом.

— Ой Інно Дмитрівно, у Рити захворів братик, бігла в аптеку, я зустріла. Зіна, не знаю чому, не прийшла, може, до Києва поїхала, вона увечері телефонного дзвінка від свого кавалера чекала. А я... Вибачте, я сьогодні не зможу піти з вами до лісу. Мама просила допомогти по господарству. Ти, каже, серед тижня ніколи удома не буваєш, ще й у вихідні од домівки одвертаєшся. Так я пообіцяла сьогодні домовати. Забігла до вас — щоб не чекали. Може, ви сьогодні самі до лісу сходите? Завтра я до подруги на день народження їду, в Київ, але наступного вихідного обов'язково підемо разом по листя, добре? Воно за тиждень не осиплеться, прогноз морозів не обіцяє...

— Та що ви, Надійко, клопочетеся! — кинула кросівки в шухляду для взуття, взулася в хатні капці. — Хіба мені до листя! Роботи стільки — в голові паморочіє, як подумаш. Такий процес попереду — Верета! А я ще ні плану не маю, ні уяви, як його вестиму. Тільки на вихідні і надія. Два дні у тиші, спокої посидіти над справами — весь тиждень про це мрієш. Звичайно, переночинки дозволяти собі мусиш, інакше в голоблях упадеш, але з мене досить вечірніх прогулянок по парку. Таку ми службу собі обрали, що не дуже навіднюєшся. Ото б дожити до того часу, коли юристам не стане роботи, хіба що в нотаріальних конторах. Ви, Надійко, можливо, й доживете, — відчула себе раптом не на десять літ, що їх різнили, старішою, а на всі тридцять. — А поки що роботи у нас з вами вистачає, на жаль. Повістки свідкам усім виписали?

Аж тоді згадала, що вже перепитувала про повістки — учора.

— Усім, Інно Дмитрівно.

— Вранці ще перевірите.

— Гарзд.

Геть забула, що завтра — неділя.

— То я вже побіжу, Інно Дмитрівно. Бо мати сваритимуться.

— Мабуть, якусь хатню роботу затіяла?

— Ага, повна ванна прання, а пральна машина поламалася, доведеться, мабуть, руками. До понеділка, Інно Дмитрівно.

— До понеділка, Надійко.

Хряснула дверима, поспішала. Інна звикла до тиші в своїй крихітній квартирці, у своїм кубельці, у своїм

човнику, звикла до тиші, як до близької — за роки й десятиліття — людини, аж перестають помічати, коли вона є, і розмовляють з нею, коли її нема. Але сьогодні, після від'їзду матері і короткого, але гомінкого візиту Надійки, тиша раптом зчужіла. У дворі галасували діти і стукали м'ячем об глуху стіну сусіднього будинку. Інна вийшла на балкон. Сонце гріло майже по-літньому, але вітер тут, угорі, в ущелині між двох п'ятиповерхових будинків, був рвучкий, холодний, небо, таке близьке, майже за Пушкіним дихало осінню. Під хатніми кашцями шелеснуло нанесене вітром листя осокорів, було його рясно, хоч мати, поки гостювала, по кілька разів на день, рятуючись від міського дозвілля, підмітала балкон. Двоє дівчаток намалювали на асфальтовім дні двору класи і стрибали з клітини в клітину. Отак і роки, раптом подумалось Інні, тільки білі риски на темній безмірі вічності, ось що таке папі роки. Надійка вибігла з під'їзду і ментом завернула за ріг сусіднього будинку. Біля таксофонної будки її чекав, недбало притримуючи коліном мотоцикл, хлопець у червонім шоломі, той самий, що уже місяців зо два перед кінцем робочого дня товчеться під дверима приймальні. Хлопець курив, але, побачивши Надійку, кинув сигарету і завів мотоцикл. Надійка вправно примостилася на задньому сидінні, і залізний кінь вистрибнув на асфальтову бистринь вулиці та помчав у бік греблі, за якою — ліс. Кілька секунд плащ Надійки зеленів між парканних берегів вулиці, а потім загубився, став невидимим, ніби і його перефарбувала осінь.

Звичайно, суддя Інна Сіверська цим двом молодцям сьогодні ні до чого. Їм не потрібен ніхто. Їм добре вдвох. А судді Сіверської Надійці цілком досить і на роботі. Але ж і вона, Сіверська, смішна. Знайшла, з ким ходити до лісу — з дев'ятнадцятирічними дівчатами. Згадала баба, як дівкою була. У їхніх очах вона вже трохи не старушенція. Стара дивачка. Хіба їй у дев'ятнадцять не видавалися підстаркуватими всі, кому за тридцять? І ще: які б стосунки не були між нею і Надійкою, а все ж вона і у вихідні залишається начальством. Бар'єр віковий і посадовий, як би не намагалася заплющити очі. Дружити треба з жінками свого віку, і краще, коли вони не підлягають тобі по службі. А жінкам її віку у вихідні вистачає клопоту біля дітей і чоловіків. Жінки її віку, якщо й прогулюються до лісу, то — родинами.

Інна пішла з балкона, потинялася по кімнаті, опустилась у крісло. Найгірше, коли на вихідні щось, окрім ро-

боти, плануєш. І раптом з тим «щось» не виходить, тоді вільний від клопотів день попереду — як провалля, берег якого — звичний будень — так далеко! Узяла тонкий фломастер, чистий аркуш паперу ніби сам трапився під руку. Фломастер ковзав по паперу легко, думки ледве встигали за ним:

«Шановний Ростиславе Костянтиновичу!

Це уже стало таким банальним — самітня ділова жінка, що боїться вихідних! Але — боюсь, боюсь! Бо у вихідні раптом проявляється, наче зображення на фотопапері у проявнику (один час захоплювалася фотографією, це ще коли мріяла про роботу слідчого), вся незахищеність, безпорадність ділової жінки перед світом узвичасних людських емоцій. У вихідні так звана ділова жінка раптом озирається і — бачить навколо себе пустку. Лист Ваш, Ростиславе Костянтиновичу, прийшов в один з таких днів, коли придумана — їй-бо, я зовсім інша, аніж Вам здаюся, — Вами адресатка відчула себе такою самотньою! Звичайно, це хвилиний настрій і він незабаром минеться. Маю безліч роботи. Досі вважала і, певна того, вважатиму завжди, що це і є головне в житті — робота. Особливо коли перекопаний, точніше — коли віриш, що ти свою роботу робиш краще, аніж, можливо, на твоєму місці робив би її хтось інший. Бо це — твоя робота, справа твого життя, а не чийогось іншого. Я — хороший суддя. Повірте мені на слово. І поясню, чому я хороший суддя. Бо душевні сили свої, які звичайно жінка витрачає на сім'ю, я трачу виключно на свою роботу. Я — не формальний суддя. Трапляються, на жаль, і такі судді. Особливо часто (чи помітили це?) на відповідальних посадах формалістами бувають жінки, мабуть, з тої ж причини — все, що в них кращого в душі, відбирають діти, чоловік. Я — суддя душевний. Це відчують навіть у колонії, де мені досить часто доводиться бувати, як кажуть, за службовим обов'язком. Уявляю, як Ви іронічно посміхаєтеся при цих словах моїх: мовляв, людям, яких я позбавляю волі, від моєї душевності не легше. Помиляєтеся, Ростиславе Костянтиновичу. Тижнів зо два тому попросився до мене на розмову один з ув'язнених. Бажаю, каже, порадитися з вами, громадянко суддя, з особистого питання. Розтуляє долоню, а на долоні — з кольорової пластмаси квіточка: «Є у мене на волі «заочниця». Обіцяла ждати. День народження скоро в неї. Боюсь посилає без вашої консультації. Як ви, Інно Дмитрівно, думаете, сподобається їй?» «Заочниця» — це коли жінка знайомиться з ув'язненим через знайомих, починає писати

в колонію, приїздить на побачення. «Мені подобається,— відповідаю,— а які смаки у вашої знайомої — не знаю». — «Якщо вам подобається, сподобається і їй, я знаю! — каже. — Вона у мене теж інтелігентка — на книжковій фабриці сортувальницею робить, любу книжку може внести, дома у неї шифоньєр книжок». — «Ну,— кажу,— спасибі». — «І вам спасибі, що з нами ви — як з людьми...»

Втім, навіщо я Вам усе це розповідаю? Ані слова більш про роботу. Дивуєтесь, мабуть, чому суддя досі — а мені вже за тридцять — сама? Свого часу, можливо, того єдиного, кому б варто було присвятити життя своє, поруч не виявилось... З якоїсь повістини ффраза, в пам'ять запала. Читаю багато, але уривками, часу не вистачає на літературу, навіть на нарадах читаю, сховавшись за спину, як школярка. Той, єдиний, кому могла б і хотіла належати, бачився мені завжди ідеалом, вмістилищем усіх світових чеснот, а таких, мабуть, у житті реальнім, а не придуманим посередніми письменниками, не буває. До певної міри я — жертва шкільної програми з літератури, де світ чітко розділено на позитивне і негативне, замолоду я намагалася жити за обов'язковим планом для шкільного твору, пам'ятаєте ці плани? А може, часом думаю собі, самотність моя — від моєї внутрішньої владності? Адже сім'я — це взаємна поступливість, та ще для жінки! Я ж, скільки й пам'ятаю себе, почувалася лідером, як тепер модно казати, і на своїй вулиці, і в класі (староста! хоч більшість — хлопців, і мене, уявіть собі, слухалися!), і в школі — останні два роки ватажкувала серед комсомолії. Навіть з батьком через оту свою владність довго не могла порозумітися, конфліктувала літ до двадцяти, аж потім навчилася його любити такого, яким він є.

Навіщо усе це пишу Вам, незнайомій, власне, людині? Мабуть, це жінка криком кричить у мені. Мабуть, це в генах жінки — когось любити, про когось клопотатися. А я не можу завести навіть пса: хто його годуватиме, хто виводитиме на прогулянки, якщо я цілі дні — в суді, або в колективах міста з лекціями, або на зустрічах з виборцями. «Люблю роботу», — втішаю себе, і я справді люблю її, хоч, якби ви тільки знали, як це не просто — бути суддею!

Пробачте за мій хаотичний лист. Мабуть, така хвилина трапилася, що я раптом розписалася, розговорилася. До самотності звикнути не можна, з нею можна хіба що змиритися. Але навіть людина, яка змиралася, потребує час від часу живої, почутливої душі, щоб висповідатися їй.

Здається, Ви щиро до мене ставитеся, хоч і бачили мене мимохідь, лише один раз (а може, саме через це? Бо я — зовсім не янгол, який Вам привидівся, ой не янгол!..), і правильно зрозумісте мою хвилину відвертість.

Пишіть, якщо й справді відчуваєте потребу в нашому паперовому спілкуванні. А перебуватимете в далеких краях і стане вам гірко на душі, згадайте, що в маленькому Листвені біля Києва є людина, яка щиро бажає Вам добра.

Інна».

Подумала-подумала і дописала: «Дмитрівна».

Поїзд, що іде на Москву, буде в містечку за півгодини. Стоятиме п'ять хвилин. Вона ще встигне. Якщо впросить кондуктора вкинути листа до поштової скриньки на московському вокзалі, Горський отримає його уже завтра, ще до від'їзду у закордонне відрядження. І не почуватиметься самотнім у своїх далеких мандрах. Вона, Інна, знає, якою важкою буває самотність, навіть коли ти удома. Хай знає, що на Батьківщині хтось думає про нього не лише із службового обов'язку. У неї ж хоч ще живі батько й мати, а він про своїх нічого не пише, можливо, сам-один у цілім світі.

А що таке дивне у них знайомство, то люди, трапляється, сходяться і через службу знайомств і живуть, ще й дружно, а є такі, котрі роками одне одного вивчають, нарешті поберуться, і через місяць — на розлучення. Хіба вгадаєш? І вона в залі суду не одну таку пару розлучала. Її і Горського звів випадок. Якби не приїхав у Листвен, не проходив, коли саме вона вийшла із суду, їхньою вулицею — нічого б цього не було. Не випадок вас звів, а доля, сказала б мати. Може, і справді доля. Суджений, суджена. Ти ще в пелюшках, а вже біля твого імені у книзі життя рукою небесного янгола-писарчука вписано ще одне ім'я, того чи тої, з ким через багато літ стрінешся на земних дорогах, полюбишся і — до останнього дня твого, як ось мати з батьком...

Біля її ж, Інни, імені, якби й справді була така книга життя, написали б, мабуть, ім'я Яна, журналіста і поета з Риги. Правда, народився він років на сім раніше од неї, але хіба для небесної канцелярії це має значення?.. Можливо, янгол-писарчук помилився, санкціонував їхню зустріч, а потім мусив виправляти власну помилку? Не сміх, а тільки несміливий посміх у бік долі — крізь сльози. Було декілька зустрічей, декілька розмов, драматичне (віби

відчували обоє, що прощаються уперше і востаннє!) прощання на крихітному вокзальчику в її Городищі, був рік трохи не потаємного (батько гнівався: «Про уроки треба думати, а не про женихів, рано починаєш!..») листування. Батько даремно гнівався. Хто вона, Інна, була тоді для Яна? Дівчисько в шкільній формі — коричневе плаття і темний, на будні, фартух, дівчисько, що послужливо водить гостя по містечку, знайомить з жінками, що бачили танковий бій, в якому загинув його батько, з пригребиць і палісадників, а ще уміє слухати вірші, власне, російські підрядники до латвійських віршів. А ще те дівчисько уміло читати Янові листи і відповідати на них правильним, шкільним почерком. Це тепер почерк її схожий на криву дорогу з верстовими стовпами, змушена писати багато і швидко, кожен вирок суду — прозовий твір, за який ніхто не платить гонорару, але який чекають у судовій залі і який слухають з більшою увагою та хвилюванням, аніж найгеніальніший роман, бо література є література, а життя — таки життя, і вона сама хвилюється, коли пише вирок у нарадчій кімнаті...

Вона швиденько вбралася у брючний костюм, ніби справді поспішала на прогулянку, але, збігши сходами у двір, повернула не до лісу, а в бік вокзалу. За річкою проспівала електричка, потім міст загув, задзвенів, узятий приступом, і вже зелені вагони електрички замерехтіли між черепичних дахів будинків, що вишикувалися вздовж залізничного полотна. Московський поїзд прибуває до Листвена хвилини через п'ятнадцять після електрички. Вона ще встигає. Може не бігти. Чи годиться судді бігти по вулиці, та ще вихідного дня, коли жодною терміновою роботою такий поспіх не поясниш? Суддя має їти повільно і поважно, демонструючи в такий спосіб соціальну вагомість своєї посади. Суддя Караміш ходив саме так, здавалось — перебродить ріку, долаючи опір води, попередю плив широкий, ніби мав скоро двійню родити, живіт. Але ні слова більше про Караміша. Вихідний день у неї. А вона навіть у будень заборонила собі вертатися подумки до історії з Карамішем, яка коштувала їй стільки здоров'я. Один час була, як кажуть, на грані. Блукала лугами й перелісками понад своєю Невклею, мов сновиди. Луги, Невкля й материні трави — вони й врятували. Присяглася, коли було погано: відтепер, якщо одужає, житиме спокійно, розважливо, уникатиме конфліктів і нервових потрясінь, доробить до виборів, а тоді — в затишок і спокій нотаріальної кон-

тори... Так собі малювала на піску, поки не одужала. А одужала — і все її малювання розвіяв вітер часу. Людина така, яка вона є. Якщо не навчилася до тридцяти літ жити за принципом — моя хата скраю, аби день до вечора, головне — здоров'я і т. д., уже й не навчиться.

Але — стоп: сьогодні вона — вихідна.

І зовсім не суддя вона сьогодні, а просто жінка — закохана. Ну, хай не закохана (у кого б? у людину, яку ніколи не бачила, а знає лише з двох листів?), але, як сказала б її подруга Аліна, внутрішньо готова закохатися. Справді, дивний весняний настрій — восени. Хоч у її житті ця, тридцять третя, осінь — ще зовсім не осінь. Життя, власне, тільки починається, якщо бути оптимісткою. Навіть для жінки, яка навчилася вирішувати долі інших людей, але не вміє подбати про долю власну.

Інна встигла до поїзда. І провідниця трапилася привітна, навіть карбованця не взяла, пообіцявши вкинути листа до поштової скриньки на Київському вокзалі Москви: «Хіба я не розумію — людина без причини з листом на станцію не бігтиме. Або велике горе, або велика радість, що поштою послати — невтерпки». Не було в Інни великого горя і великої радості не було. І коли поїзд побіг по коліях, і останній вагон, промелькнувши, навстіж відчинив перед її очима браму, за якою — небо, проштрикнуте жовтуватими гостряками тополь, схотілося раптом наздогнати його, подякувати приязній, сердечній провідниці і забрати листа. Але поїзд уже розтанув у синьому мареві осіннього дня. Зник, ніби привидівся. І добре, що зник поїзд, подумала. Не було, дякувати долі, великого горя, не було радості, але було передчуття радості. І як вона досі могла існувати — без такого щасливого, збуджуючого передчуття? З дня у день — сама робота. З дня у день — для інших і ні хвилини — для себе. Відтепер усе буде в розумних дозах: і для інших, і для себе.

Яка чудесна осінь! Ці жовтаві тополі вздовж вулиці — ніби несправжні, ніби намальовані легесеньким доторком пензля до паперу. Щось витончене, східне, не наше. Чому не наше? «Вчись у природи творчого спокою. В дні вересневі. Мудро на землі. Як від озер, порослих осокою, Кудись на південь линуть журавлі...» Любила Плужника. Тою, не шкільною, не хрестоматійною любов'ю, якою тільки й люблять усе справжнє. «Падає з дерев пожовкле листя, День уже в обіди догорів. Кажуть, що вночі на передмісті Осінь прибукала з хуторів...» Або оті рядки, два: «Без-

гоміння осіннього дня і мій спокій...» Любила Тичину. Любила Рильського. Їхала на виїзні сесії Верховного Суду в області з бібліотечкою у валізі. Новославець побачив, спохмурнів: «Можливо, вам краще було б — на філологічний?» Процеси були складні, вранці вона мусила покласти на стіл Новославцю протоколи за минулий день, працювати доводилося почамі, а тут — книжечки поезії. «Любов до поезії ще нікому не завадила стати хорошим юристом, навпаки», — відповіла трохи зарізко. Після виїзного засідання, коли вони в одному купе вертали до Києва (теж була осінь, за вікном вагона золотою стрічкою пливли переліски), Новославець, дивлячись у вікно, раптом сказав: «А знаєте, я не мав рації, коли дорікнув вам, Інно, поезією, і ви мене правильно відчитали. Якщо сказати правду, то я і сам колись писав вірші...» — «Ой, не повірю!» — була молода, нестримна на язик. «Що не повірите, знаю, — сумно кивнув уже геть сивою головою, підстригався коротко, мав худорляве обличчя, і це дещо молодило суддю, але очі, коли піднімав важкі повіки, очі були старі, аж згодом вона зрозуміє: не так від років, як від того, що очі Новославця бачили на віку. — Сухар, законник, статті, параграфи, кодекси, вироки... Ви знаєте, що відчуває суддя, який підписує смертний вирок? Навіть якщо вирок — такої гниді, що й людиною зватися не достойна. Не знаєте, дівчинко. І краще вам цього ніколи й не знати. У нас із дружиною немає дочки, але якби була, ніколи не дозволив би їй іти на юридичвий. А між тим, хтось вироки, серед них і смертні, підписувати мусить, інакше нас і кури загребуть, наволоч різна по головах і по душах топтатиметься. Поки що, на жаль, такий закон життя. Безкарність на деяких діє як каталізатор зла. Ось ми скоро поїдемо судити одного нахабу, який дозволив коханці на передньому сидінні його службової машини возити спанієля в нашійнику із золотими брязкальцями, і це на очах усього містечка! Коханка вимагала грошей, і він торгував посадами, квартирами! Усе найсвятіше, за що люди, мільйони людей, заплатили життям, втоптувалося в бруд! Але я почав про вірші, пробачте. Вірші я справді писав, але було це ще до війни. А потім було двісті п'ятдесят днів оборони Севастополя, знаменита гора Госфорт, останній бій, коңтузія, табір полонених, втеча з поїзда, пошуки партизан у білоруських лісах, партизанський загін...»

Було радісно іти отак — туди, не знати куди, з широко розплющеними, повними сонця очима, а вітер дражнився пахощами глици, приносив з лісів навколо міста, а може,

це пахли сосни, що в місті. Містечко-курорт, сосни в дворах і палісадниках. Інна любила садиби, на яких — сосни, а під соснами — позолочена глицею зелена трава, острівок лісу, особливо якщо на садибі під деревами гралися діти. Вона любила вулиці Листвена, схожі на просіки, деякі так і звалися — просіками або лініями. Вузькі, ледве машини розминалися, асфальтові стрічки снували між високих, зеленочолих сосон. Кожна з цих міських сосон, і ті, що на вулиці, і ті, що в дворах, давно були переписані і строго обліковані лісниками. Але коли у верхівітті дерев могутньо стугонів вітер, забувалося, що сосни — як пальці на руках у міста, і щось одвічне пробуджувалося в душі, щось тужне, таке, про що не розповіси словами. В такі хвилини вабив кожен затишний котеджик з мансардою під сірим, цяткованим глицею та листям черепичним дахом, з вичовганими східцями до веранди, з бесідкою, в якій — крісло-гойдалка, що легенько здригається під порухами осіннього вітру, і забутим з літа м'ячем на зеленій траві. Місто і ліс приятелювали, і не лише на околицях Листвена, де було чимало будинків відпочинку та санаторіїв. І в нових квартирах, що ніби нанизувалися на стрілу залізничної колії, багатопверхові будинки (їх зводили і міськвиконком, і філіали великих київських заводів, яким ставало тісно в межах столиці) мирно сусідували з пасмами лісу. Інні здавалося, що саме за цю близькість до живого світу природи (вивірки забігали з лісу в місто і випрохували горіхи та рафінад) вона й любила Листвен, і з кожним прожитим тут роком все більше. Втім, коли люблять, хіба дошукуються дуже, за що люблять? І вона не дошукувалася. Не хотілося звідси їхати, і все. Коли вирішувалося, після заяви Караміша, чи бути їй головою Лиственського суду, подзвонила Новославицю порадитися. «Це ви, Інно Дмитрівно, так вросете у Листвен, що вас уже й не вирвеш», — мовив без особливої радості. Новославець хоч і був уже на пенсії, не поривав з колективом Верховного Суду республіки і хотів, щоб Сіверська, яку мав за свою ученицю, збагачена досвідом роботи в суді першої інстанції, повернулася до Києва. «А може, й добре, що вросту, Володимире Яковичу?» — відповіла. «Та ви ж — талановита суддя, як кажуть, від бога!» — «На жаль, перебільшуєте, Володимире Яковичу, я просто — душевна суддя. А якби й справді, хіба талановиті лише у Верховному Суді потрібні, а в Лиственському суді хай карамиші порядкують?» Так, любила Інна це містечко. І тим надійнішою, заземленішою була її любов, що, мабуть, ніхто інший у всьому місті не

знав так його болячки, його болі. Через те була в її почутті до Листвена самозречена готовність простити, вибачити і допомогти, готовність, без якої справжня любов неможлива.

Антон Верета був одною з таких болячок на дужому тілі містечка. Подумала — і одразу ж осмикнула себе: не мала права так думати за два дні до початку процесу. «Має право суддя на громадянські почуття?» — виправдовувалася. Має. І на любов, і на ненависть. Має, доки не заїде до судової зали і не відкриє судове засідання. Тоді ні любові, ні ненависті — лише буква Закону. Ніби це можливо — відділити в душі суддю від громадянина. Як це важко — вести засідання рівним, врівноваженим голосом, коли душа криком кричить. «Що ви з ними морочилися три години? — дорікав їй Караміш, побувавши на одному з шлюборозлучних процесів.— Так ми потонемо в справах. Ви хто — піп чи суддя? Вони їм потрібні — ваші душеспасительні бесіди? Та в них тепер, у молодих, на рік — дванадцять медових місяців. Хто тепер розбитий посуд склеює? Викидають на смітник і новий купують». — «Дітей на смітник не викинеш, а там — двоє, одному — п'ять, другому — три». — «Виростуть». — «Але якими виростуть? Безбаччяків плодимо, а з ними — і нові проблеми для суспільства. Душа болить». — «Це у вас, Інно Дмитрівно, від молодості. З моє посудите — душа звикне і не реагуватиме». — «Краще до такого не доживатися!» — спалахнула. «До якого?» — «Щоб душа не реагувала...» Того дня обоє уперше відчули відчуження. Після наради Караміш залишив її в кабінеті: «Можливо, я не зовсім точно висловився, Інно Дмитрівно, а ви вже подумки охрещуєте мене сухарем і консерватором, в очах читаю. Душа повинна реагувати, і душа реагує, скільки б десятиліть не просиділи ми в судейському кріслі. Але — тільки душа. Я був на кількох ваших процесах — ви для судді занадто жива». — «То що, трошки помертвіти?..» — зіронізувала. «Ви хапаєтеся за слова, а не вдумуєтеся в їхній смисл. Від надміру емоцій у суддів страждають у першу чергу підсудні. Тому я — зобов'язаний. Я по-дружньому: трохи більше спокою і педантизму при головуванні на судовому засіданні вам не завадить, подумайте, подумайте...»

Але сьогодні суддя Сіверська — вихідна. Сьогодні вона просто — Інна Сіверська. І ота «просто — Інна Сіверська» має право не любити — і самого Антона Верету, і усе те, що він у її очах уособлює. Ще з тиждень тому, призначаючи день судового засідання, подумала, що мусить по-

бувати на Сосновій вулиці і на власні очі побачити «ресторан Антоніо». Ноги самі понесли від станції у бік Соснової. Мати на це докірливо похитала б сивою головою: «Ноги то ноги, дочко, але хто ногам наказав? Думки твої наказали, думки, від яких і у вихідні не вільна». Не побачити — що вона там побачить? Двометровий паркан навколо садиби і колючий дріт по паркану, так у справі. Не побачити — відчути. Всю неприродність цього паросня на тілі Листвена. І від тої думки їй стало веселіше. Бо в такий спосіб Верета відділявся від містечка, яке вона полюбила. Ставав чужим. Прийшлим. Насланим злими силами. А якщо не насланий, а розрісся з якихось наших крихтливих, недооцінених нами бур'янинок? Як виростає в городі розкішний кущ лободи з непоміченої бадиллянки, і тепер той кущ глушить усе навколо і обіцяє розсіятися восени по всій грядці. Щоб не розсіявся, не породив безліч собі подібних, його треба вирвати. Або як осот на городі, з яким, скільки й пам'ятає Інна, все воювала мати. І виполювала щотижня, і примушувала орачів поглибше плугом сягати, рвучи білі клубки коріння, а все ж колючі листочки осоту знову і знову випиналися між картоплинн्या. Або як гриб, невідь-якої породи і невідь-звідки узявшись, біло бабухатіє на жирнім чорноземі грядки, аж поки не зістаріється і не трісне, дихнувши в світ чорним димом.

А якщо вона перебільшує, піддається емоціям, як сказав би колишній голова суду Караміш, тепер уже — адвокат Караміш, захисник Верети?

Ну й що — ось він, справді трохи не двометровий паркан навколо садиби, що формально належала батькові Антона, а тепер, згідно заповіту покійного батька, перейшла до його сина, який ще ходить до п'ятого класу і не переймається маєтковими пристрастями батька, що тепер повновладно, втім, як і раніше, хазяїнує на садибі, маючи чотирьохкімнатну кооперативну квартиру в центрі Листвена, в найбільш престижному з кооперативних будинку. Але хіба лише у Верети такий паркан і така кам'яниця? Люди на цих напівдачних вулицях — зажиткові, кожен з котеджів коштує десятки тисяч, Інні й не снилися такі гроші. Нещодавно Солеміїн дядько, полярний льотчик, купив на одній з таких вулиць дім за сімдесят тисяч. Усе життя — на островах, за полярним колом, вийшов на пенсію і придбав на трудові заощадження. Отже, не сам паркан і не кам'яниця гнітять її. А те, що за парканом і що в кам'яниці,

— Підсудний, до моменту вчинення злочину ви знали особисто громадянина Верету? — запитала суддя Сіверська.

Андрій Житник опустил очі і по довгім мовчанні тихо відповів:

— Не знав.

Потім підвів голову, тоскно глянув на вікно, за яким цвіли акації, і повторив:

— Не знав.

— Отже, ви зустріли на дорозі незнайому людину і ні з того ні з сього ударили її, ще й залишили, непритомну, на дорозі?

— Ударив.

— Чому ви так вчинили?

— Не знаю. П'яний був.

— Громадянин Верета, ви знали підсудного Житника до тої ночі, коли він напав на вас і поранив?

— Знати не мав щастя,— зіронізував Антон Верета.— Коло моїх знайомств недоступне для такого зеленка і хулігана. Але він запам'ятав мене, коли я, як дружинник, самовіддано допомагав міліції, оберігаючи від бандюг і дармоїдів спокій наших людей. Запам'ятав, щоб при нагоді помститися. Але я прошу шановний суд суворо не карати Житника, оскільки, як тут виявилось, росло воно при дорозі, безбатченком, навчити дисципліни не було кому, а людина -- як і скотина: вона вузду змалку любить...

І тут Андрієва мати, що продовж усього розгляду справи сина сиділа тихо, мов нежива, склавши руки на колінах, і тільки голова поза її волею конвульсійно похитувалася з боку на бік, Андрієва мати, запнута темною, ніби прийшла на похорон, хусткою, раптом закричала страшним голосом:

— Це по тобі вузда плаче давно! І загнуждають, роздивляться-таки вовка під овечою шкурою, і ти ще казенного хліба поїси за всі свої викрутаси! Це ти мого Андрійка до тюрми довів, ти! Краще б ти його одразу вбив, і я б з ним пішла в землю! Ой людоньки добрі, не вірте цьому перевертню, знав він мого Андрія, і не один рік! І Андрій знав цього бандюгу, та боїться признатися, бо Верета залякав: і в тюрмі тебе, каже, дістану, якщо зайве бовкнеш, у мене, каже, руки довгі!

— Мамо! — застережливо, з болем вигукнув Житник.— Мовчіть, бо вам звідси додому, а мені — в інший бік!

— Ой людоньки, та що ж це діється! Де ваша правда і де ваш закон?! — уже не чуючи нікого й нічого, на всю

залу глосила жінка.— П'явка до дитини присмокталася і кров пила, а як дитина ту п'явку із себе змахнула, то їй — тюрма! А кому сирота треба, хто її порятує, хто її захистить?!.

Андрієву матір вивели із залу суду. Але ще довго крізь зачинені двері з холу чути було відлуння її плачу. Верета мерзлякувато поводив плечима, ніби той плач холодив йому спину, але на суддів дивився приязно, із співчутливою посмішкою, мовляв, що з неї візьмеш — із хворої. А очі були крижані, навіть коли посміхались вуста, і вперше за все слухання справи на дні тих крижаних очей забовваніла тривога.

Суд засудив Андрія Житника до трьох років позбавлення волі в колонії загального режиму і окремою ухвалою порушив кримінальну справу щодо Антона Верети.

Вона пішла вздовж паркану, і тепер самі штахетини мерехтіли в очах, та ще червонів крізь вишневе гілля балкон, на який треба було підніматись по крутих залізних східцях вздовж бічної стіни, теж фарбованих у червоне. Потім пропливли масивні залізні ворота і така ж хвіртка під бляшаним дашком, під дашком біліла електрична лампочка, світло, мабуть, вмикалося зсередини, коли треба було глянути крізь скляне вічко в хвіртці на гостя. «Зовсім наче секретний об'єкт, — невесело посміхнулася Інна. — Можливо, десь тут і бюро перепусток?..» Але обійстя скінчилося, його огинала вулиця, в кінці якої — санаторій. І раптом, за ще одним зламом паркану, в широкому сліпаку, що утворився тут з розчищеної лісової просіки, Інна побачила два «Жигулі», а під самим парканом — машину з закритим металевим кузовом, такі машини звуть «пиріжковими». Шмат паркану біля «пиріжкової» ніби провалився в глибину (виявляється, ще одна хвіртка, з протилежного від фасаду боку, потасмна, для своїх) — і на просіці, залитій сонцем, з'явився сам Антон Верета в своєму звичайному вбранні, ніби в уніформі, в ньому приходив і до суду, — шкіряній темній куртці, накинутій на білосніжний светр, і в чорнім крислатім капелюсі. Відкидаючи вбік ліву, трохи коротшу від народження, ногу, він молодю пострибав через сліпак до «Жигулів», біля яких курили, зіпершись на капот, два молодики в такій же уніформі — джинсах, шкіряних куртках і капелюхах. Просіка скінчилася, почався ліс, і яскраве видиво зникло за соснами, ніби справді привиділося.

Невдовзі, проминувши санаторій, Інна вийшла до автобусної зупинки. Але заходити в душний автобус не хотілося. І вона пішла просікоюю, куди очі бачать. Найкраще думалося їй в отаких ось мандрах по околицях Листвена, без певної мети. Це була одна із принад Листвена, принаймні його околиць — можна було іти і йти невідь-скільки повз санаторій, будинки відпочинку, піонерські табори, острівки дач, заглибитися в сосновий, цяткований березовими гайками ліс і раптом уже, здавалося б, серед неторканого лісу надбати вулицю, яку-небудь Лісну або Дачну, і не без подиву упевнитися, що й тут мешкають люди, до того ж не які-небудь дачники, а такі, що працюють у самім Києві, кожного дня проїжджаючи автобусами та електричками по сотні кілометрів, але не бажаючи розлучатися ні з живлющим духом лісу, ні з левадами вздовж в'юнкої річечки, яка народжується в торфовищах неподалік Листвена і не встигає до лиственських околиць наковтатись ентеерівських коктейлів. Але отакому ось Вереті не потрібен ні лісовий дух, ні красоти природи, все це непотріб, лірика, сентименти, він прагне мати на цій дачній околиці приховану від людських очей нору. Чіпкий агресивний механізм, запрограмований на те, щоб відломити від спільного пирога якомога більший шматок для себе. Усіма правдами і неправдами: хапай, греби. Ніби засланий якимись ласими до матеріального інопланетянами робот. Таке чуже нам, але активне тіло всередині суспільного організму. Ракова клітина. А ракова клітина активніша, ніж клітини здорові. Не дати розростатися. А для цього — зрозуміти Антона Верету як соціальне явище. Можливо, ще не явище, не хвороба, тільки симптом хвороби. Тривожний сигнал. Звідки він у нас? Хто він? Виключно позитивні характеристики. Ці позитивні характеристики, мабуть, і ввели в оману слідчих, що вели справу про напад Андрія Житника на дружинника Верету. Слідство підтвердило версію потерпілого. Авторитет народних дружин давній і беззаперечний. А якщо для одного на тисячу чесних і відданих звання дружинника — тільки личина? І все інше — тільки личина? Є організми, які міняють забарвлення залежно від середовища, в яке потрапляють. Забарвлення шкіри, тільки шкіри. Усе життя — в масці. А для суспільства — це небезпечніший ворог, аніж одвертий. Короїд. Зсередини. Точить.

А якщо вона помиляється, якщо вона в чомусь упреджена?

Помилки судді дорого коштують.

Суддя не має права на помилку.

Попереднє слідство, проведене прокуратурою міста, підтвердило правоту суду під головуванням Інни Сіверської, який прийняв ухвалу про порушення кримінальної справи щодо Антона Верети.

Наступного вівторка суд під її головуванням почне судове слідство у його справі.

Усе спочатку.

Досить. Навчитися контролювати думки. Якнайсуворіша заборона думкам про роботу в отакі ось сонячні дні. Дні золотої осені.

Але хіба робота не є її життям? Хіба вона відділяла колись себе від роботи? І все ж мусить бути перепочинок. Ні, не перепочинок, а година для душі. Боже, як вона не любила в школі виховні години. Ніби за годину в тиждень можна виховати, ніби всі інші години в школі і в житті — не виховні. Її душа — в її роботі. Як і в одих ось розкішних соснах. І в небі, яке сьогодні таке чудесне. Пронизливо синє, і білі хмарки, наче вітрильники. Банально. Колись, після поїздки до Риги, на могилу Яна, почала писати вірші. Спочатку перекладала Янові з російського підрядника, сестра Яна дала підрядники, потім — сама віршувала. Щось схоже на оце: білі хмарки, як вітрильники; ага, згадалося: вітрильники білих хмарин у синій пливуть високості... Потім поїхала до Києва здавати документи, щасливим випадком в книжковому ларку на автовокзалі придбала книгу Євгена Плужника, прочитала в автобусі по дорозі додому і вже віршів не писала. Зате не перестала любити верхів'я сосон, розгойдані вітром. І слухати розмову вітру з деревами. У дитинстві вона любила, прийшовши до лісу по гриби, покласти кошика під голову, лягти на галявині і годинами слухати ліс. А ще — засинати і прокидатися під шум дерев у саду. Є щось живе і одвічне в розмовах дерев з вітром. Найгеніальніша музика, створена людьми, не замінить музики лісу. Хіба що музика Баха — вона теж жива і природна, нема відчуття зробленості. Музика Баха — любов на все життя. А може, тому, що слухала його уперше в Домському соборі, в Ризі, коли поїхала до Яна. Уже мертвого Яна.

Дивно, як все у житті переплітається. Якби не загинув від руки нікчеми Ян, вона не стала б суддею, а не стала б суддею, Верета, можливо, ще довго плів би своє павутиння. Втім, чи довго? І окрім неї знайшлося б кому те павутиння порвати. Андрій Житник кричав до судді з лави підсудних: «А ти знаєш, що у мене на душі?!» Вона не

знала, вона — здогадувалася. Бо цієї хвилини у Житника були чесні очі. Очі людини, що з молодечої своєї нерозумності заблукала в лабіринтах, складностях життя, але чесно прагнула знову вийти на дорогу, що веде до людей. Верета виступав на процесі як потерпілий, але очі мав нечесні. Лукаві, підступні, недобрі очі. Жертва бандитизму, як називав себе Антон, з нечесними, недобрими очима. А бандит на лаві підсудних нагадував загнане у кут пташеня, яке широко розтуляє дзьоба і стовбурчить пір'ячко, боронячись. Втім, теж добре «пташеня» — бив уже поверженого Верету носком черевика в груди, експертиза підтвердила, і непритомного залишив на дорозі. Машина випадково не переїхала, трапився обережний шофер. Житник, правда, і не виправдовувався на суді. «Підсудний, шкодуєте за вчиненим?» — «Шкодную, що не вбив гада!»

Інтуїція судді. Наша юридична наука не визнає інтуїції. У книзі «Проблеми судової етики» так і записано: «Великою помилкою є усякі спроби введення в процес дослідження істини в цивільному судочинстві як необхідного компонента, або інгредієнта, інтуїції». Можливо, спрацювала у справі Житника не інтуїція, а внутрішня переконаність судді, що її визнає і юридична наука. Внутрішня переконаність судді, що склалася в результаті ретельного, повного і всебічного дослідження обставин справи, має ясно виражений етичний аспект, глибокий моральний зміст: вона завжди свідомо, ґрунтується на розумних, усвідомлених основах (інакше це не справжнє переконання, а лише враження, настрої і т. д.) і відповідає тому, що говорить суддям голос їхньої совісті. Отже, враження від двометрового паркану навколо «ресторану Антоніо» на околиці Листвена — це ще не переконання. Але ж не під враженням від глухого паркану вона настояла під час розгляду справи Андрія Житника на порушенні кримінальної справи щодо Антона Верети, що досі виступав як потерпілий.

Був час, — ще до знайомства з Яном, дець у класі сьомому, — вона мріяла писати книги. Романи, на менше не згоджувалася. Здається, після п'ятірки за твір на вільну тему — написала його про свого батька, колгоспного агронома. Учителька за грамотність поставила трійку, а за зміст — велику, з плюсом п'ятірку. Тоді й почалася в її дитинстві «романна» смуга: в шкільних зошитах один за одним народжувалися початки романів та епопей, далі першого розділу, здається, вона не зрушила жодного разу; один з прологів до четвертого творіння свого пам'ятала — сен-

тиментальна поема в прозі про сусіду, що партизанів, підірвався на міні, втратив зір, повернувся з госпіталю з медсестрою, з якою одружився. Потім це минулося — бажання мережити папір, аж поки не розбудив його своїми віршами Ян, не так Ян, як пам'ять про нього. Тепер все частіше думалося, що в цих її нав'язливих, невідступних думках про людей, добро і зло яких доводилося виважувати на терезах істини, на терезах закону, багато від стану письменника, вагітного творчою задумкою. Герої її нинішніх романів не придумані, а живі люди, і в судових романах-справах, що надходять до неї і проходять крізь серце її, жодної сторінки не викреслиш і не напишеш заново.

І коли Караміш у гніві назвав її після того відчайдушного виступу на партійних зборах хворобливо самолюбною, якась доля істини, хоч і маленька, була в його словах. Хворобливо — ні, а самолюбна — так, як і кожна людина, яка прагне чесно і кваліфіковано робити свою роботу. Школа Новославця давалася взнаки. Їй поталанило, що студенткою потрапила до Верховного Суду республіки, поталанило на вчителя, поталанило, що знайшла в собі силу піти з Верховного Суду на самостійну роботу, поталанило на це місто в лісі, яке полюбила, їй так багато таланило в житті, що невдячно дорікати долі, коли не таланило. Що ж, хай поталанить ще один раз — щоб зуміла вона, розглядаючи справу Верети, розплутати складний вузол, зав'язаний підсудним, і справедливо розсудити. Що після цієї справи на стіл її ляжуть нові справи, та уже й лежать, трохи не повен сейф, дочікуються своєї черги — не думалося. Інна справді жила, як і кожен митець, від судової справи до судової справи, і кожна серйозна справа забирала її всю.

Помітила, що йде швидко, ніби заізнюється на судове засідання — звичка. (Снилося: люди зібралися в судовій залі, всі є — засідателі, прокурор, захисник, міліціонери ввели підсудного, розгублено знизують плечима, переглядаються: нема судді Сіверської, — де суддя Сіверська?) «Сьогодні нема тобі куди поспішати!» — сердито мовила до себе, а ноги не слухалися, пружинили, десь торкаючись, здавалося, землі. Ти не ходиш, а літаєш, мати докоряла ще в школі; комсомольський секретар, з класу в клас, по коридорах — у білому фартуху, як на крилах.

Крізь зелені пасма хвої білили корпуси нової міської лікарні (ось куди занесли ноги!). Якби знала, що аж тут опиниться, купила б квіти або щось смачненьке і навідала

Кесаря. Правда, в Кесаря була вона недавно, минулої середи, попросила чергову машину в міліції і примчала після роботи, мов на пожежу, доставши вранці з поштової скриньки розпачливого листа: «У мене нині, Інно Дмитрівно, немає можливості приїхати і побачити вас, а справи такі, що швах... Іду втретє під ніж, а там... невідомо. І хотів би висловити вам усе, чим жив і що думав, можливо, згодиться для судової практики... Був час, коли я аніскілечки не дорожив власним життям, а зараз, на порозі туди, звідки не повертаються, страшно стає. І не сама смерть лякає, мабуть, таким, як я, не треба й народжуватися: помилка природи, брак; а шкода, що я багато в чім, завдяки вам, Інно Дмитрівно, тільки почав жити, мені тільки розвидніло. І — все. Мабуть, я не виробив у собі досить сили волі, щоб безболісно змиритися з цим. Загляньте хоч на кілька хвилин. Хоч подзвоніть перед операцією до лікарні, в хірургічне відділення, восьма палата, а прізвище моє ви знаєте, сподіваюся, ще не забули. Я не наполягаю, не маю на це права, знаю, яка ви зайнята, та й хто я для вас, «богу—богове, кесарю — кесареве». Я тільки дуже прошу вас і надіюся. Але не дзвоніть головному лікареві щодо мене, уже ви досить задля мене надзвонилися, та й лікарі тут до мене добре ставляться, аби лише од них залежало моє здоров'я. Ще сповіщаю: моє коротке родинне життя дало тріщину, подружницю мою забрали на примусове лікування від алкоголізму, так що тут у мене теж швах повний. Єдине (якщо чесно — не єдине, але — найголовніше), що мене якорить на цім світі,— це двійко пуп'янок моєї алкоголічки, одному — сім років, другому — п'ять, якось приліпилися вони до мене, хоч я на таку дитячу увагу і не заслуговую, і я теж до них прикипів серцем, якщо воно ще є в людини, яка із своїх сорока майже половину провела в колоніях та в'язницях... Хлопці мої (тобто подружниці моєї) досить самостійні, життя привчило, але з моїм відходом у вічне плавання осиротіють (є ще бабуся, якій за сімдесят). Тепер зрозуміли, що кличу не слізки мені витирати, а про долю двох пуп'янків, які мені не байдужі, перекинутися. Звуть на рентген, вирішальний знімок, або — або. Кесар».

Інна, перш ніж зайти у восьму палату, таки постукалася до чергового лікаря. Та й не пустили б без його дозволу до хворого, години для відвідування минули. Черговий лікар погортав історію хвороби і заспокоїв Сіверську: рентген не підтвердив підозр на злоякісну пухлину, професор вирішив поки що обійтися без операції. Кесар вийшов до

неї в передпокій. Няня вже витирала підлогу, бурмотіла на пізніх відвідувачів, і вони розмовляли не довго. Кесар почувався людиною, яку засудили до страти і — несподівано — помилували. Принаймні відклали виконання вироку на кілька літ. Психіка його таки була травмована роками ув'язнення — легко переходив од відчаю до рожевих надій, і навпаки. Виявилось, що хотів було просити суддю влаштувати дітей до інтернату, позбавивши матер-алкоголічку материнських прав, але тепер, допоки живий, нізащо не віддасть дітей, а опікуватиметься ними сам, можливо, це єдине, що він добре зробить у цьому житті. Та й мати дітей ще не безнадійна, а раптом лікування їй допоможе, і тоді вони заживуть, як люди, вона ще молода, може мати дитину і від нього, а він би так хотів, хоч і на схилі літ, сина. Щось нове, довірливо дитинне відкрилося Іпні того вечора в характері Кесаря, і вона пішла з лікарні втішена, що не помилилася, коли два роки тому повірила в цього похмурого, одлюдкуватого чоловігу і відтоді переймалася з нерозтраченою материнською (не було на кого) турботливістю його бідами і радощами (бід було набагато більше, аніж радощів).

Кесар звернувся до Сіверської в колонії. Був на тій грані нервового, а швидше — душевного, виснаження, коли людині вже майже байдуже, жити чи вмерти, більше того, смерть у такому стані видається принаднішою, аніж трудне життя. Йому лишалося півроку до кінця строку ув'язнення. Порівняно з сімома роками, які вже він провів у колонії (втретє), це був мізер. Але саме цей мізер, ці шість місяців, що відділяли Кесаря від волі, видавалися йому тепер нездоланими, як остання гряда гір для виснаженого довгою дорогою мандрівника. «Хворий я, громадянко суддя. Болить мені все: і тіло, і душа, жить не хочеться, руки на себе накладу». Тоді вона й спалахнула, завелася, в самої починався важкий період життя — її конфлікт з Карамішем: «А ви думаєте, у мене не болить? Ви знаєте, яка я вранці прокидаюся? А мобілізуєш себе, накажеш — треба, і йдеш, і крутишся день, і на вечір додому роботу береш, бо не встигавш у суді, і вже не знаєш, спити чи не спити, бо і в сні — робота, робота! Так, я — слаба жінка, а ви! Мусите узяти себе в руки і про те думати, як житимете, коли вийдете звідси, а не про смерть». — «Пізно жити, раніше треба було жить, громадянко суддя». «Нічого не пізно. Якщо захочете — чесно, буде ще від людей і розуміння, і повага, і вдячність, усе буде. Подумавш — сорок років для чоловічини! Та це ще молодість. Час розкві-

ту!» — «Розквіту... — гірко посміхнувся. — Поїзд мій давно одійшов». — «Треба було сідати, ніхто, крім вас, не винен, — уже розсердилася. — А не сили, то ідіть пішки. У житті по-всякому доводиться, і не тільки у вас. Аби була мета і бажання до неї дістатися». Кесар ухопився за судю Сіверську, наче за пичочку, тримаючись за яку тільки й можна вийти з душевної пітьми до світла, і вона справді підтримала його на тонкій і хисткій кладочці через провалля між періодами людського життя, як це буває, коли минуле безповоротно вмирає в тобі і, розгублений, ти опиняєшся віч-на-віч із своїм майбутнім. Вдячний Кесар, звільнившись, того ж дня прийшов до Інни в суд з квітами. Навіть не одразу впізнала — в новому костюмі, з сяючим обличчям, вже без нальоту тої ординарності, яка неминуче позначає навіть людей непересічних, якщо вони тривалий час перебувають серед однаково вбраних, підкорених одному й тому ж життєвому ритму людей. «Спасибі вам, Інно Дмитрівно, за все, без вас я не перебрів би ці найважчі півроку, — мовив несподівано урочисто. — Ніколи не забуду. Кесар добра не забуває. Не так багато добра для нього в житті робили». І простяг букет гладіолусів, темно-червоних, саме такі вона любила. Потім згадала: в колонії, пробуджуючи в підупалому духом Кесареві бажання жити, призналася, скільки радості дарує їй гілка темно-червоних гладіолусів з нанизаними на неї, віби з коштовного оксамиту, квітами, а ще як краплі роси на тих квітах... Вона, коли була в настрої, про людей, до яких лежала душа, про квіти і про все живе могла говорити пристрасно і захоплено. Але їй ненавидіти уміла. «Ви — як маятник від доброти до злості, — докірливо казав Караміш, коли вона з ним завелася. — А судді так не можна. У судді повинна бути повна душевна індиферентність». — «Тоді годинник не йтиме...» — «Який годинник?» — «Ну ви ж почали з маятника...»

Потім Кесар зник на півроку. Заявився в суд змарнілий і похмурий. Виявилось, поховав матір і сам провалювався в лікарні кілька місяців, тепер шукає роботу, а його нікуди не беруть, хоч у колонії здобув спеціальність токаря, ще й високого розряду, і по дереву він може. А подивляться у відділі кадрів, звідки повернувся і скільки відбув, вертають документи. Довелося їй натиснути на директора меблевої фабрики, телефонні дзвінки не допомогли — поїхала до першого секретаря міськкому партії, розхвилювалася, говорила не тільки про Кесаря, взагалі про проблему правдавладування людей, які відбули покарання і хочуть чес-

во працювати. («А звідки я знаю, чи він чесно працюватиме, чи тільки шукатиме, де краще поцупити з фабрики?! — кричав у трубку директор меблевої. — Що гуманізм? Мене не про гуманізм питають, а про порядок, план!») Через рік Сіверську запросили на цю фабрику — вечір запитань і відповідей на юридичні теми. Директор зустрів біля прохідної і повів повз Дошку пошани, справді майстерно зроблену. «А ви знаєте, Інно Дмитрівно, це ж вашого підшефного творчість, такі золоті руки в людини, думаємо, що вже й для нього час на цій Дошці місце підшукати. Передовик і раціоналізатор. Якщо чогось не вчудить. Що не кажіть, а від них усього можна чекати...» — «Від кого це — від них?!» — «Ну, від тих, хто вже там побував. Якщо доти не вмів, то навчили...» Вона знову трохи не спалахнула, ледве стримала себе, хотілося повернутися і піти геть, але люди чекали. А потім — хіба тільки директор так думає? Стереотип посереднього мислення. Який рикошетом ударяє й по тих, хто хотів би почати життя спочатку.

Вихідний відчувався і в лікарні. Хворі в казенних, вилялях від часу і прання піжамах гуртувалися на лавах навколо шахових дошок, а ті, до кого навідалися рідні, забиралися під сосни, розстеляли по глиці газети і, позираючи на вікна лікарняних корпусів, тихцем порушували прописи дієтотерапії. Більшість вікон із сонячного боку було відчинено, і розімлілі від сонця й настоящего на живиці повітря хворі блаженствували на підвіконницях. Інна відрахувала на другім поверсі сьоме вікно від парадного входу і гукнула до юнака, що читав книгу, поклавши її на випростану, в гіпсі, ногу:

— Будьте ласкаві, покличте Губенка з восьмої палати.

Кесарем він був тепер лише для неї, судді та ще кількох давніх, з часів бурхливої молодості, знайомих.

— А Губенка вже нема, виписався.

— Давно? — здивувалася.

— Сьогодні, ви ще його наздоженете, якщо підете стежкою, через ліс. Він з дітьми, так що далеко од вас не втече.

— А чого це йому від мене тікати?

— Не думаю, щоб він по судді скучав.

— Суддя я в суді.

Коли тебе знають навіть в обличчя багато людей — у цім є свої незручності.

Тепер вона впізнала його — темні, циганські очі. Вагалі, у неї добра пам'ять на обличчя, але тоді в хлопчача

не було цих густих, як щітка, кучерів: обстригли в міліції. Він ішов по справі групи підлітків, які вкрали машину. Машину знайшли в лісі, неподалік старого дзоту, в якому ця група влаштувала для себе лігвище, як вони називали, але від машини лишилися ріжки та ніжки, була вона майже розібрана, а частини зникли. Слідство так і не розкрило, кому їх збули. Підлітки в один голос твердили: продавали на базарі. Товчок у Листвені закрили давно, але за торговими рядами колгоспного ринку був ще один ряд, неофіційний, особливо в суботу й неділю, втім ряду продавали різний старий мотлох і саморобні щітки, віники, сапки, сокири. Але поміж мотлоху та саморобок справді час від часу траплялося новеньке автомобільне начиння, безперечно, десь кимось «позичене»... Інна на нарадах у міськвиконкомі не раз нагадувала про той речовий ряд, міліція обіцяла контролювати, що там продається, але обіцянки не виконувалися — в якусь із неділь спекулянтів лякали раптовим нальотом, але згодом все починалося спочатку. Отже, хлопчаки могли збути частини автомашини й на ринку. Але Інна відчувала в тій справі якусь стіну, яка з'являлася завжди, коли мова заходила про долю збутих частин. Підсудні, безвусі хлопчаки, було серед них навіть двоє старшокласників, вмовкали і ніби меншали в рості, коли суддя допитувалася, хто ж все таки купив у них оті акумулятори, фари, дверцятá і так далі, хай навіть на ринку. «А ми не запам'ятали, ми їх не знаємо, приїжджі, мабуть, купляли, з Києва», — одностайна відповідь.

Тоді оцей з циганськими очима одержав рік виправних робіт — він був на другорядних ролях. Лідирував у групі Юрко Замлинський, трохи не відмінник і трохи не зразкової поведінки десятикласник (школа дала блискучу характеристику). Він писав захоплені твори на вільну тему — коктейль із газетних фраз і сентиментальних описів природи, мріяв про Літературний інститут, на суді тримався впевнено, часом навіть зухвало, переконаний, що покарання буде легким. А коли почув про три роки колонії, заістеричував. І все ж людину, якій збували частини розібраного автомобіля, не назвав. Тепер ось по справі Верети проходило, що Землинський був постійним відвідувачем «ресторану Антонію». Предмет для роздумів судді.

— Що з ногою, молодий чоловіче?

— А це я з мотоцикла. Поки до війська іти — заживе.

— А скоро до війська?

— Мабуть, навесні.

Що ж, для таких непогамованих натур сувора армійська дисципліна — як холодний душ. Можливо, за два роки, як каже мати, в голові трохи побільшав. А ось старшокласників і рік-два після школи ми забуваємо. Найвідповідальніший період формування особистості. Далеко не кожен учитель справляється з сучасними акселератами. Школу, як метал іржа, роз'їдає формалістика. Новий закон. Дуже правильно і вчасно. Якщо теж — не формально. Справна цифра і видимість благополуччя — ось мікроб на тілі сучасної школи. Хіба тільки школи? Але для школи — це смертоносна хвороба. Якщо дати їй укорінитися. А вже як видали атестат, відбули випускний вечір — дитина залишена на саму себе. Таки дитина, хоч і двометрового зросту. Хіба досі школа готувала дорослих людей? Дітей. Виховують не слова. Принаймні, не самі слова. Виховує праця. Дисципліна в сім'ї, змалечку і до зрілих років. Авторитет батька, матері. Елементарні тунейдці — ось хто виростає в деяких сім'ях. Щоб і порошок на них не впала до двадцяти літ: «Ще наробиться...» І — щоб сите по горло. Усім. Перегодоване з коліски. У багатьох з молодих, чії справи розглядали, перегодованість на обличчі. Це — в сім'ях так званих благополучних. І в неблагополучних: «Воно ж у мене без батька росло...» Сама недоїсть, недоспить, а все — йому. Він чи вона звикають жити за чужий рахунок. Про сім'ї алкоголіків — говорити не доводиться. Травма з дитинства. А потім скільки таких травмованих потрапляє на лаву підсудних! Сто-о-п, суддя Сіверська. Лекція на юридичну тему, ні, скоріше — на тему виховання. Так пишуть у звітах.

— Ну, хай щастить, — кивнула циганкуватим очам. — Щоб ми з вами більше не зустрічалися ні в лікарні, ані там, де уперше зустрілися.

Кесаря побачила здаля — сидів на корені сосни, поклавши на коліна авоську з речами, курив. Так і не полишив палити, хоч умовляли і лікарі, і вона. Правда, і не обіцяв. Розвинув цілу теорію про організм, який звик до нікотину трохи не з коліски: «Скільки й пам'ятаю себе, смалю. Спершу — самосадні, потім — «Казбек», як красти почав, тепер ось остаточно й безповоротно на «Приму» перейшов. Будучи лікарем, я, навпаки, наказував би такому хворому курити безперестанку. Бо організму без курива буде, як тепер кажуть, стрес...» Заплутаний клубок долі Кесаря їй легше було розплутувати, аніж зрозуміти сьогоднішнього сімнадцятирічного бовдура, що пирнув ножем свого ж таки однолітка, бо той запросив до танцю його знайому.

У долі Кесаря була ниточка, яка багато що пояснювала, хоч і не виправдовувала: війна, сирітство... «Уперше вкрав, бо їсти хотів. А згодом стало звичкою...» Звідси і його любов до, власне, чужих дітей. Людина, яка росла в сирітстві та нестатках, глибше й гостріше відчуватиме дитяче горе. Якщо, звичайно, не озлиться на весь світ, як Аква. Кесар не озлився. Як ранкова зоря темної ночі, у його душі, відживлюючи її, засвітилася доброта.

Діти грали у квача на галявині, бігаючи навздогінці із щасливим вереском, двоє хлопчаків, майже однакових на зріст, коротенько підстрижені, Кесар сам їх і стриг у дворі лікарні позиченими в медсестри пожицями. Нині він задумливо дивився на дітей і не помічав Інни. Сіверська почувалася зайвою. Що нового скаже вона людині, яка знайшла в собі сили — після всього — почати життя спочатку? Нині для нього найголовніше — зберегти і дати розквітнути в душі добру, потягові до людей попри всі складнощі реального життя. Як це не просто! По виході з колонії, уже влаштувавшись на фабриці, Кесар прийшов до неї в суд. Інна збиралася додому. На вулиці відчула, як він потроху відстає: «Ну, я... пробачте, мені — в інший бік». — «Що з вами?» — запитала, бо відчула оте його знічення. «Не подобає вам зі мною по вулиці йти, що люди скажуть...» — «Не подобає? Чому?» — здивувалася. «Самі знаєте, звідки я не так давно, і сліпому видно, на піці, пробачте, написано». — «Нічого на вас не написано, це раз. А по-друге, хіба там, де ви були, не люди?» — «На жаль, не всі так вважають». — «А я вважаю — так. Провинилися перед суспільством, перед законом і спокутують свою вину, але — люди. Інакше годі було б сподіватися, що покарання якось їх виправить. Тим більше, ви чесно відбули свої роки в колонії, чесно працювали і можете чесно дивитися в очі людям». — «Спасибі... Інно Дмитрівно, якщо колись потрібно буде, щоб Кесар віддав за вас життя, до останньої краплі крові, тільки дайте знати...» — «Думаю, що такої потреби не виникне. Ви ще знайдете, кому себе віддати. Ще будуть у вас діти, сім'я, все буде. Тепер ваше життя залежить лише од вас». Мабуть, вона — велика оптимістка. Життя Кесаря залежить не лише від самого Кесаря. Залежить воно від кожного, хто стрінеться на його шляху. Від кожного з нас залежить, щоб отакі кесарі знайшли своє місце в суспільстві. Надіялася: вживеться він у справжній трудовий колектив, доля пошле жінку з доброю душею, що зрозуміє і відігріє чулістю своєю. Доля послала Кесарю не жінку — дітей.

Інна не стала підходити. В отакі хвилини людина росте душею, заважати їй не треба. Звернула в ліс, обійшла лікарню, попростувала до автобусної зупинки. Час було вертати додому — ще на сьогодні багато роботи. Тіні від сосон дощипали, золоту осені бралось передвечірнім багрянцем. Почувалася втомленою, але втома була приємна. Можливо, батько мав рацію: їй треба було за родинною традицією ставати агрономом. З вершини її нинішніх клопотів, напруг, стресів, з сьогоднішньої її великої відповідальності і перед державою, і перед людьми, і перед власною совістю життя колгоспного агронома, теж повне своїх складнощів і не дуже солодке, бачилося досить-таки елегантним. В останній її, влітку, приїзд додому навідався до них молодий агроном, якому старий Сіверський кілька літ тому передав колгоспні поля. Підкотив до двору на «газику» із знятим брезентовим верхом. До Інни він привітався як до однокласниці, хоч навчався лише в шостому, коли вона закінчувала школу, і годі було їй роздивитися тепер у високім, в білім полотнянім костюмі молодика веснянкуватого хлопчача, з яким разом садила на схилі гори, біля школи (він нагадав) сад. Тепер сплигло в пам'яті: хлопчак восени ходив по класах і збирав недогризки яблук та груш, вибирав з них насіння в горщик, пересипав піском, навесні висівав разом з учителем біології, на грядку — ворожили з місцевими сортами. У школі з його заповзятливості дехто підсміювався, а виявилось, що із сміху справді люди бувають — батько нахвалитися не міг колгоспним агрономом, хоч і не без ревнощів хвалив, підсміювався, коли той вступив до заочної аспірантури: мовляв, і цей у вчені пнегься, пропаде талант — агронома, як Антея, від землі одривать не можна... Але підсміювався зичливо, відчувалося, що більше хотів би мати такого сина, який продовжив би справу його життя, аніж дочку з її чужим його характерові юридичним фахом.

Агроном запропонував Інні показати поля, повіз її у відкритому «газику» (зорове враження дивовижне, ніби сидиш у кінопанорамі, ніколи до того не їздила у машині із знятим верхом; усю дорогу жадібно ловила калейдоскоп кольорів, живі пахощі, повів вітру в обличчя). А молодий агроном усю дорогу говорив про добрива, травосіяння, меліорацію, був він, як і Інна, з породи людей, трохи чокнутих на своїй роботі, якщо дивитися очима байдужого до всього, окрім власного благополуччя, міщанина. Інна ж дивилася на молодика як на саму себе в дзеркалі — з доб-

рим посміхом... Тепер згадала—і знову захотілося їхати у відкритій машині полями, назустріч запашному вітрові. Але це було хвилиenne, приємне—саме тому не часто дозволяла собі—розслаблення. І в автобусі, і по дорозі від станції вона настрояувалася на роботу, на той звичний, діловий ритм життя, до якого звикла і без строгого підпорядкування якому усіх своїх думок, емоцій і прагнень давно б безнадійно потонула у клопотах, яких вимагала і її професія, і посада, і характер.

І, нашвидку покуштувавши ще матір'ю наготовлених на кілька днів страв («І що ти без мене робитимеш, коли ти встигатимеш, то худа, як щіпка, а без мене зовсім висохнеш!» — приголошувала, коли від'їжджала, нагадуючи, що з їжі стоїть у холодильнику, а що — на балконі), всадовила себе в крісло біля письмового столу і працювала, не розгинаючись, до пізнього вечора, радіючи, що сьогодні вихідний і телефон мовчить.

Листа з Москви дозволила собі перечитати уже в ліжку. І довго розглядала фото. Крупні, виразні риси обличчя Горського свідчили про характер непогамовний, схильний до рефлексії. Мабуть, нелегко йому доводиться в його поїздках, що, судячи з листів, вимагають і пильності, і зосередженості. Цікаво, чи встигне її лист до від'їзду адресата з Москви? Мусить встигнути. Як вона сьогодні мчала на станцію до московського поїзда! Зовсім як дівчисько на перше побачення. Що ж, іноді потрібно відчутти себе молодію. Вона справжньої молодості майже не знала. За книгами та роботою у Верховному Суді після третього курсу університету. Що ж, друга молодість, а точніше — перша, після тридцяти років. Клуб «Кому за тридцять», знайомство за листуванням. Поштовий роман, перші розділи. Інна поклала листа й фотографію на журнальний столик, що стояв біля тахти, вимкнула світло й заснула з добрим усміхом на обличчі.

Прокинулася вона під ранок, у вікні було ще темно. Прокидалася так рано, коли була хвора, або напередодні хвороби, або ще напередодні важкого судового процесу, — тоді до півночі сиділа над справою і навіть у сні мозок не відпочивав, продовжував працювати. Це були хворобливі прокидання, і опісля Інна весь день почувалася зле. Цього разу її розбудили не передчуття хвороби і не нав'язливі думки про завтрашній судовий процес. Розбудила гаразд ще не усвідомлена тривога. Разом з останніми хмарками сну, що розбігались по темних кутках свідомості, згада-

лося, ніби на стіну, що над ліжком, хтось невідомий проєкціював модні тепер слайди: ось вони удвох з Аліною ідуть осіннім Києвом, це було торік, якраз в отаку вересневу пору, збирають на бульварах каштани, Інна до каштанів жадібна, вона б їх збирала і збирала, хоч уже повна сумка і кишені плаща. Її хвилює живий, глибокий блиск каштанів, здається, то прозір до якогось іншого, зачарованого світу, аж потім здогадуєшся, що в коричневім люстерку плоду примарними тінями віддзеркалюється погідний осінній день, теплий, лагідний, як шкода, що він має ось-ось скінчитися. Звідси бажання — в обох — надовше зберегти пам'ять про нього. Здається, Аліна перша запропонувала сфотографуватися на згадку про їхню недільну мандрівку по Києву. Тоді ще їм було затишно удвох, не було третього, отого кібернетика, з яким Аліна невдовзі познайомиться. Вони набрели на фотоательє, проте там була черга. Тоді Аліна повела до парку, де підчікував туристів фотограф із старенькою скринькою на цибатих ніжках, такі фотоапарати Інна пам'ятала із свого райцентрівського дитинства.

Проте вона не захотіла традиційно фотографуватися біля пам'ятника, і фотограф зняв їх у просвітку з високих осокорів, на тлі вулиці і старого будинку з каріатидами, схожого на будинок, що на московськім знімку, теж з каріатидами і — дивний збіг — така ж арка, над аркою — знак: «В'їзд заборонено», якось Інна вивчала правила вуличного руху, хотіла здавати на права, пішла до поліклініки по медичну довідку, а невропатолог — навідріз: «Вам, Інно Дмитрівно, не про автомобіль думати, а нерви лікувать». Пальці справді танцювали. Це коли в них з Карамішем зайшлося, як у вогню з водою. Коли приїхала з обласного відділку юстиції комісія з анонімною. Ще одною.

Інна підхопилася, ввімкнула світло. Краплі дощу дзюбали в шибки. Переміна погоди? Чи не тому вона й прокинулася задовго до світанку. Між тим руки гарячково гортали альбом, в якому — все нема часу розкласти — жужмом фотографії останніх років. Ось воно — майже любительське фото, фотограф, там, у парку, виявився не таким уже й майстром, як сам себе рекламував, хоч довго їх мучив, приладжуючи фотоапарат і примушуючи їх дивитися то в об'єктив, то вбік, на поруділе, ніби іржаве, листя каштанів. Ще він вимагав серйозних облич, а Інні кортіло розесміятися або зобразити на обличчі щось смішне-смішне, як у школі, коли хотіла розесмішити подругу, що біля дошки відповідала суворому учителю.

Інна узяла надісланий з Москви знімок, поклала поруч з тим, що із альбому — сумніватись не доводилось: та ж вулиця, той же будинок з каріатидами, той же двір, тільки нема знака, що забороняє в'їзд, мабуть, знак повісили пізніше на вимогу мешканців будинку.

Вона вимкнула світло, наказала собі заснути, але сльози самовільно підилися кризь міцно заплющені повіки...

ЧАСТИНА ДРУГА

Бредучи на станцію, до електрички, Інна намагалася не згадувати себе учорашню, що цією ж вулицею, підстрибом, немов закохане сімнадцятирічне дівчисько, поспішала з листом до поїзда. Але згадувалося мимохоть: такий же сонячний день (уночі подошило і хмари зникли, мовби наспилися), ті ж золотоголові осокори і пом'яхи над парками — жовтим полум'ям, усе те ж саме і все таке одмінне — ніби постаріла на десять, на сто літ. Але в старості немав ненависті до молодості, можливо, зверхність, можливо — заздрість, лише не ненависть. Вона ж ненавиділа себе, ту, якою була учора, — довірливу, розніжену, жіночну... На один-єдиний день дозволила собі відчутися жінкою — і одержала ляпаса. Що б тільки вона не зробила, чим тільки б не пожертвувала, аби лист, який учора послала з поїздом, це свідчення її хвилиних слабощів, безслідно загубився, зник, не дійшов до адресата: трапляється ж, що пошта губить листи, а тим більше — посланий отак, через треті руки. Але якби навіть лист справді загубився і не дійшов до адресата, ще довго, принаймні, не один рік, її пектиме думка, що чужі, злі, підступні очі з посміхом ковзали по написаних нею рядках — де душа її така оголена, така беззахисна. Ніколи не мала себе за мстиву, навіть Карамішу, коли йому стало зле, вона вибачила таки багато, вибачила і спробувала зрозуміти, зрозуміти і допомогти.

Але сьогодні чорна хвиля, хвиля ненависті заповонила її, підібгала волю, не давала дихати: дізнатися, хто він, і... Не знала, як вчинить, коли дізнається, але була певна — не вибачить ніколи, буде смертним ворогом йому до останньої хвилини. Але поки що треба знайти хто. Розп'яутати клубок. У руках її — єдина ниточка: фото. Згадати університетські лекції з криміналістики і переқваліфікуватися із судді в слідчого.

На київському вокзалі взяла таксі, хоч їхати було, власне, недалеко. Таксист невдоволено мугикнув — вистояв чергу, щоб провезти на карбованця. Але плуганитися повільним троллейбусом Інні не вистачало терпцю. Поки їхала до Києва, подумки підганяла електричку, ніби щось дуже хороше чекало на неї в місті. Це було в характері її: будь-що докопатися до істини, якою б гіркою та істина не виявилася. Рожевий туманець напівправди полюбляла Аліна, і подруги часто сперечалися з цього приводу. «Ти, Інно, максималістка. Біля тебе мужчині ніколи не буде затишно, і ти ніколи не почуватимешся щасливою. Щастя жінки ґрунтується на внутрішній готовності багато на що заплющувати очі. І взагалі, людина щасливіша, чим менше знає. Звичайно, мій кібернетик мав до мене жінок. Але я нічого не хочу про них знати. Була б я останньою дурепою, якби стала допитуватися. Обоє вдаємо, що життя тільки починаємо, і правил нашої маленької гри суворо дотримуємося, в ім'я нашого ж таки щастя. А як інакше? Ти ж — наче препарат у лабораторії — усе хочеш розрізати навпіл і під мікроскопом роздивитися: а що всередині? Так не можна жити, повір моєму маленькому досвіді. Я часом думаю, Інно: а може, ти інакше і не можеш? У тебе не жіночий розум. У тебе розум чоловічий, жорсткий». Так казала їй єдина подруга Аліна. Можливо, вона і має рацію. Можливо, так не можна жити справді. Але інакше жити вона не вміє і не хоче. Можливо, вона ніколи не буде щасливою і людина, яка їй стрінеться, біля неї не буде щасливою. Можливо, для цього і справді треба уміти дивитися на світ крізь напівзаплющені повіки. Упівсили дивитися, упівсили жити. Що б Аліна не говорила, а вона житиме так, як жила досі. Як вважає за потрібне. Хай максималістка. Хай мужчина в спідниці.

Оцим бульваром вони з Аліною ішли минулої осені. Інна збирала каштани. Повну сумку назбирала, кожен каштан був не схожий на інший — каштан-індивідуальність. Аліна сміялася: все одно ж завтра викинеш, чи ти хочеш перетворити свою однокімнатну квартиру на склад каштанів? Каштани довго лежали в Інни на столі в дерев'яній тарелі, привезеній із Закарпаття, потроху висихали и тьмяніли. А глибокої осені, уже перед першим снігом, вона їх висадила вздовж стежки, що стелилась попід городами до річки. Навесні вперто шукала паростків, але жоден чомусь не зійшов, можливо, пересохли в кімнаті чи вимерзли. Проте Інна переконала себе, що каштани обов'язково зійдуть наступної весни. Попри всю справді нежіночу жорсткість

характеру, принаймні так вважала Аліна, в ній жила глибоко прихована віра у все хороше — і в іншій людині, і в житті. І якби Аліна могла глибше заглянути в душу подруги, вона б не без подиву відкрила для себе, що Сіверська, усупереч усім складнощам власної долі і ворожінням Аліниного кібернетика (узявши Іннину руку в свою, він довго вивчав лінії долоні, потім прорік: «Не заздрю вам: і здоров'я не дуже добре, і заміж не вийдете...»), вірила, знала (серцем, не розумом), що рано чи пізно, а прийде до неї все те, без чого людина, а особливо — жінка, не почуватиметься щасливою, яка б потрібна людям та важлива не була її робота...

— Зупиніть, будь ласка, я вийду, — сказала таксистові.

У сквері повно було дітей і мам з дитячими колясками. Бабуся в темному осінньому пальті і хатніх капцях годувала голубів. Двоє хлопчаків стукали волоськими горіхами, виманюючи на встелену золотим листям галявину таку ж золотисту вивірку; вивірка, піднявши парус хвоста, бігла по оксамитовім, у таємничих письменах кори окоренку клена. Чорна, аж до металевого блиску, ворона з верховіття, уже безлистою, замислено дивилася на метушливу людей, птахів і звірів під деревами, на алеях парку. Малюк на кривеньких щеп, колесом, ніжках дибав по залитій сонцем алеї навздогін за голубом, що відступав без поспіху, поблажливо косячи оком на дитину. Слідом котила коляску щаслива мама. Голуб злетів, виписав півколо і знову опустився на алею, ніби грався з малям.

Серед цього яскравого буяння життя усе, що з нею приключилося, уже не здавалося таким трагічним і непоправним, як воно бачилося вночі, коли не хотілося, страшно було прокидатися. Адже на все, навіть на її поштовий роман, точніше — пролог роману, бо самого роману так і не буде, можна дивитися з гумором. Наприклад, за аналогією з відомою телевізійною передачею назвати нинішній її день так: «Слідство веде суддя...»

І коли Сіверська зупинилася на бічному виході з парку (через вулицю від якого — старий, з дореволюційними архітектурними надмірностями в образі грудастих каріатид будинок з аркою, над аркою — архісучасний дорожній знак: «В'їзд заборонено») і дістала надіслану їй фотографію, нібито зроблену на московському Арбаті, і все те, окрім значка, побачила на фотографії, — вона не заплакала, як увночі, навпаки — посміхнулася. В посміхові не було радості, але не було і відчаю. Була рішучість здобутись на істину.

Боялася одного: що фотографа сьогодні не буде біля пам'ятника або фотограф виявиться зовсім інший, який не знатиме жодного з двох веселих молодиків, зображених на фотографії. Тоді єдина тоненька ниточка перерветься і доведеться чекати дальшого перебігу подій у її поштовому романі.

Спроквола пішла алеями парку, радіючи дітям, голу-бам, щасливим матерям і бабусям, сонячному дню, зрілій порі року. Без такого уміння радіти життю життя її перетворилося б на якусь кошмаріаду, а страшний театр тіней минулого, бо всі ці злодії, хапуги, хабарники, злісні аліментники, що з ними день у день Сіверській доводилося мати справу, прийшли з далекого минулого, принаймні їй дуже хотілося вірити в несьогочасність їхню. Цьому навчали Інну ще в шкільні роки. Відтоді багато що змінилося в ній, навчилася мислити ширше і глибше, аніж того вимагала шкільна програма, навчилася аналізувати складні життєві процеси реального життя, навчилася не відвертатися від тих реальностей. Але прищеплена батьками і школою, хай дещо романтична, віра в кінчну перемогу добра над злом, і в суспільстві, і в душах людських, жила в ній і — відчувала Інна — житиме завжди. Караміш кричав, коли Сіверська супроти нього виступила, що вона — дівчисько, судить про життя за шкільними підручниками, а в житті часто доводиться, щоб дійти, куди намірився дійти, вибирати не прямі, а кривулясті дороги. Що ж, дівчисько — то й дівчисько. Крізь гілля каштанів лагідне сонце зайчиками ковзало по її обличчю, по її примружених очах. Інна примусила себе усміхатися і рішуче попрямувала до групи туристів, що вишикувалися біля пам'ятника. Навколо групи метушився низенький, лисий чоловічок, обвішаний фотоапаратами. Ще віддала вона впізнала фотографа, який знімав їх із Аліною минулої осені. Коли туристи сфотографувалися і залишили свої адреси, Інна наважилася запитати, розуміючи, як дивно звучать її слова:

— Пробачте, я хотіла запитати: чи не ви робили цей знімок?

Фотограф навіть не узяв картки з руки Інни, глянув на нього зукоса і відрубав:

— Квачок халтури не робить. На моїх роботах можна ставити знак якості. А у вас — старого Ізі робота.

— Такого кривенького, з паличкою?

— Можливо, і кривенького, можливо, і з паличкою.

— А де він тепер працює?

— Де? — лисий чоловічок підвів очі — блакитні на круглому, червоному личику. — Там, де фотоапарати уже не потрібні, бо знімають нічого, душі, як відомо, безтілесні... А що, Ізя заборгував на цім світі? Уз'яв гроші і не прислав роботу? У фінансових справах він був дуже акуратний. Позичив у мене німецьку плівку — за день до смерті з лікарні передав через жінку карбованця. Я після Ізіних похорон на того карбованця три дні пив...

— Я оцю людину шукаю, — показала на Горського.

— Цього красавчика не знаю, не бачив. У мене око — як снайперська гвинтівка: раз побачив — і вцілив. Бо я на людським обличчі те помічаю, чого не фотограф ніколи не помітить. Я читаю обличчя, як карту. Я і про вас можу не згірш циганки розказать. Бажаєте? Ні? Ну, тоді про оцього ось його дружка. Можу дати інформацію, хоч не повну. Як він, цей молодик, називається, не знаю. А те, що кожного вихідного отутечки із своїми близнюками гуляє, знаю. І щомісяця їх у мене фотографує. Етапи росту. Близнюки ще ледве дигають, а фотоапарат побачать — одне перед одним щоки надимають. Я переконаний, що часто фотографувати дітей — шкідливо. Часте фотографування дітей сприяє розвиткові в них нарцисової хвороби. А потім дивуємося, звідки беруться юні егоїсти. Самі їх плодимо. Я, наприклад, категорично проти і своїх онуків фотографую раз на рік, у день їхнього янгола.

— А може, знаєте, хоч у яким домі він живе?

— В отім домі, що на розі. Хвалився, пів-Києва з балкона видно, запрошував увінчати красвид. А нащо мені красвиди здалися? Квачок у чужий город не лізе, художника із себе не вдає. Я — чесний ремісник, я працював у кращому ательє міста, поки не замучив біль у грудях, і довелося послуhatись лікарів, знайти роботу на свіжому повітрі.

— Я вам справді щиро вдячна за допомогу.

— А де ж ваша весела подружка, з якою фотографувались?

Запам'ятав.

— Подружка? Вийшла заміж.

— Передайте мої вітання.

— Спасибі.

В очах — співчуття. До кого? До неї, що лишилася без подруги? І досі — сама? Поспішала парком, ніби тікала від очей фотографа. Перейти вулицю, показати бабцям, що грілися на сонечку біля парадного, фотографію і дізнатися, що на знімку — Віталька з тридцять четвертої квартири, у якого — близнюки, було справою десяти хвилин.

Поки що у розшуках їй таланило. А якщо Віталька з тридцять четвертої скаже, що на фото — його випадковий знайомий: випили, розбажакалися. «Ти мені друг?» — сфотографувались на згадку і розбіглися. І раптом скаже: випадково познайомилися, в поїзді, з Москви мужчина, приїздив у відрядження, військовий. Стоп. Про такий фінал її детективної історії думати собі заборонила. На думці мала, але десь там, де, як кажуть психологи, периферія свідомості. Так у кошмарнім сні, майже вірячи у його справедливність, бережеш у приспаних думках надію на пробудження.

Подзвонила обережно, можливо, діти сплять. Діти справді спали. Їй відчинив сам Віталька (впізнала по фотографії, хоч на сходах було сутінково, крізь скляну, вистелену пилюгою вікнину у стелі над сходовим майданчиком, світло ледве щидилося). Відчинив і метнувся з порога (встигла побачити жіночий фартух і білі, в борошні, руки). «Хіба ти не взяла ключів? Що дзвониш? Тільки-но заснули. Організував змагання: хто довше пролежить, не ворухнувшись, із заплющеними очима. Змагалися-змагалися та й заснули. А ліниві вареники ще не готові, тільки почав місити. Ти що, в кіно не дістала білета?» Він ішов попереду довгим коридором, завершив монолог уже на кухні. Інфі не лишалося нічого іншого, як зачинити двері і йти слідом, ніяковіючи від думки, що її прийняли в сутінках сходового майданчика за іншу.

— Пробачте, я почуваюся зле, що так увірвалася, навіть не назвавши себе...

Господар обернувся, почервонів, похапцем усе ще білими, у борошні, руками узяв зі столу окуляри:

— Це я винен, звик, що так моя дружина дзвонить, відчинив не запитуючи. У нас — близнюки, спати вкласти — ціла морока. Дружині даю в неділю вихідний, вона з двома геть замучується за тиждень, а в мене ще напарник мій на роботі захворів, доводить підміняти. — Віталька сплоснув під краном руки і зняв та жужмом кинув на стілець фартух.

— Звуть мене Інна Дмитрівна. Я — суддя з Листвена. Ось, будь ласка, посвідчення, щоб ви не сумнівалися, — дістала з сумки, простягнула червону книжечку.

— Я і без посвідчення не сумніваюся, що кажете правду.

— Що, так уже схожа на суддю?

— Просто я звик вірити жінкам, тим більше — таким симпатичним.

— Дякую. Я щиро зворушена. У моєму віці компліменти доводиться цінувати особливо, не так часто їх чуєш.

— Це не комплімент, це правда. Та заходьте ж до вітальні, розмова у нас, мабуть, буде серйозна, хоч не уявляю, навіщо я знадобився судді, ніколи під слідством не перебував, навіть як свідок порога суду не переступав.

— Радійте, що так. А може, ми таки тут, у кухні, поговоримо? Я вас не затримаю, встигнете все зварити до приходу з кіно вашої щасливої дружини. Ось фото. Мені треба знати, хто з вами сфотографований.

Віталька опустився на стілець — обережно, ніби чекав, що стілець зараз вибухне або вхопить його і не відпустить. І фото узяв з рук Інни так само обережно, двома пальцями, під нігтями яких усе ще біліло тісто. Довго розглядав знімок, ніби бачив його уперше, на обличчі нічого не проступало, окрім тривожного бажання зрозуміти, чого від нього хочуть і чи не загрожує несподіваний прихід судді спокою його родинного гніздечка, де двоє близнюків і кохана дружина.

— А що, власне, сталося? Знову — Ростик?

— Хто такий Ростик? — відчула, як зазвучав у голосі метал, ніби сиділа не на кухонному стільці в квартирі незнайомої людини, а в своєму кабінеті... Відчула і поправила: — Пробачте, ви сказали — Ростик. Отже, людину на фото ви знаєте, це ваш знайомий. Саме він мене і цікавить. Хочу попередити, зобов'язана попередити, що звертаюся до вас як приватна особа, і ви можете не відповідати на моє запитання, якщо з якихось причин не бажаєте відкрити, хто такий Ростик і де він нині перебуває.

— Чому не бажаю? Ростислав Горський. Та він же десь там, за Лиственом. У колонії суворого режиму. Я до матері його якось заходив, розповідала.

Інна підвелася, ступила кілька кроків. Звичка ходити в кабінеті. Коли нерви — вузлом. Кухня була вузька, але довга, підлога викладена плиткою, каблучки туфель голосно цокотіли. Вона злякалась, що розбудить дітей (фотографіями близнюків була геть обклеєна стіна над обіднім столом), і зупинилася біля вікна. Вікно кухні дивилося у бік парку. Через верхівіття дерев унизу видно, як біля входу до парку зупинився розкішний туристичний автобус. З автобуса виходили люди. Чоловічок у шкірянці з фотоапаратами на грудях уже метушився навколо групи, його лиса, продовгувата голова на сонці нагадувала

аеростат. Туристи рушили до пам'ятника, і розлогі крони каштанів затулили їх. Це добре, що господар квартири цієї хвилини не бачить її обличчя. До останніх слів його в душі Інни ще (попри всі логічні розбудови!) жевріла надія: страхи, підозри її — від якогось випадкового неперозуміння, дописувач з Москви помилився, написавши, що фотографувався на Арбаті, а може, вклав не ту фотографію, хіба такого не трапляється? Надію ту приховувала навіть від самої себе. І все ж вона була. Поки Віталька з тридцять четвертої квартири не назвав того, хто поруч з ним на знімку.

Страшна, гола, нічим не підфарбована, не підсолоджена правда: над нею познущалися. Той, хто познущався, нині торжествує: два її листи, два відчайні зойки її самотньої жіночої душі — в чужих руках. Помста. Чия? За віщо?

— Пробачте, сигарети у вас не знайдеться?

Край падіння — просити сигарету у майже незнайомого чоловіка. Та якби мати її дізналася!

— Я не курю, відколи народилися близнюки. Тютюновий дим дуже шкідливий для маленьких, це я вчитав, ще коли дружина в родилці була. Я так довго і важко чекав своїх дівчаток, що знайшов силу пожертвувати курінням. Хоч досі сниться, ніби палю... Знаєте, це моя друга дружина, перша не могла через хворобу мати дітей, ну, одне слово, у кожного свої життєві університети. Але дружина іноді, коли дуже стомиться, дозволяє собі сигаретку. Молоденька вона в мене, а це ж діти — то вітрянка, то зуби рижуться, то... Що я розкакую, у самих, мабуть, ще не дуже дорослі.

— Нема у мене дітей.

— Пробачте, — мовив із співчуттям, як до хворої. — В оцей шухляді дружина ховає сигарети від мене, думає, що я не знаю. Якщо не прихопила з собою. Ні, є.

— Я теж не палю, але іноді, коли перевтома чи дуже понервую. На моїй роботі, знаєте...

— Не знаю, але вірю. Кожну роботу можна по-всякому робить. Я, наприклад, майстер по ліфтах. Так можна приїхати на виклик, щось там для бізиру підправить і ждуть, що завтра знову викличуть, платня ж іде. А я кожен ліфт на ділянці знаю, як свою душу...

Який він все ж наївний, цей Віталька з тридцять четвертої. Ніби душу свою можна досконало знати. Вона теж донедавна певна була, що знає себе. До учора. До сьогодні. А може, до того дня, коли написала листа Горському, повіривши, бо хотіла вірити, що людина побачила її один

приступ мігрені і активної діяльності: хто — вона, що їй потрібно — прописка, гроші? Вони, батьки, його й підготували, до критичної межі підвели. Воєнний стан оголосили: фортецю Горських на щит беруть, мовляв... А тут вечірка в одного знайомого, столична богема, художники там, актори. Ростик до них замолоду дуже тулився, сноб, він у школі ще був свобом і лишився, хоч що в нього спільного з тою бегомою, окрім шкіряних англійських піджаків та угорських батничків, саме у моду входили? Ну, гості порозходилися, лишилося вузьке коло. Один з «майстрів пензля», як у газетах пишуть, і почав липнути до Ростикової симпатії. Якби не хміль, може б, і втримався, а то — розвезло. Хай, каже уголос, станцює голенька, четвертак кладу. Ростик, звичайно, поліз у пляшку, а той і виклав: та вона з майстерень наших не вилазить, за червінець на все готова, а вдома у неї щодня — день відкритих дверей... Ну, як «майстер пензля» усе це бовкнув, у Ростика гальма і відмовили. А заводний він ще в школі був, з пів-оберта. Та й іскра тут получилася: з одного боку — лягла на душу дівчина, а з другого — така сувора реальність... А біля нього на столі ніж лежав. Кований, у тих колах мода на все сільське. Ростик тим ножем через стіл і пирнув, ледве «майстра пензля» у реанімації відходили. Горський-старий робив, що міг. І зрозуміло: стелив же синові з дитинства дорогу — і до кандидатської, і до докторської, і до кафедри. А тут таке раптове фіаско. Серце остаточно з'їв, ходячи по кабінетах, але й знайомства не все можуть. І загривів Ростик, ще й батька підштовхнув до могили. А та дівуля, за яку він сів, і в суд не прийшла, і двох слів йому не написала. Кажали, другого ж дня на південь поїхала, сезон літній починався. Уже як вернувся Ростик з місця ув'язнення, як ви кажете, шукав її. Тільки виявилось — на два роки в Глевасі зачинили, від алкоголю лікувалася. Отак вогонь його фантазії життя погасило. Та навіть це все вам?

— Виявляється, потрібно. Думаєте, я з нероб'я до вас завітала?

— Знову щось Ростик вкоїв?

— Вкоїв чи не вкоїв — це як поглянути, — підвелася Інна.

— А ви погляньте по-доброму, розуміючими очима, — заспішив Віталька. — Ви обов'язково зустрінетесь з його матір'ю, і тоді багато що для вас проясниться. Він і не таким ще міг стати, коли знаєш, як він ріс. Від гарячкості і нестримності почуттів — багато його помилок

у житті. Він весь — клубок нервів. Є чорні душі — від народження, чи від виховання, чи від того і від того разом, такі душі на будь-яку підлість здатні. Але Ростик — не чорна душа, це я можу хоч під присягою...

— Авжеж, світла, світла... — з раптовим болем зітхнула Сіверська. — Якби тільки ви знали, скільки коштувала і ще коштуватиме мені його світлість!

— Хай не світла, але й не чорна! Перекручений, перелопачений життям і самим собою, це так...

— Ви не листуєтесь?

— Прислав він якомсь листівочку, привітав з народженням дітей, мати йому на побаченні сказала. Я — через матір — подякував, і все. Було нам тоді не до листувань: чекали однеденьке, а отримали — двох...

— Часом не збереглася та листівка?

— Є, але вона у нас в альбомі. У першому. Ми все, що стосується діток, зберігаємо, підрастуть — цікаво буде.

— Я лише гляну.

Він ступав навшпиньки, майже нечутно прочинив двері до вітальні. Ніби заходив до скарбниці. Там справді була скарбниця — скарбниця його життя. «Пунктик на дітей, такий же, як і всі інші пунктики, своєрідний шиз, що останнім часом стає модним», — любила казати Аліна, колись, поки ще не здибалася свого бороданя і не закохалася. Інні знову закортіло запалити, але стримала себе: в квартирі, де такий культ дітей, надимлювати — просто злочин. Досі певна була, що знає життя, як ніхто інший з людей її віку, стільки років уже працює в суді. А життя в усіх його складнощах не піддається одноплщинним вимірам, і будь-яка сітка координат з x , y виявляється такою приблизною — крім усіх відомих фізичних вимірів, життя вимагає ще й виміру совістю людською і пристрастю людською...

Господар вийшов з вітальні, як і зайшов, нечутно. В руках у нього був альбом в оксамитовій обкладинці, зверху — імена дітей і рік народження.

— В цім томі — записки нашої мами з пологового будинку, і мої записки до неї, і привітання родичів та знайомих, ага, ось і Ростикова листівка...

Інні досить було одного погляду, щоб переконатися: по черк той самий. Лекції з кримінології в університеті. Та вже за стільки літ і без кримінології очі треновані. Отже, листи від імені розведеного військового, який ішов випадково повз міський суд у Листвені, побачив суддю Сіверську і закохався, писав Ростислав Горський, що відбував покарання в колонії суворого режиму.

раз і закохалася. Тепер той Горський (та за що ж він хоч сидить?!). похваляється листом від судді Сіверської (таким особистим! писала, як сповідалася! хто ж міг знати?!). перед своїми товаришами по колонії... Вона спрагло, ніби пила в спеку, ковтала тютюновий дим, невміло тримаючи сигарету пучками двох пальців, і видихувала у відчине-ну навстіж кватирку.

— Хто ж він — ваш Ростик? — час узяти себе в шори, одна з багатьох ілюзій людства, що тютюновий дим заспокоює, заспокоює лише власна воля і смерть, якщо бракує сили волі. Але їй сили волі не позичати. Вона здолає і цей життєвий перевал. Погасила сигарету, сіла на стілець біля холодильника. Офіційне обличчя. Обличчя судді.

— Не мій він... Просто ми разом закінчували школу. Батьки мої переїхали до Києва, коли я перейшов у восьмий. Ну, був я хворуватий, фізично відставав, це мене після двадцяти, як лозину, вигнало. А діти — вони жорстокі. Ростик спершу пригостив мене при нагоді і без нагоди щовбавами, а потім і сам перестав шпиняти, і заборонив іншим. Навіть з математики допомагав, і взагалі. Шефство узяв наді мною, як би тепер сказали. У нашій сім'ї достатки були невеликі, мати — прибиральницею на стадіоні, батько — слюсар, та ще й у чарку заглядав. А Ростик — єдиний син трохи не академіка. Машина, дача, гроші на кишенькові витрати — за потребою. Одне слово, став я біля Ростика ніби за ад'ютанта. А невдовзі збунтувався, бо я такий, що можу гнутися лише до певної межі, раптом випрямляюся, де й сила береться. Ну а літ через десять після школи знову здибалися і не те що подружились, а, як тепер кажуть, заkontakтувались... Я саме розвівся, випивати почав було, а він — звідти, од вас повернувся...

— Не від нас, а, мабуть, з місць позбавлення волі.

— Ага, з місць позбавлення волі. І хотів знову, як у школі, на мене руку покласти. А я знову не дався. Та й поталанило мені — познайомився із своєю теперішньою дружиною. Любов у нас получилась, завагітніла вона — і я остаточно до неї причалив. Взагалі, Ростик — хлопець чесний.

— Чесні туди, де він нині, не потрапляють.

— Вам, звичайно, краще знати. Але в житті усякого буває. Якщо вже насправжки, то Ростик — чесний і наївний фантазер. Ви ось кажете, чесні не потрапляють за ґрати. А він вдруге потрапив. Звичайно, мати в нього — добра штучка. Я б таких матерів ізолював від дітей. Вона на Ростика все життя психологічно давила, від отакулеч-

кого. Ага, то як він — удруге. Бо це — на моїх очах, можна сказати. Починалося. Повернувся Ростик з місць позбавлення волі, як ви кажете, і влаштувався на радіозавод. У нього з дитинства до всіх тих радіо-електронних штук талант був. Даремно батько його в медицину свою весь час тяг, дуже даремно. І задумав він тоді побудувати вдома не підсилювач там який-небудь чи комбайн, а машину часу. Показував мені якийсь ту машину, поки ще ми горшків з ним не побили, усі чотири стіни кімнати — в транзисторах та лампах, наче де в науковій лабораторії. І крісло мені показував, у якому можна буде мандрувати в часові... Ну, фантазер. Але ж усе це треба десь дістать — і транзистори і все інше, грошей усе коштує, а машину, дачу мати давно по курортах проїздила після батькової смерті. Постачальника катма, а звичка широко жити в старій лишилася. І почав Ростик носити з заводу, поки вахтер не впіймав на гарячому. Може, обійшлося б штрафом, коли ж вахтер виявився таким, що Ростиків на гачок ловив, як мільгу, щоб потім проштрикнуть і на велику воду закинуть. Це вже він у колонії матері признався. А тоді що: почав Ростик на ту акулу, на того вахтера працювати, а їх там, мабуть, ціла групка була, тільки на суді розкрилося, один Ростик, вважає, і постраждав, а той вахтер, тількино відчув, що смаленим запахло, звільнився за власним бажанням. Чистеньким. Ростик такий дурний, що на себе швидше візьме, ніж іншого топитиме. Та й сам Ростик, я так думаю, один час до дурнячка звик, ліва грошва пішла, пляшечка дорога — будь ласка, все інше — будь ласка. Але така вірвочка довго не в'ється, ви ж знаєте. Вивозили вони з відходами таке, що, можна сказати, на вагу золота, а тут — народний контроль, а що Ростик уже раз скуштував тюремної баланди, то не довго з ним і розбиралися.

— А за що ж він тої тюремної баланди скуштував?

— Це ж без мене, знаю, як він розказував і дехто із спільних знайомих. Ростик навчався уже в інституті, в медичному, звичайно. Шляхом прославленого батька і т. д. Дінастія Горських і т. д. І познайомився він у кав'ярні на Хрещатику з дівцею, пробачте, не дуже строгої поведінки. Та йому три мішки вовни наплела, такою, знаєте, незайманкою представилася. Ростик памороки забити недовго, де треба головою подумати, аналізувати, він дофантазує. І став він з нею душа в душу. А дівця, звичайно, знала, що професорський синок, та ще і єдиний. А може, хтось і спеціально на слід навів. Уже веде її додому — буду женитися. У батька — сердечний приступ, у матері —

— Дякую вам за цікаву інформацію. І — прошу вибачити. Ще одне невеличке прохання: чи не скажете, як знайти матір Горського?

Поспішаючи вранці до Києва, Інна, звичайно, й на думці не мала, що за кілька годин розмовлятиме з матір'ю того, хто так безжалюбно потоптався по її душі. Хотіла лише одержати підтвердження (а в глибині душі надія — не підтвердиться!) своїм здогадкам, що її обмануто і два листи її, два її зойки — в порожнечу. Або — ще гірше — не в порожнечу, а в руки тих, хто її ненавидить чи боїться, швидше — і ненавидить, і боїться. Тепер підтвердження мала. І зрозуміла, що цього для неї вже не досить. Мусила знати, чим керувався той, хто писав їй облудні листи, хто сміявся з того, з чого сміятися не можна. І мусила знати, як це вона, Інна Сіверська, що стільки років не дозволяла собі навіть думати ні про що, окрім роботи, роботи, роботи, могла так легко (ну, хай не легко, але ж і без особливого внутрішнього опору!) поступитися своїми принципами.

У парку присіла на лаву і ще раз перечитала листи Горського до судді Сіверської... Попри все, що тепер знала про автора листів, таки була в них хай сентиментальна, але щирість (щирість! крізь суцільну безсоромну брехню!) — осмикнула себе, була туга — крізь рядки — самотньої людини, було навіть — хай ледь бриніло — почуття до неї (уже почуття! чого тільки не вигідає жінка, аби хоч якось виправдати власну поступливість!). А може, і справді нічого, окрім брехні, не було в тих листах, а їй, судді (ні, жінці, просто жінці, суддя тут ні до чого!) Сіверській, хотілося, щоб було?

Іхала в метро на Печерськ за адресою, яку дав батько близьюків, і не знала, як відрекомендується матері Горського, що їй скаже. І тільки коли вже стояла на сходівім майданчику, перед дверима, на яких золотіла до блиску начищена табличка з вигравіруваним — «Професор Горський О. Т», вирішила не приховувати, хто вона і чим викликаний її несподіваний візит. Найменша фальш, найменша гра були їй сьогодні огидні. Втім, невдовзі переконалася; вроджена, а може, набута пильність матері Горського унеможливила гру в інкогніто. Після дзвінка, спершу — обережного, вибачливого, а потім уже й настирного, так довго не відчинялися двері, заgrimкотіли, задзвеніли замки та ланцюжки і крізь вузьку щілину на Сіверську глянули сторожкі очі:

— Ви — хто?

Інна подала посвідчення, У коридорі ввімкнули світло.

По довгій хвилі, коли прізвище, ім'я, по батькові та посада гості були уголос прочитані, а фотографію на посвідченні звірено з оригіналом, ланцюжки зняли і двері відчинилися:

— Можете зайти, шановна. За формальність прошу вибачити. Але квартира і що в квартирі — усе, що у мене лишилося, а я звикла до красивого життя і не бажаю на схилі літ опинитися наодинці з пенсією, навіть персональною, за чоловіка. А ви, прошу вибачити, я не конкретно, а фігурально, до всього вашого відомства, розвели у Києві бандитів, як тарганів, бо тепер ніде, навіть у міліції, нема строгості, як колись, а якби од мене залежало, я б одного та іншого, хто попався в чужій квартирі, привселюдно, на центральному майдані повісила б, і, повірте, це було б результативніше, аніж ваші виховання і перевиховання працюю. Яке може бути з нього перевиховання, якщо він по моє кривне руку простяг?! Ну хай би там з роботи приволік, держава багата, не збідніє. Але як у них руки піднімаються до чужої кишені лізти?! Хай мені доручать, я сама такі руки рубатиму!..

Впустивши гостю, Горська знову заклацала замками і забрязкотіла ланцюжками, аж в Інни з'явилося знайоме, трохи моторошне відчуття безповортності, яке з'являлося завжди, коли приїздила в колонію і після перевірки документів, неминуче строгої, хоч охорона знала суддю Сіверську в обличчя, подвійні залізні двері з холодним брязкотом зачинялися за нею. Вздовж стін широкого коридора височіли аж до стелі шафи із старими медичними (Інна була не байдужа до книг і одразу ж ковзнула очима по корінцях) виданнями. Ремонту давно не робилося, стеля потріскалась, заросла по кутках павутинням, вицвілі од часу шпалери висіли вгорі клаптями. Квартира нагадувала старе, пишне колись кладовище, на яким уламки чорного мармуру з вицвілою позолотою написів між стертих часом могильних пагорків потверджують марність надій на земне увічнення людської пам'яті. І низькі, але широкі шкіряні крісла у вітальні схожі були на поверженіobelіски, а круглі, з червоного дерева рамки сімейних портретів — зняти ми з надгробків. І лише телевізор, кольоровий, з найдорожчих, осучаснював квартиру, величаючись на постаменті старобинного, з мідними ручками комода. Телевізор був увімкнений. Кивнувши гості на крісло, господиня прикипіло до екрана:

— Я мушу додивитися «Сьогодні в світі». Цієї передачі я ніколи не пропускаю.

Залипсна сама на себе, Інна роздивлялася навколо. Сонячний день, але в просторій кімнаті з трьома високими вікнами було сутінково, затхло. Крізь важкі порт'єри і тюль світло заледве цідилося. Здавалося, що квартира з'єднана з живим світом лише через екран телевізора, а може, так воно і було насправді. Екран мінився, як дзеркало ріки, в якому і небо, і береги, і весь світ; телеоператор тасував континенти, мов карти, злітали в повітря могутні лайнери, народні юрми вирували на вулицях міст, вибухали пластикові бомби, рушилися будинки, просвердлювали небо космічні ракети, а Горська незрушно і німо, наче скам'яніла, громадилася в своєму довгому халаті і в шиньйоні на голові перед телевізором, і Сіверській хотілось гукнути, чи жива ще вона. І тут їй подумалось, що нізащо не скаже Горській про листи її сина. Жінка, яка може так зосереджено дивитися телевізор, коли прийшла суддя з містечка, біля якого в колонії перебуває її син, і навіть не запитати, а що сталося (перша нормальна реакція матері), не варта того, щоб перед нею відкривати душу. Коли ж скінчилася передача, виявилось, що від Сіверської і не чекають пояснень, тим більше, не потрібна тут щирість. Розтуливши уста, Горська уже не могла зупинитися і не хотіла; порятуватися від її нескінченного мопологу можна було лише втечею. Але від живого світу за вікном Інну відділяли двері з сімома замками — і навряд чи гостя без допомоги господині могла з тими замками впоратися. Сіверська слухала, час від часу киваючи головою. А потім зрозуміла, що в цій словесній повені можна віднайти інформацію для роздумів, і вже слухала уважно.

— Ага, так ви, значить, суддя із Листвєна. Мій дядько по материній лінії теж судив у Харківській губернії,— тоді були хіба такі судді? Він був дворянин, і йому цілували руку, як священику, а на пальцях — три золоті персні із справжнього золота, хіба тепер золото, я теперішнє золото — і на землі валятиметься — не підніму. Мати замолоду жила кра-си-во, дворянське гніздо, слуга, виїзди, бали, а коли все перемінилося, мусила виходити за простого лікаря, вчорашнього мужика і обходитися одною хатньою служкою, та й то він ще крутив носом, боявся, що дворянська кров підсує йому червону кар'єру! Мати хоч і за мужиком, але як на нові часи прожила життя красиво, і я красиво прожила за своїм професором, а мій син — звичайний робітник і двічі арештант, «захистив» у тюрязі і кандидатську, і докторську... Мати б у труні перевернулася, якби дізналася, А починав же красиво! Ще не родився, а

вже нянька його чекала і все, чого душа бажала, я свого професорика вхопила уже з добрим портфелем, а після війни, знаєте, дозволялося хоч десять посад. Він у нас не знав, що таке до школи на міському транспорті їхать, сам батько підвозив або наш шофер. Він у нас ні в яких піонерських таборах не бував — з весни до осені на дачах у Козині, у нас там не дача — палац був; луги, луги, і Козипка, і дім на пагорбі з мансардою, і товариство пристойне, нижче доктора наук він у нашому домі за все дитинство не бачив, красиво жили. За обідній стіл в оцій вітальні в свята по сімнадцять професорів сідало! А я тепер змушена молочницю за стіл садовить, щоб було перед ким позгадувать, як красиво жила колись. На вулиці кого із знайомих стрінеш — одвертаєшся, щоб не запитали: «Як ваш Ростик, де він — у Москві чи, може, за кордоном?» Не можу ж я сказати: пролетар мій Ростик, за верстатом стоїть чи — в колонії суворого режиму, з тими, хто красти не вмів. Коли уперше посадили, я усім родичам і знайомим, хто не знав, відповідала: «Далеко наш Ростик, де — і казати не можна, спеціальне завдання виконує...» Батька у труну поклав, а тепер я хто — вдова, довелося з ногою по лікарнях — у звичайну одвезли, як усіх, палата на чотирьох! Я два роки до нього в колонію не їздила, а влітку довелося в сірка очей позичати, стукатись у залізні ворота. Бо треба ж щось із квартирою думати, варіанти для обміну підшукувати, повернутися — знову будуть у ванній його брезентовки сохнути, куди його, окрім заводу, приймуть? Не хочу з мазутником в одній квартирі жити, треба було йому раніш думати. Для нього все робилося, щоб людиною став, а він — вроджений злочинець, я вам скажу, хай би йому ще один строк дали, може б, я віку свого красиво дожила. Чи, може, він уже на новий строк і заробив? — запитала з раптовою надією, але Інна похитала головою і Горська продовжувала. — Він же божевільний. Його треба з колонії та в Павловку. Знаєте, що він мені плів на побаченні? Я, каже, закохався в офіційну жінку, закохався, як хлопчик, і нічого зробити з собою не можу. Ти, відповідаю, хлопчик і є, бо ніякій офіційній жінці ти у своїй пролетарській спецівці не потрібен, якщо й вийдеш звідси, а диплом і своє кандидатське майбутнє ти вже поховав. А якщо яка й кліне, то лише на квартиру, щоб мене швидше із світу збуть, а тоді тебе в колонію на віки вічні запакує, собі ж хахалю в чинах знайде. Може, ви і є та — офіційна — жінка?! — вигукнула з раптовою підозрою. — Може, ви прийшли на оглядини?!

— Ні, не на оглядини,— Сіверська підвелася, обличчя її набуло тої суворой значимості, яким воно ставало хіба що в залі суду. І чи не вперше вона пораділа своєму о ф і ц і й н о му обличчю. Горська зів'яла, вочевидь втрачаючи в габаритах і гарячково намацуючи білими, в перснях руками бильця крісла, в якому сиділа. У ці хвилини Інна знову була не обманутою в своїх найкращих почуттях жінкою, а людиною, якій довірено іменем закону судити інших людей.

— Мені необхідно було дещо зрозуміти. Даруйте, мушу йти.

Інна вийшла з квартири Горської, наче з темного льоху на світло. Мусила постояти хвилю на сходах, аби звикнути до сонця і свіжого повітря. Удома вона залюбки допомагала матері і дівчинкою, і тепер, коли навідується в гості до батьків,— полола на грядці, збирала яблука, варила варення, готувала обіди. Єдиного Інна не любила ані в дитинстві, ні тепер, уже дорослою: коли мати посилала по овочі або молоко в погріб. Зате яким радісним, щасливим було повернення з льоху у світ сонця, зелені, живих голосів і живих запахів, живого повітря! Останні сходинок перестрибувала, не відчуваючи ні ваги свого тіла, ні ваги кошика з картоплею. Ось така почувалася й тепер, вибравшись на золоті від жовтого листя, червоні від квітиків з каплями, висвітлені сонцем київські вулиці. Після відвідин Горської вони видавалися особливо прекрасними!

І хвилини не роздумувала, куди йти, ноги самі несли до Аліни. Про зустріч не домовлялися на сьогодні, але до подруги могла вона зайти і без домовленості. Уже стільки літ поспішали вони одна до одної і в радісну, і в скрутну хвилину, і просто так, коли самотність ханала за душу. Якось Аліна примчала до неї опівночі останньою електричкою, розбудила, розколошкала, аби лише повідомити, що вона — закохана, цього разу — насправжки, всерйоз, назавжди, на віки вічні! Це коли вона здибалася в клубі «Для тих, кому за тридцять» із своїм бороданем. Аліна перебувала в постійному творчому пошукові, піджартовувала над нею Сіверська, відвідувала клуби знайомств (агітувала й Інну, проте Інна так і не зважилася, та й часу не мала), писала до Одеси, де одна з газет раптом відкрила службу знайомств, легко контактувала з незнайомими мужчинами, одного разу в електричці трохи не потрапила в халепу, хмільнуватий пасажир неправильно зрозумів її і повівся досить агресивно. Кожне випадкове знайомство, кожен обмін

службовими телефонами переживалися нею як епохальна подія в житті. Аліна хотіла мати сім'ю і не ховалася з цим ні від себе, ні від інших, тим більше — від Сіверської: «Я що, прийшла в цей світ, аби просидіти тридцять років у нотаріальній конторі і засохнути на корені? Все одно матиму чоловіка і народжу трьох дітей, а якщо без чоловіка — народжу хоч однеєнєк і сама вирощу». Інна була певна: жіноча буря в серці Аліни від того, що та не любить свою роботу, потрапила на юридичний випадково, на юридичному викладав батьків знайомий, ось і стала юристом, а тепер шукає сенсу життя в іншому.

Відколи ж сама опустилася (так вважала) до листування з незнайомим мужчиною (правда, не без настирних спонувань з боку тої ж таки Аліни), уже не так гостро осуджувала подругу. Це щось вище нас, жінок, думала, поки ішла затишно сумовитими, осінніми вулицями Печерська, де мешкала Аліна, це щось вище нас, — ким би ми, жінки, не були, до яких суспільних сходинок не піднімалися б, — потяг до сім'ї, до материнства, до продовження роду, і так мусить бути, інакше б людство давно перестало існувати, потопивши емансиповане жіноцтво в суєті і комплексах. А може, вона просто намагається підвести ідейний підмурівок власним слабощам, виправдовуючи для переконаності і слабощі подруги?

Мусила з кимось поділитися болем, який мучив. Але не було в світі людини, окрім Аліни, з якою дозволила б собі цим болем поділитися. Не розкажеш про листи, про образи, про бурю в серці ні матері з батьком, ні секретарці Надійці, дівчиськовій, такому далекому від подібних проблем. І Сіверська підходила до Аліниного будинку, ніби підпливала до берега, вкрай витомлена далеким запливом.

Відчинила Аліна. Проте не кинулася, як завжди, коли приходила Інна, на шию, не закружляла по коридору, ще біля вішалки розпочавши хапливу балачку про свій черговий любовний роман, який виявиться не романом, а лише прелюдією до роману, коротенькою видавничою анотацією, далі яких більшість Аліниних романів не розвивалися. Можливо, була вона занадто перебірлива, чи й справді усі варті уваги мужчини давно мають сім'ї, а те, що значиться під графою «неодружений», не заслуговує на серйозне ставлення: або п'яничка, або бабій.

— Ой! — вигукнула Аліна, зображуючи на обличчі радість. — А ми балкон фарбуємо!

І подріботила в глибину квартири, залишаючи на розсуд Інни, повернутися їй і піти геть чи зрозуміти все це як

запросини. Опинитися зараз знову самій — було вище її сил. У завжди вилізаний квартирці подруги, де, здавалося, кожна порошина, якщо така й знайдеться, — на строгім обліку, панував сьогодні, як на перший погляд, розгардіяш. Мінялися місцями меблі, телевізор перекочував ближче до балконних дверей, поступившись місцем тахті, тепер, мабуть, постійно розкладеній. Складена диванчиком, раніше вона займала зовсім мало місця, була майже непомітна в кімнаті, а нині — панувала. Над тахтою-диванчиком досі висів чарівний кримський пейзаж, гора Карадаг, об підніжжя якої билися яскраво-сині морські хвилі, пам'ять про місяць їхнього спільного — у Планерському — відпочинку. На той місяць яскраз припав день народження Аліни, вони поїхали у Феодосію, пообідали в ресторані, а потім Інна купила цей етюдик місцевого живописця в художньому салоні і подарувала подрузі, купила за останні гроші, залишалося лише на білет до Києва. Тепер етюдик стояв на підлозі між тахтою і журнальним столиком. А над тахтою висіла в рамці під склом велика родинна фотографія Аліни і кібернетика — плече до плеча, голова до голови, два голубки, зовсім як на повоєнних, у батьковій хаті, п'ятихвилинних знімках з сентиментальними сентенціями навколо: «Одна лишь смерть розлучить нас» або «Вместе — до гроба». Звичайно, Аліна потім знайде місце і подарованому Інною етудику, розумом Сіверська це розуміла, а все ж хвиля ревності полонила її. Рано чи пізно, а так мусило статися, хтось мав з'явитися в Інни чи Аліни і розлучити подруг, здружених схожими долями. А все ж щеміло. Особливо коли Інна побачила на балконі кібернетика в поношеному спортивному костюмі і в хатніх капцях із щіткою в руці (він ніяково усміхався назустріч гості, ще не звик до нової ролі — господаря цієї квартири). Нічого, звикне, ще й казатиме докірливо Аліні: «Чого це зачастила до тебе ця суддя з Листвена, якась вона така не жіночна, хоч і вбирається гарно, а дивиться так, ніби приміряє до мене Кримінальний кодекс. І Аліна потроху схолоне до неї.

Аліна була здатна на самостійні судження, поки не було бородатого кібернетика, а тепер Аліна — лише чутливий барометр його настрою, його симпатій, його уподобань. Вони бачитимуться все рідше, обмежаться телефонними розмовами, згодом і передзвонюватимуться хіба що на свята замість вітальних листівок. Подругу, її єдину подругу, одривали від Інни з кров'ю. І якщо вона бажає Аліні щастя, мусить з цим змиритися, вдавати, що душа її не кри-

вавить, що нічого не сталося. А все ж не стрималася, миттю пожалкувавши за своїми словами:

— Потроху оміщанюєтеся?

Добре, що Аліна не чула, була на кухні. Кібернетик благодушно усміхнувся на ту її колючку:

— А ми з Аліною — як пізні ластівки. Знаєте, є такі, що знаходять собі пару, коли вже літо на осінь повернуло. І заходжуються поспіхом класти гніздо, щоб встигнути до холодів вивести ластів'ят. Найчастіше — встигають, якщо осінь тепла, іноді і не встигають. Колись мама моя на припічку ластів'ят одігрівала — ранні морози. Мені вже незабаром сорок, а ще нічого гаразд у житті не владнано, власне, в особистій сфері життя починаю спочатку. А вам, Інно Дмитрівно, при вашій професії злою бути не можна. Та й сконструйовані ви не злою, а доброю, тільки часом виходите із схеми, у кібернетиці це зветься...

— Звідки ви знаєте, як я сконструйована? — різко обірвала бородагана.

— А я добру і злу людину розрізняю по електричному полю навколо неї.

— Мені здається, що я хоч і молодша од вас роками, а, пробачте, доросліша. На моїй роботі рано дорослішаєш. Втім, деяка самовпевненість в оцінці людей у вас — теж професійне. Кібернетикам усе ще здається, що сконструювати людину — нічого не варт, справа, мовляв, лише в розмірах конструкції. Коли я була ще зовсім юна і захоплено читала науково-популярні журнали, така конструкція бачилася «фізиками», — пам'ятаєте дискусії між «ліриками» і «фізиками»? — близькою до розмірів червоного корпусу університету, нашої з вами альма-матер. Тепер — не знаю, але, мабуть, кібернетичні машини нових поколінь вимагають менше місця під сонцем. І все ж, якби реконструювати кібера завбільшки із земну кулю, навряд чи здатен він буде так кохати, як кохає вас Аліна. Бо емоційний світ жінки, яка довгий час була самотня, пристрасно мріяла мати чоловіка, дітей, мати про кого клопотатися, кого любити, навряд чи будуть колись здатні навіть заналізувати, не те що запрограмувати ваші математика з кібернетикою.

— Як кожен, пробачте, дилетант, ви, Інно Дмитрівно, недооцінюєте математики з кібернетикою і взагалі інтелекту.

— А ви, як кожен технократ, переоцінюєте їх.

— Звичайно, ви — тонкий лірик, чутлива душа, а я — примітивний технократ, запрограмований і т. д. Пам'ятаєте

ці закиди справді ще від часу дискусій навколо лірики і фізики?

— Я не хотіла вас образити.

— Вірю.

— Я хотіла лише сказати, що особистість людська — складніша від найскладніших, навіть теоретично можливих схем, і я з кожним днем свого життя і своєї роботи все більше в цьому переконуюся. Навіть власні вчинки зарані не можна вирахувати, ви згодні?..

І, можливо, Інна розповіла б саме оцьому колючому кібернетикові, а не найближчій подрузі Аліні про листи від Горського, і про свої, після довгих вагань, листи Горському, і про своє раптове відкриття, і про сьогоднішнє слідство своє. Але спершу вона б розповіла кібернетикові, як суддя Сіверська зустрічала нинішній Новий рік — на балеті в оперному театрі, а після вистави верталася порожньою електричкою — сама у вагоні — у Листвен, дивна жінка в довгому вечірньому платті, якій нема з ким ні провжджати старий, ні зустрічати Новий рік. Аліна саме познайомилася (ще не з кібернетиком, з кібернетиком — це уже наприкінці весни) з кіноактором, який запросив її на новорічний бал у Будинок кіно (потім виявилось, що той кіноактор одружений — офіційно — п'ять разів, Аліні посміхалося щастя бути шостою), працівники міського народного суду зустрічали Новий рік у своїх родинях, Новий рік — родинне свято, багатозначно наголошував Караміш на останній у старому році нараді колективу, колективу, власне, уже не було, барометр показував на бурю... У стосунках Інни з братовою якраз настав період похолодання, «льодниковий період», невесело жартувала з братом, коли він дзвонив або заїздив до неї. Стрілки годинника зійшлись на дванадцяти, коли електричка мчала крізь засніжений ліс, білі просіки і білі галявини, мереживо тіней, і раптом — струнка темно-зелена сосонка на узліссі. «У лісі, ой у темному, де ходить хитрий лис, росла собі ялинонька і зайчик з нею ріс...» — шепотіла, притулившись обличчям до вагонного вікна. У класі четвертому біля шкільної ялинки виступала з цим віршем, далекий дитячий спогад — як зойк... Проте нічого не встигла вона розказати бороданеві, бо з кухні прийшла Аліна, напродив лагідна, хатня (ніколи ще такою не була її непогамовна подруга!) і водночас — Інна це по-жіночому тонко відчула — насторожено ревнива:

— Ще не сваритесь, фізики і юристи?

— Тут Інна Дмитрівна переконує мене в особливих тон-

кощах і загадках людської душі. За століття писанини й балаканини лірики наплели навколо душі стільки туману! А між тим так звана душа — лише електронна схема більшої чи меншої складності, мікрокомп'ютер, яким можна навчитися керувати, і в скорім часі це буде зроблено...

— Ось уже до чого я не хотіла б дожити! — протестуюче вигукнула Сіверська.

— Ви не хочете дожити з професійного протесту, бо тоді не потрібні будуть суди, доведеться вам терміново пере-кваліфіковуватися. Відходи людства перевиховуватимуться звичайним натисканням відповідних кнопок в електронній схемі або з допомогою генної хірургії.

— Ви певні, що всі, хто, хай навіть з примусу, переступає поріг суду, — відходи людства?

— А хіба ви думаете в глибині так званої душі інакше? Ну будьте щирою, Інна! Переді мною не потрібно гратися в гуманізм! Я теж був один час великим гуманістом, кричав про цінність кожної особистості, поки мене, студента останнього курсу, не перестріли в тихому куренівському сліпакові, де мешкала моя тодішня любов, двоє п'янчужок і не шпигонули у бік швайкою, бо у мене від стипендії залишався лише карбованець, а їм цього не вистачало на ще одну пляшку «чорнила» і закусок. Трьох місяців на лікарняному ліжку цілком вистачило мені, щоб назавжди розпрощатися з гуманістичними ілюзіями і стати переконаним...

— Фашистом...

— Інночко, та він тебе нарошне дратує, він так не думає! — втрутилася Аліна.

— Реалістом, Інно, реалістом.

— Та годі, бо ще справді посваритесь! — якось нещиро, манірно вигукнула Аліна, і невідомо яким — шостим, десятим чи дванадцятим, але, безперечно, тим, що заперечує своїм існуванням електронно-кібернетичні теорії борода-ня, відчуттям Інна відчула, що Аліна, сама гаразд цього не усвідомлюючи, хотіла б, аби вони таки посварилися, і навіки розійшлися, і ніколи більше не бачилися: кожна жінка, яка наближається до кібернетика, давно жаданого і нарешті набутого, нервувала її і насторожувала.

— Інночко, ти з нами пообідаєш?

Раніше вона і не запитувала б, накривала на стіл і все. Краєм ока Сіверська бачила крізь прочинені двері кухні маленький столик біля вікна, хлібницю на столику, дві тарілки, два фужери для води і два келишки. «У моєму житті було досить мужчин, з якими я могла обідати лише у

вітальні, при повнім параді, роблячи з усіх сил розумне обличчя і гарячково підшуковуючи розумні фрази, — казала якось Аліна, — а я хочу мати мужчину, з яким можна обідати в кухні вбраною в домашню сукню і розмовляти про всілякі дрібниці — яку люстру купити і де її повісити, натирати підлогу мастикою чи краще покрити безбарвним лаком, як у сусідки, і що приготувати на вечерю — млинчики з яблуками чи сирники, запечені у сметані. Знаю, ти глузуватимеш — Аліна прагне опуститися до звичайнісінького обивательського існування. Хай — опуститися, але на холодних вершинах самотності я вже не маю як дихати!»

— Дякую, Аліно. Але я щойно з-за столу. Я на хвилинку забігла дізнатися, як ви тут. Мимо ішла. Маю білет у кіно.

— Даремно, Інно Дмитрівно, промінюєте нас на якусь кінобанальщину, — мовив кібернетик, здається, щиро. — Нам з вами є про що посперечатися.

— Невже тобі не обридли суперечки в своєму інституті? — голос Аліни знову був несправжній, не її голос. — Знаєш, Інно, він завідує відділом, і вони там кожного дня заново вирішують і перевіряють усі світові проблеми. Коли вже ти зібралася в кіно, то, звичайно, іди, при твоїй роботі не так просто і в неділю вирватися. Та й не сама ж, мабуть?

— Звичайно, — посміхнулася Інна, простуючи до дверей, — в моєму віці жінки самі в кіно ще не ходять.

Аліна наздогнала її на сходах. Повисла на плечі, тильнулася мокрим од сліз обличчям у щоку:

— Правда, я — дурнезна баба?! Пробач. Але я ревную його до всього світу. Він — мій, мій і більш нічий. Ні з ким не хочу його ділити. Коли ми ідемо вулицею, я лютую на всіх жінок, які ковзають по нім очима. Я в магазині його руки не відпускаю, іду до каси — і його за руку, мов дитину. А раптом, думаю, його у мене вкрадуть?! Знаю, що вчиняю нерозумно, стомиться він од мене, неминуче стомиться, а іншою бути не можу. Я, виявляється, така. А коли що — і дня без нього не житиму, не захочу жити. Смієшся з мене, правда ж, смієшся?

— Не сміюся, — видихнула Сіверська.

— Присягнись, Інко, що не смієшся!

— Присягнуся.

— Ой, спасибі! А... А як тобі живеться? — запитувала, відчувалося, для годиться, уся вона вже була там, за дверима, біля свого бородатого кібернетика.

— Мені? Мені добре живеться.

— Ну й лади. Тільки не сердься на мене, дурненьку від щастя, прошу — не сердься. Я завтра подзвоню тобі, добре? З роботи. Одведемо душі, понатякаємо.

І зникла за дверима своєї квартири. Інна знала напевно — не подзвонить ні завтра, ні позавтра. Людина в щасті егоїстична, навіть жінки. Подзвонить, якщо розклеїться в неї з кібернетиком. Тоді і подзвонить, і примчить на таксі, упаде посеред кімнати або в кабінеті в суді, ридатиме ридма, вимагатиме розради, Інна терпляче відпокуватиме подругу валер'яною і втішатиме надіями на майбутнє: ти ще молода, ще зустрінеш справжню людину, покохаєш і т. д. А може, в неї з бороданем буде і все гаразд. Кібернетик, попри всі його теорії, знудгувався за родинним затишком і хоче дітей. Дітей Аліна народить, а Інна буде її первістку хрещеною матір'ю. Правда, тепер не хрестини, а звіздини. Все одно — матір'ю.

Тільки вийшовши на вулицю, Інна відчула, яка вона голодна. Поспішала на електричку — випила чаю з бутербродом. Тоді було не до їжі. А нині мовби підведено ризику. Під одним з періодів життя її. Сповненим ілюзій і маресь, що звуться мріями. І під роками її дружби з Аліною. Аліна перейшла з табору самотніх до табору жінок, які мають родину. Мине час, для Аліни й кібернетика родинне життя стане звичним, тоді Аліна запрошуватиме її на святкові обіди (самотня жінка, треба співчувати, скаже кібернетик, у свята самотнім жінкам особливо тоскно). Інна обідатиме у них раз на місяць, а можливо, і рідше, тільки щоб підтримувати стосунки. Усі інші вихідні, приїжджаючи до Києва, Інна обідатиме в ресторані. І сьогодні вона пообідає в ресторані. Разом з Новославцями. Вони Інну часто запрошують до себе, у свою затишну квартирку — діти живуть окремо, онуки вже дорослі, про правнуків ще не йдеться. Запрошуючи, Новославець нашіптує в телефонну трубку: «Інночко, обов'язково приїздіть, ми з вами по десять грамів цок-цок». Пити йому не можна, серце, два інфаркти, наливає собі у срібну чарочку мінеральної, дружині й Інні у такі ж крихітні срібні посудинки — настояної на лимонних шкірках горілки, і — цок-цок. Інна любить їхні застілля під великим зеленим абажуром, ще з повоєнних часів той абажур, пережив чимало новітніх мод і знову, через десятиліття, став модним (хвилі тимчасових уподобань обминали квартиру Новославців, тут усе здавалося вічним, сотвореним у перші дні творення і — назав-

жди). Новославці давно обіцялися приїхати до Інни в Листвен, але так і не вибралися, не той уже вік. Тепер вона запросить старих до ресторану, і вони по-сімейному цок-цок. Подзвонила з таксофона, довго не вішала трубку, але в Новославців не відповіли. Мабуть, гуляють у парку над Дніпром, якраз година для старих — і сонячно, і не жарко, або поїхали до сина на дачу. Новославець, скільки й пам'ятає його Інна, мріяв про садок і хатину десь біля Києва, але так і не здобувся на них, поки працював у Верховному Суді, а коли пішов на пенсію, відчув, що вже не має сили на дачні клопоти.

Зате мав сили на безліч громадських справ. Двері квартири Новославців не зачинялися, нагадуючи і штаб, і музей водночас прославленої у минулу війну дивізії, з якою Новославець і його дружина (медична сестра) пройшли дорогами Великої Вітчизняної до Берліна. А ще Новославець готував книгу спогадів про юристів, загиблих на війні, ставився до цієї роботи дуже серйозно, переписувався з безліччю людей, їздив по країні, зустрічаючись із тими, хто пережив війну, але пам'ятав загиблих товаришів. І хоч Інна не була певна, що книга коли-небудь буде завершена, літературних здібностей старому явно бракувало, але зібрані документи, спогади тепер не загинуть, потраплять до архіву, будуть збережені для майбутніх поколінь. Сумлінність, з якою Новославець ставився до своєї місії, викликала щирю повагу. А може, була вона по-своєму залюблена в старого з тих перших її років у Верховному Суді, коли Новославець з таким професійним блиском і принциповістю вів складніючі процеси на візних сесіях в обласних, а вона, секретар суду, ціліснінькі дні готувала протоколи засідань, бо суддя Новославець вимагав (а вимагати він умів ввічливо, навіть лагідно), щоб протоколи попередніх засідань вранці лежали у нього на столі. Коли Сіверську запитували, що вона закінчила, який вуз, вона відповідала: «Університет і школу судді Новославця...»

Час від часу, коли їй було важко, особливо в перші роки самостійної роботи, вона напрошувалася до Новославців і між символічних «цок-цок» отримувала консультації високого професійного рівня: син київського адвоката, колись знаменитого, Новославець був природжений юрист, і юрист, безсумнівно, талановитий.

І все ж старому про своє листування із Горським не розкажеш. Надто це особисте. І надто далеко від його нинішніх турбот. Мабуть, даремно вона чекала допомоги і від Аліни. Життя підкидає подеколи такі задачки, які кожен

мусить вирішувати сам, без підказок. Бо підказати неможливо. Як і перевірити результат. Життя — не збірник завдань для самоосвіти, в кінці якого — готові рішення. В житті — безліч варіантів. Ось вона й подумає над ними — за столиком ресторану. А що?

У ресторані людей було небагато, і молодик у бездоганно випрасуваній парі поспішив назустріч:

— Ласкаво просимо. Ви — самі?

Потім вона прочитає в меню: декада поліської кухні, пропонувалися навіть такі пам'ятні з дитинства деруни, а готували й обслуговували відвідувачів чернігівські повари й офіціанти. Кулінари області звітували в столиці. Досить безтактне як для жінки запитання «ви самі?», отже, було привезене з рідної їй Чернігівщини, провінція в провінція, у які костюми не вбирай метрдотеля.

— Так, я — сама, — відповіла з притиском. — Маю намір у вас пообідати.

Інні хотілося сісти біля вікна, ближче до відчинених на балкон дверей. Але за незбагненними законами нашого сервісу серед дня обслуговувався лише ряд столів біля глухої, розцяцькованої (є провінція і столична!) малярями стіни, і їй запропонували столик неподалік від гамірливого чоловічого товариства. Окрім дерунів, були в меню й інші поліські страви, які любила готувати матір, у Інни прокинувся чернігівський патріотизм, і вона, радіючи за своїх земляків, назамовляла різних салатиків, юшку з грибами, клецки, наперед знаючи, що усього того не з'їсть. Настрій потроху вирівнювався, а може, допоміг келих сухого вина, який дозволила собі усупереч лікарським і власним засторогам.

Востаннє Інна пила отак, сама, минулої зими. Хвилина слабощів, яку не любила згадувати, але хвилину ту не закреслиш, не викинеш із пам'яті, це теж сторінка життя, її життя. Сіверська розглядала справу про згвалтування. Свідками виступали водії електричок, що йдуть через Листвен. Залізничне управління протестувало: під загрозою був графік. Але суд є суд: явка обов'язкова. Підсудний — у Києві, у камері попереднього ув'язнення. А зима, а розгулялася завірюха. Ув'язнених, що перебувають під слідством, видають лише до п'яти, такий порядок. Машина застрягла в заметах між Лиственом і Києвом, начальник конвою дзвонить з дороги: «Спробуємо пробитися крізь замети, але запізнимося!» Та, що постраждала від гвалтівника, нервує: «Мене згвалтували, мене згвалтували, а порядку в суді нема!..» Інна додзвонилася до Києва:

«Зробіть виняток у зв'язку з погодними умовами — якщо проб'ється машина, видайте підслідного після п'яти». У Києві хоч і неохоче, але погодилися, відчули мабуть, з голосу, як хвилюється суддя. А машина так і не пробилася, застрягла уже в передмісті, давно такого снігу не було. Сіверська все чекала, ходячи з кутка в куток кабінету, заспокоюючи людей у залі, хапаючись знову і знову за телефонну трубку. Донервувала до семи і мусила ні з чим відпустити і свідків, і покривджену, і народних засідателів, холонучи в передчутті нових домовлян з управлінням залізниці.

Із суду виходила разом з помічником прокурора, який мав представляти на процесі державне звинувачення. «Уперше в житті мені хочеться випити...» — розтулила уста, коли чергова хвиля сніговиці перекотилася через них. «Мене дружина чекає, — заспішив помічник прокурора, — та й старшій дочці, окрім мене, з математики ніхто не допоможе, а в неї завтра — контрольна за чверть...» — «Не лякайтеся, я не зваблюю...» — знайшла в собі сили посміхнутися. Розпрощавшись на перехресті вулиць з помічником прокурора, зайшла до продовольчого магазину, купила пляшечку коньяку. Стограмову, сувенірну. Платила гроші і несла копьяк додому, ніби вкрала. Вдома, ледве знявши пальто, відкоркувала пляшечку, налила келишок. Нічого гідкішого, здавалося, за все життя не пила. Але змусила себе випити до дна. Вже потім подумала, що Караміш мстиво посміхнувся б, якби дізнався про її бенкет наодинці з собою. Але ж вона — після роботи і один-однісінький раз. Хтозна, чи коньяк допоміг, але того вечора Інна таки пересилила розпач і втому та ще довго працювала — на зло завірюсі і власній долі, яка обдарувала її такою не жіночою роботою.

Звідси, з ресторану, той давній зимовий вечір бачився таким собі курйозним, навіть веселим випадком з її не дуже веселого трудного життя. Долила в келих, на дні якого ще було трохи вина, мінеральної води, підняла і подумки чокнулася сама з собою: «За вас, суддя Сіверська. Хвилинами ви мені, їй-бо, подобаєтеся. Особливо коли ніжно й лагідно дорікаєте долі, добре знаючи, що іншої роботи й іншого життя не хотіла б. Чи не так батько, коли, на його думку, мати щось не те зробить, патетично вигукує: «Та з ким я живу сорок літ?!» В цьому вигукові його стільки прихованої вдячності і вірної подрузі життя, і долі, і всім тим незбагненим силам, які звели їх за місяць до

початку війни в одну сім'ю: батько приїхав у село уповноваженим та й лишився на все життя біля сільської дівчини, що витапцювала на сцені клубу, завзято вистукуючи дерев'яними каблучками синіх парусинових черевиків...»

— Я дуже прошу мені вибачити...

У підпилому чоловічому товаристві за сусіднім, через одиц, столом давно звернули на неї увагу — самотня жінка в ресторані. Поглядали скося, з тими двозначними посмішками на розчервонілих обличчях, які вона так ненавиділа в чоловіків. Проте Інна досі не зважала ні на хмільні погляди, ні на хтиві перешиптування, відгородившись непроникною стіною зосередженості на собі. Тепер від того товариства відділився і підходив до Сіверської високий, одутловатий з обличчя мужчина в старих, потертих джинсах, в полотняній тенісці, що бганилася поверх джинсів, і в темному, мабуть, із старої святкової пари, бо і пошитий був по-старомодному, і вже завузький для розповнілої постаті, піджаку. Очі мужчини були винуваті. І вся його хода — якомсь боком, між столів, ніби боявся, що зараз зачепить стільця і стілець упаде з грюкотом, а всі, хто в ресторані, на нього озирнуться...

— Ще раз прошу вибачити, що насмілюся вас потурбувати, забираючи ваш дорогоцінний час.

Фраза була знайома. Інна заплющила на мить очі, і фраза лягла на папір — ланцюжок напродив каліграфічних, чітко виписаних літер: «Прошу вибачити, що забираю ваш дорогоцінний час, товаришу суддя, одриваю від справ державних задля власних маленьких, можливо, і не вартих вашої високої уваги справ...» Таких листів та заяв було більше десятка. Інна розплющила очі. До неї підходив Петро Петрович Голощук. Так він представлявся в прийомній. Надійка доповідала: «Записаних сьогодні на прийом дванадцять — і Петро Петрович Голощук». Навіть якщо не записувався, можна було бути упевненою, все одно прийде на кінець прийому. Постукає дуже ввічливо в двері, з'явиться на порозі: «Пробачте, це знову я, Петро Петрович Голощук...» Секретарка вигинала брови крутими дугами: «Ну що ви, Інно Дмитрівно, така неуважна, адже представительний мужчина і з серйозними намірами». Поки Сіверська не зробила офіційне обличчя і не сипнула морозом у наївно-благодущні оченята Надійки: «Пробачте, Надіє Василівно, але у ваші службові обов'язки, здається, не входить підбирати мені женихів».

Сьогодні Голощук не виглядав «представительним». Щось у ньому зламалося. Та невидима для сторонніх очей

пружина, яка робить людину людиною, без якої людина стає схожа на підтятий косою хміль, гілки якого вибралися було на вершину дерева і вже розмовляли з сонцем та вітром; один помах коси знизу — і пагін зів'яв...

— Ще раз прошу вибачити, що відбираю ваш дорогоцінний час, але якщо дозволите присісти на кілька хвилин до вашого столика...

— Сідайте, товаришу Голощук.

Він здригнувся, ніби надіявся, що Сіверська не впізнає. А може, від отого офіційного її, холодного «товаришу Голощук». І в хмільних очах з'явилося відчуття провини, яку людині носити до останніх днів своїх. Отже, він знає, що вона — тоді — здогадалася, хто написав анонімку. І з цим знанням жити, дивитися людям в очі, поважати себе? Рік тому, скоро після випадку з анонімкою, він зустрів Інну на вулиці в Листвені — втяг голову в плечі і перейшов швиденько на інший бік вулиці. І в суді — після анонімки — не з'являвся. І не дзвонив, важко дихаючи в трубку, не виснажував її довгим мовчанням. Це була перша анонімка — на Сіверську. Були листи, скарги у вищі інстанції, без цього робота судді не обходиться...

Вона зібралася їхати в колонію, коли через поріг представник з Міністерства юстиції. Підкреслено ввічливий, із відділу кадрів: «Ми вам віримо, Інно Дмитрівно, але на анонімку зобов'язані належним чином відреагувати». — «Яким це — належним?», — спромоглася на запитання, хотіла, щоб у голосі звучало якомога більше іронії. Але не іронія звучала в голосі, а біль і образа. «Принаймні поговорити з вами, порадитися з партійною і профспілковою організацією, одне слово, відреагувати». — «На анонімку?!» — «На сигнал, хоч і анонімний». Досі не може вибачити собі, що розплакалася (не плач, а ридання, вибух). Скоро відкрила для себе: підкреслена ввічливість не завадила представникові з Міністерства юстиції швидко і професійно розібратися, що звинувачення в анонімці на адресу судді Сіверської, м'яко кажучи, безпідставні.

Коли ж вчиталася в рядки анонімки, зазвучало так знайомо: «Шановні товариші, прошу вибачити, що одриваю вас од важливих державних справ, але вважаю своїм обов'язком повідомити вищі інстанції...» І далі — таке ж витіювате плетиво, тільки з чорних, підлих слів. Сіверська попросила Надійку знайти справу Голощука — друкарська машинка була інша, аніж та, на якій Голощук друкував свої багатослівні заяви до суду, але той же фінський папір з установи, в якій працював автор, а головне — стиль по-

слаць. Можна було звернутися до експертів, порушити справу про наклеп — Інна не стала цього робити. То було складне почуття — огиди і ніяковості перед людиною, яка здатна на підлість. Сама вона ні на що подібне здатна не була. І від власної душевної чистоти підступність і чорнота іншої душі видавалися неможливою. А коли життя зводило з такими вовкодухими людьми лице в лице — сама почувалася винною. За віщо? Перед ким?! Пояснити це логічно було неможливо. І сьогодні, в ресторані, за цієї випадкової зустрічі з підпилим Голощуком Інна обминала його поглядом, ніби це вона написала рік тому безсоромний наклеп.

— Знаю, знаю, Інно Дмитрівно, ви сповнені до мене презирства, і ніколи б не наважився підійти до вас, якби не перебував під випивомом сильним. Але знайте і ви: життя — воно складніше, аніж ваші закони...

— Наші закони, — поправила Сіверська. — Я законів не встановлюю.

— І я вам ще скажу таке, — Голощук вдав, що не почув її слів, а може, і справді здатен був чути лише самого себе, — скажу, що не збираюся виправдовуватися: од любові до ненависті — один крок, а ви мене не захотіли пожаліть.

— Ви, здається, претендували не на жалість мою, а на деякі інші почуття. Досі я вважала, що жалість принижує людину. І ту, яка жаліє, і ту, яку жаліють.

— Усе починається з жалості, товаришу суддя. І любов також. Ви не пережили того, що я пережив, і ця ваша істина вам недоступна.

— Знаєте, я не претендую на розуміння вищих істин.

— Це розуміння приходять саме, після глибоких страждань. Знання юриспруденції тут не допоможе.

— Між тим, товаришу Голощук, наскільки я пам'ятаю, ви дуже активно вдавалися саме до юриспруденції...

Голощук розлучався з дружиною. Сам він залишався із сипом, старшокласником, дружина ж народила дитину від іншого і йшла до нього. На розлучення обоє були згодні, сім'ї, власне, уже не було, і питань тут не виникало. Питання виникли, коли подружжя почало ділити спільно нажиті за п'ятнадцять літ майно. Голощук залишалася машина. Колишня дружина вимагала гараж, бо машину мав її новий, фактичний чоловік, а на гараж не роздобувся. Це якось уладнали з відповідною доплатою. А по тому стали ділити меблі, одягу, посуд, навіть гантелі вимагали опінити, не кажучи вже про золоті обручки, куплені свого

часу нареченим. Дійшло до казанка, з яким їздили, коли були молодші, на рибалку... Вона каже: «Казанок коштував сім карбованців». Він: «Не сім, а шість з полтинником». І сперечаються до хрипоти, вимагають експертизу. Інна відчула, що доведеться ще раз переносити судове засідання, дістала гаманець: «Хочете, я доплачу свої п'ятдесят копійок, аби лише знову до експертизи не доводити?» Знітілись, перестали сперечатись. До чергової речі в судовому описові: «Прошу вибачити, що відриваю високих суддів од державних справ своїми дрібними клопотами, але змушений доповнити, що за роки сумісного життя з мою колишньою дружиною я подарував їй не один золотий годинник, а два, хоч один з них справді було подаровано мною ще до офіційної реєстрації нашого шлюбу, але подарунок мій функціонував як годинник уже в роки нашого подружнього життя і був мою колишньою дружиною загублений під час недільної поїздки із компанією до лісу, на природу, в результаті її легковажної поведінки, що в кінечному результаті призвело до руйнування нашої сім'ї...»

— Усе те було зі мною ніби в іншому житті — до мого горя...

Голощук узяв зі столу солянку, покрутив її в пучці — пальці тремтіли, сіль висипалась на скатертину — і поставив на металеву тацьку. Витримував паузу, наче на сцені. Інна заплющила очі, боронячись в такий спосіб від того, що мала почути від Голощука. Не хотіла сьогодні чути ні про чие горе, їй вистачало власного. Оточити себе невидимим силовим полем, крізь яке не проникатимуть жодні збудники негативних емоцій, шкідливих для здоров'я. Мовчала, намагаючись не розтуляти вуст, щоб не прохопилосся таке природне для неї: «Якого горя?!» Саме запитання уже засвідчує готовність перебрати на себе частину чужого горя. Але що їй до горя цього брезклого випивохи, анонімника, наклепника, який за один рік, відколи не мала щастя його бачити, так постарів і зів'яв? Що між ними спільного? Нічого спільного між ними. У переліку численних обов'язків судді немає пункту, який зобов'язує її перейматися горем цього нікчеми, що почав з багатослівних, витіюватих освідчень, а закінчив чорним наклепом.

— Якого горя? — запитала, здається, поза власною волею, відчуюючи, як спадають усі риптування, що їх навигадувала було в таких природнім бажанні самозахисту. Мабуть, люди, які здатні відгородитися від чужого горя, фантастичного силового поля і не потребують, їх надійно оберігає власна байдужість. А отакі, як вона, на подібні

самовідмежування від світу просто не здатні. А хіба здатна відгородитися стіною байдужості від людських болей її мати, яка володіє набором життєвих мудрацій і навчає їх дочку, а сама все життя була відкрита чужому горю, як тополя в полі — вітрам? З життєвих мудрацій мати її користувалася, щоб охолодити, пригальмувати громадські пориви «агронома Сіверського», як у хвилини напружених родинних стосунків називала свого чоловіка. Скільки й пам'ятала Інна, «агроном Сіверський» не приходив, а заскакував додому, на хвилину, на півхвилини, швидше, швидше, там незорано, там недосіяно, там не зійшло, а там — не скошено, і так — усеньке життя, а мати в присутності батька уся ніби зіткана була з мудроців на кшталт: «Бережи здоров'я, бо, поки дужий, доти усім і потрібен, а не матимеш здоров'я — усі на завтра й забудуть, що ти був». А мати при батькові ходила по хаті, готуючи на стіл, повільно, на обличчі — спокій і поміркованість, вуста ж іронічно посміхаються: «Гуси летять — крила впали, гуси летять — крила впали...» — Якого горя? — повторила. — Я нічого не знаю.

— Бо й знати про мене нічого не бажали. А я, наївний, довго надіявся, що ви станете за матір'ю моему синові. Якби ви до нас обох, сиротин, при живій матері й дружині, прихилились душею, як я до вас, упевнений — мій Валерка був би сьогодні живий, живий! Віп був поінформований мною про мої плани щодо вас і мовчки їх схвалював. Ви там, у суді, справили на нього враження. Мій син, як і я, не здогадувався, що ви — тільки суддя, а не людина, не жінка. А коли я зрозумів вас, було вже пізно. Мого Валерки уже не стало. Можливо, якби я одразу після розлучення одружився на комусь іншому, було б інакше. Для підліткового Валерчиного віку сімейний затішок дуже багато значить. Отоді я й вирішив помститися вам. Коли Валерки мого не стало. Злість у мені як на дріжджах піднімалася й душила. Я ненавидів не тільки вас, я весь білий світ ненавидів за Валерку мого, що не нажився, не намілувався.

Тепер вона згадала Валерку Голошука. В судовому процесі. Коли його батько з матір'ю ділили нажите майно. Високе, блідолице хлоп'я з дуже сумними очима, у багатьох дітей з неблагополучних сімей такі очі. Мабуть, вона зробила помилку, що згодилася викликати його як свідка. Але батьки наполягали.

Тільки Валерка міг посвідчити, як купували машину, хто будував гараж. Хлопець розповідав рівним, безприст-

расним голосом, ніби завчене напам'ять. Але підозрювати хлопця в необ'єктивності не було підстав — такого не вигадаєш: «Десь батько дізнався, що дешева продається машина. Півтори тисячі, «опель-олімпія», німецька. Прибіг додому, каже матері: «Давай купимо». Мати відповідає: «У нас і копійки нема перед зарплатою, а це ж через магазин треба». — «Поїдемо до Марії Іванівни, позичимо, щоб ношплину оплатити, а того я обкручу навколо пальця». Марія Іванівна — це моя хрещена. Поїхали ми до хрещеної, вона позичила. Тоді батько каже матері: «Купуй півлітру». Узяв півлітру, гроші і відправив нас додому. Коли ж у кінці дня під'їздить до двору на машині. Посадив нас, новіз кататися. Поки їздили, розповідав, що підпоїв того дядька, який продавав «опель-олімпію», і той підписав у нотаріуса з моїм батьком позику на рік. Через рік дядько той вимагає позику, бо в суд, каже, подам. Приходив до нас додому і лявся дуже. Батько хотів продати машину, але за неї вже давали тільки шістсот карбованців, бо мотор не заводився. Батько поїхав до своєї матері і привіз гроші, оддав борг, і ще вистачило на мотор від «Москвича». Батько казав, що бабуся продала корову. «Неправда це! Його навчили! — сказала позивачка. — Я шубу продала з вовчого хутра, через комісійний, квитанція додана до справи, і за ці гроші мотора купили!» — «Ти свою шубу із своїм бахуром пропила!» — старший Голощук.

— Що ж з вашим сином? — щирий біль і тривога звучали в її голосі.

— Випив вина, узяв ключі від машини із шухляди стола, поки я був на роботі, і виїхав на трасу. Під «КамАЗ» із камінням втрапив, і хоронить не було чого...

— Це ви його убили, ви й мати його! — вихопилося в Інни, можливо, надто безкомпромісне, але жаль за хлопцем, чье обличчя пам'яталося досі, ніби вирізьблене з білого каменю, збурило і підстьобнуло. Аж сама злякалася своєї раптової різкості. Напружилася, чекаючи від співрозмовника образи, протесту, заперечення. Але натомість Голощук упав головою на край столу і заплакав — тонко, зовсім не по-чоловічому і від того ще жалісніше, ніби оплакував не лише синове, а й власне життя. Мабуть, ніхто йому отак, у вічі, не казав правду, а може, Інна сказала те, про що сам давно здогадувався, але боявся чи не мав сили собі в тім признатися. Від столу, за яким раніше сидів Голощук, підійшов здоровань, червонощокий, з несподівано лагідними блакитними очима, вибачливо усміхнувся:

— Наш товариш трішки перебрав. Не сердьтеся на нього, діло житейське, з ким не буває...

Підвів його, наче дитину, яка бігла-бігла та й упала на рівному, поволік до товариства. Підійшов стурбований офіціант. Інна розплатилася і теж поспіхом підвелася. Підниле товариство проводжало її зацікавленими очима до самих дверей. Голошук так і не підняв голови.

Уже їй не хотілося ні в кіно, ні до театру. Їй хотілося додому, щоб опуститися в крісло, в яким любила працювати, і — думати, думати. Хіба ще — увімкнути музику. Гайдна. Одну з його ораторій, в якій слів — по-німецькому або на давній латині — не розумієш (навіщо слова?), зате чуєш виболений людський голос на високій грані між життям і смертю. У клопотах щоденних, у життєвих буднях людина рідко піднімається до тої високої грані. Але тільки в хвилини подібних піднесень і відчуваєш глибинно світ і себе в світі. Після виснажливого дня музика відживляла. Заплющила очі і ніби кіноролик подумки прокручувала, злітаючи на високу музичну хвилю. Той кіноролик монтувала з усього, що було хорошого за прожитий день, ще один день її життя. Але згадувалось те хороше ледь підфарбоване її уявою: кольори були яскравіші, соковитіші, звуки мелодійніші, чуття — глибші. І часто, дуже часто, попри всю втому, ті вечірні сеанси музичної терапії завершувалися дитинно-захопленим зітханням: «А життя все ж чудає!..»

Зайшла до тролейбуса, що мав кінцевою зупинкою вокзал, з якого на Листвен ішли електрички. Примостилася на задньому сидінні, біля вікна, хотілося усамітнення. Притулилась гарячим чолом до шибки, заплющила очі.

Позаминулого літа гостювала в батьків. Закінчувався довгий-предовгий (у Листвені вона тих днів і не помічала, дні мерехтіли, як спиці в колесі) червневий день. Інна вийшла на леваду, перейшла дощатий місток. Берег, зарослий лісом, круто здіймався угору, а тут — галявина, оторочена річечкою, береги якої — теж у зеленій піні кущів та дерев. У сутеніючому небі пролетіла зозуля, засміялася так страшно, як тільки зозулі уміють сміятися. Жук-рогач піднявся з тернових заростей і, перехрестивши Інну, повис між небом та землею... Чорною тінню, розпластавши крила, пропливла низько над галявиною і зникла між дерев ворона, її супроводили, наче пажі короля, дві дрібні пташки. Щось залопотіло крильми у гушавині і стихло. І шелеснула майже нечутно крильми сова, і вже кажан випи-

сував загогулини в небі, на яким забриніла перша зірка. А ліс на крутім пагорбі діткався верховіттям до волохатого, тьмаріючого неба, повнився майбутньою ніччю і ріс в очах Інни, мовби на дріжджах. І все, що вона бачила навколо, що чула, що відчувала, таке звичайне, буденне удень, за іншого настрою (а може, ми з усіма своїми складними нервовими сплетіннями ще дуже недосконалі, як і наші радіолокатори, що безрезультатно дослухаються до сигналів з космосу), у надвечір'я набувало незабгагненої, таємничої сили. І, вражена тою життєвою силою, тим сплеском буття, усю звичайну незвичайність якого слова безсилі описати, Інна Сівєрська на галявині перед нерукотворним образом лісу на пагорбі, лісу, що уособлював для неї на ту хвилину так багато, схилила голову і прошепотіла, тремтячи від зворушення: «Спасибі, що дав мені це відчуття...»

Тепер у вагоні електрички Інна так само вдячно схилила голову перед розмаїттям людських доль, що проникливо гостро відкрилося їй сьогодні; схвильована душа її трепетала, це був уклінний трепет перед таким, здавалося б, простим і водночас незабгагнено складним життям.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

І нарешті рятівне колесо робочого дня знову закрутило її.

Змаліло раптом усе, що учора так боліло Інні, бо то все було особисте, а сьогодні вона жила для інших, не для себе. А може, не змаліло, тільки відступило у глибини свідомості. Після пережитого учора сприймала довоколишню трагікомедію життя особистіше і сердечніше, ніби перевіряла на собі болі інших, ніби опустила на землю і на земне дивилася з землі.

— Інно Дмитрівно, капітан Корольков з колонії дзвонить.

— Хвилину.

Коли прийом, памагалася трубку не брати. Раптові перерви на телефонні балачки судді пригнічують людей. Інна пам'ятала перукаршу, яка тепер заплакана сидить перед нею. Пам'ятала іншою. Моднячий джинсовий костюм, висока зачіска, срібно-рожеві босоніжки, — здавалося, збралась до театру, а поки що проходиться по скверику під вікнами суду. Інна бачила її з судової зали, де слухала справу про розлучення, бачила і жінка, від якої до перу-

карші в модному джинсовому костюмі ішов чоловік, лишаючи її з двома дітьми. Під вікнами суду — в переможному чеканні. Чоловік теж закохано поглядав у вікно і говорив про нове щасливе почуття, коли суддя нагадувала про дітей, яких сиротив. Скільки умовляла їх суддя — подумайте ще, подумайте! Тепер перед Сіверською сиділа розповніла — годувала дитину, вісім місяців дочці — молодиця із сяк-так причесаним волоссям, в старенькому, пожмаканому плащiku і — плакала. Любові як не було, уже він — імені намагалася не згадувати, майстерно обминала — повернувся до першої дружини.

— Що ж ви думали, коли розлучали сім'ю? Чому суд не послухали?

Жінка глянула на суддю заплаканими, але здивованими очима:

— Хіба ви ніколи не любили, Інно Дмитрівно? Коли любив — не думаєш.

— На чужім нещасті — щастя?

— Яке там йому щастя було, товаришу суддя?! Ото й тільки, що діти. Так він же пив по-чорному, діти його тверезим і не бачили. А в мене він зарікся, хіба що у свята яку чарчину. Я йому дисципліну і контроль ввела. І тримався. Думаєте, чого він од мене знову до неї пішов? Бо там йому воля. Пропаде, пропаде, зіп'ється! І я без нього жить не хочу. Поверніть мені чоловіка, усе життя дякуватиму!

— Суд, на жаль, чоловіків не повертає, — зітхнула співчутливо.

— Я хочу подати на аліменти. А розлучення — не дам! Може, він ще вернеться до мене, як ви думаєте?

— Не знаю.

І справді не знала, як вчинить чи як повинен вчинити мужчина, розіп'ятий між двох родин.

— Ви ж усі закони знаєте.

— Якби ж то усі жили за тими законами, які я знаю! Судам і роботи б не було. Візьмете в секретаря повістку на дванадцятьє. Але щодо мене, то я б від двох дітей батька не забирала, — мовила жорстко.

— Бо ви не любили по-справжньому.

— Любила. По-справжньому чи ні — хто виміряє любов?

Аж Надійка, яка саме зайшла до кабінету, вражено підняла голову, глянула на суддю. Мабуть, голос був дивний. Голос, який звуть внутрішнім. Коли звучать не голосові зв'язки, а душа.

— Любила і тепер, після розмови з вами, ще раз переконаюся, що свого часу я вчинила правильно. На чужому горі горе й виростає.

Надійці, коли гуляла по лісу, вона розповідала про льотчика, який серед зими привозив їй з Ташкента червоні троянди, зустрічав з букетом біля Верховного Суду. Це було красиво і зворушливо, але вдома льотчика чекала дружина з двома малими дітьми. Йй він троянд не привозив. Інна закохалася, як дівчисько, але навіть поглядом не дала зрозуміти льотчику про своє почуття. Вона і молодшою уміла себе гамувати.

(А може, треба було, як каже Аліна, хоч іноді розкрипочатись від самої себе?)

Аж тепер підняла трубку:

— Пробачте, товаришу начальник оперативного відділу. Справи.

— Ми теж про вашу зайнятість дбаємо. На тім тижні звільнили декого... — хотів щось важливе додати, але, мабуть, передумав, бо знову запитав веселим голосом: — Як здоров'ячко, Інно Дмитрівно?

— Дякую за турботу, нема коли хворіти. А як здоров'ячко вашої машини?

Не втрималася, щоб не вколоти. Хоч скільки вже зарікалася. Аліна навчала: «Мужчини не люблять, коли жінки з них кепкують. У мужчин — підсвідомий комплекс неповноцінності, треба їх берегти...» Аліна — великий теоретик. Втім, тепер уже не тільки теоретик. Свої теоретичні мудрування перевіряє практикою. З Інни ж поганий учень. Але як було стриматися і не полоскотати кривим шилом старого холостяка, який нещодавно придбав «Ладу». В один з перших своїх виїздів, щойно скінчив шоферські курси, капітан Корольков запросив Сіверську покататися. Підїхав урочисто до воріт суду. Поки Інна збиралася, ходив навколо машини з білосніжною салфеткою і знімав з крил порошинки. Потім примусив Інну зняти туфлі: «Ви, Інно Дмитрівно, не уявляєте, як не любить моя «Ладонька» піску». Поки їхали, Інна розповіла капітанові про минулорічну справу: жінка подала до суду на чоловіка, що розбив ущент машину, під час засідання голосила, наче над покійником: «Це ж ти, зарізяка, її убив, на той світ відправив! «Ладоньку» мою... «Ладусеньку»! Не набігалася вона, на світ не намиливалася! Вищу міру йому, проклятущому!..»

Капітан, здається, образився, довго не дзвонив.

— Про машину краще не запитуйте, Інно Дмитрівно. Тріснув плафон на бампері. Зачепив у гаражі. Отаке горе. Другий вихідний клею та фарбую, бо в продажу їх ні за які гроші не знайдеш. Полакував панель приладів у салоні безколірним, а лак висох і почав тріскатися, тепер маю роботу — змиваю лак. Так що клопотів вистачас. А найбільший клопіт сердечний — ви про мене не згадуйте, не дзвоните...

— А я — ревнива. Знаючи про ваш медовий місяць з машиною, не хотіла турбувати...

— Медовий місяць з машиною — це тимчасовість, а ви в моїм серці — завжди.

— Жартівник ви, капітане.

— Бо й ви зі мною тільки жартуєте, а може, мої жарти — крізь сльози...

— Навіщо так трагічно, товаришу Корольков? У наш час сльози з-за жінки! Як банально! Щоб висушити ваші сльози, я призначаю вам побачення.

— Де, коли? Негайно їду.

— У Сорочиній долині. Як буде білий-білий сніг.

Не втримала язика, знову. Злоріка вона. Кусючка. У трубці стало тихо. Пауза. Потім — здивований голос Королькова:

— А звідки ви знаєте?

— Хіба не відаєте, капітане, що я люблю ходити на лижах? — тепер уже відступати було пізно. — Лижний спорт — корисніший, аніж піші прогулянки, навіть удвох...

— Пам'ятаю... Це були ви?

— Даруйте, я — ненароком, я не хотіла потривожити, я — хороша...

І — розсміялася. Молодо, задержувато. Уявила розгублене обличчя підстаркуватого холостяка, відомого в місті залищальника. Був дивний зимовий день. Падав сніг, пухкий і тихий, ніби не справжній сніг, ніби намальований, і все було ніжно-біле — земля, ліс (крізь білизну спалахами зеленого полум'я — соснове гілля). Інна мчала з крутого пагорба, наче на крилах, щасливе шаленство, — і раптом, у подоли пагорба, в долині, що її прозивають Сорочиною, хоч сороки, мабуть, скоряючись новітнім міграційним процесам, давно перекочували у місто, — двоє: військовий, у майже білій від снігу шинелі, і жінка в шапці з хутра білого песця, ніби із снігу, в окулярах. Інна одразу її впізнала, бо вже двічі розводила. Тепер вона була за бригадиром електромонтажників, що в постійних відряд-

женнях. А капітана вона впізнала, вже коли ковзала повз пару, що цілувалася, по коліна в пухкому снігу, узявшись за руки, зовсім, як школярки, що бояться наблизитися одне до одного. Вчули шелест снігу під ліжками і злякано відсахнулися, а Інна білою примарою промчала мимо, і ще довго, виковзнувши з об'ємів засніженого лісу на оболонь, сміялася з їхнього переляку, а може, що все це було так красиво: білий ліс, двоє закоханих, що цілувалися, і швидкий лет з пагорба, і ще, ще — невідомо що... А потім, коли подумала про капітана і жінку в білій хутряній шапці, стало непріємно. Втім, капітан тоді ще не залицявся до Інни, і не було в них цієї словесної гри, вона почалася, здається, ранньої весни, коли випадково здибалися в електричці. Був пізній вечір, обоє верталися з Києва, з театру, і капітан зійшов у Листвені, щоб провести Сіверську, хоч йому їхати ще дві зупинки, а електричка остання. Тоді вони проходили по лиственських вуличках трохи не всеньку ніч, поки капітан не сіймав випадкове таксі. З Корольковим було цікаво розмовляти, він давно служив у виправно-трудовах установах, мав чимало слупних думок і спостережень, набутих у спілкуванні з правопорушниками, і взагалі виявився серйозною людиною.

— Мені треба вас бачити, Інно Дмитрівно. І — якнайшвидше. Виключно в службових справах, — додав після паузи підкреслено холодним голосом.

— Не ображайтесь, капітане. Така вже я є — кусючка. Сама від того страждаю. Ось трішки розклучуся — напрошусь на мандрівку у вашій прекрасній машині, обіцяю. А поки що — приїздіть виключно у службових справах. Чекаю.

— Спасибі.

Теж — холодно. І поклав трубку. Нічого, поки їхатиме на своїй «Ладі», одійде серцем. Капітан ображається легко, мов дитина, але не злопам'ятний.

І знову задзвонив телефон, знову Надя прочинила двері, вибачливо усміхнулася до Сіверської:

— Інно Дмитрівно, не знаю, що робити, Соломія вас просить, я сказала, що у вас — прийом, а вона залементувала, може це востаннє, може, скоро заберуть до лікарні, може, не повернуся...

Інна зітхнула, вибачилась і підняла трубку. Невістка, дружина двоюрідного брата Івана. Рідних братів та сестер не було ні в неї, ні в Івана. Може, тому й дружили

з дитинства. Хоч батьки не дуже родичалися. Батько Інни, коли йшлося про громадське, не визнавав родства і якось примусив свого брата, шофера, одвезти на загальний двір украдену в колгоспі соломку. Відтоді між братів пробігла чорна кішка. Іван закінчив у Києві професійно-технічне училище, працював майстром на заводі, що мав філіал у Листвені. Одружився на лиственській дівчині і поселився у її будинку. Довго почувався приймаком у теці, але тепер добудував кімнату, коридор, мав окремий вихід. І все одно Інна не дуже полюбляла в них бувати. Соломія перебрала від матері чимало рис білякиївської базарної торгівки. Ось і зараз — вкрадливий, нещирий голос. Отже, знову проситиме щось дістати. Дзвонить у робочий час, таємно від Івана. Іван гнівався, коли дружина обридала Інні своїми проханнями. «Якщо уже й судді наші за клопоть дефіцитної ганчірки совістю торгуватимуть, то що з нами буде?» — гримнув якось за столом, коли Інна в них обідала і Соломія завела настирну балачку про ситець. «Якби я була суддею, мені б ситець і все, що я захотіла, додому б носили...» — «Тому ти й не суддя». — «Усі так роблять». — «Хто усі? Хто усі, я тебе запитую?» — зірвався на крик Іван. «Ти на Соломію не кричи, — втрутилася теща. — Бо тепер такий час, що як не дістанеш, то не матимеш. Кожен має якийсь навар у себе на роботі». — «А який навар маю я і мої робітнички?» — «Тож я й казала Соломії, як заміж ладналася: а ти подумала, що ти із свого пролетаря матимеш, окрім зарплати?» Іванові було тяжко в родині, що звикла до базарної копійки. Але — підростав син, скоро мала народитися друга дитина, життя є життя.

— Інночко, — майже прошептала в трубку Соломія, вагітність на останніх тижнях додала їй козирів у стосунках з братовою, і тепер тими козирами грала. — Інночко, я так погано почувуюся.

— Виклич лікаря, Соломіє. Хочеш, я сама подзвоню.

— Ой, що ті лікарі допоможуть?! Мені не можна хвилюватися, а вони цього не розуміють. Послухай, Інночко, ти там Дібровного трохи притисла за сплячну сосну...

— А ти звідки знаєш? — різко обірвала.

— Я знаю все, що мені треба знати. Так ось, Дібровний сьогодні прийде проситися в тебе, аби простила ту сосну, може, він уже сидить у тебе в приймальні, бо поїхав півгодини тому.

— А це звідки знаєш? — щиро здивувалася, бо й сама не знала про таке, не дуже вірила, що Дібровний, чоло-

в'яга самовпевнений і нахрапуватий, змириться, що за спилянні три сосни таки доведеться відповідати перед судом, і прийде на поклін.

— Якби ваша міліція знала стільки, скільки знаємо ми в перукарні, ти не мала б кого судити, усі злочини були б попереджені... Хоч я і в декреті, але моя фірма на мене працює.

— Чесно кажучи, я думала, що Дібровний спершу усе місто на ноги підніме.

— А він і спробував було підняти, почав з першого, учора був на прийомі. У приймальні хорохорився: «Щоб мене, завідуючого базою міськторгу, та якийсь там суддя, та за якусь сосну — до судової відповідальності?!» А коли вийшов з кабінету, секретарка валер'янкою відпоювала. Нібито було йому прямим текстом заявлено, що закони для всіх існують, в тому числі й для завідуючих базами міськторгів. Так ти б уже його там не дуже, Інночко, у нього серце, жінка його у міськвиконкомі робить плановичкою, так прибігла у перукарню ранком, не знала, що я в декреті, а це подзвонила додому...

— Соломіє, ти знаєш, що я на подібні теми не розмовляю! — сказала офіційним голосом. — У тебе все?

— Інночко, я ж ні на чому не наполягаю, я тільки інформую. Я, може б, і не дзвонила, якби мені не потрібна була коляска дитяча. Фінська. Маю я право хоч колись у тебе щось попросити. У вільний продаж вони не поступали і не поступлять, а в Бородая є на базі три коляски. Береже для начальства. А навіщо вони начальству, начальство у нас уже дітей не родить, літа не дозволяють. Ти тільки натякни Дібровному, щоб дозволив одну коляску, а все інше уже без тебе зробиться, справа техніки...

— Я не зможу цього зробити, Соломіє, не маю права, — сказала м'яко, обережно, щоб не рознервувати вагітну. — Та й, пробач мені, але я вважаю, що дитина непогано почуватиметься і в нашій, вітчизняній колясці.

— Ти так вважаєш, бо ніколи не була матір'ю! Ти не знаєш, що це таке — покласти дитину, яку так тяжко родити, у рипуче корито, яке через місяць почне розвалюватися! А вивезу я на вулицю — чи хто повірить, що в моєй дитини тітка — міський суддя? Та нас із тобою кури сусідські засміють, не те що люди!

— Пробач, Соломіє, у мене прийомний день. Тобі справді не можна хвилюватися, подумай про майбутню дитину.

Якось я зайду, і ми поговоримо спокійно. До зустрічі,— а в самої, коли клала трубку, рука тремтіла. Вимкнула телефон з розетки, хай Надійка відповідає на дзвінки. Схилилася над столом, заплющила очі. На хвилину. Це допомагає. «Ти ніколи не була матір'ю...» Офіційне обличчя. І тільки на скроні майже непомітно для стороннього ока пульсував якийсь недисциплінований нерв, засвідчуючи, що обличчя судді — живе і під його порцеляново білою маскою — біль.

— Даруйте ще раз. Тепер нам ніхто не заважатиме. Я вас слухаю.

Але ще якусь часину жила ніби в двох вимірах: слухала молоду жінку (молоду, але таку вже досвідчену, в її віці Інна була зовсім ще дівчам, романтичним і довірливим до життя) і подумки сперечалася з Соломією. Сперечалася вона з нею часто, і не лише подумки, часом зіштовхувалися по-серйозному, але Соломія вже наступного дня дзвонила і цвірінкала в трубку, ніби напередодні і не було гострої розмови. Аж згодом Інна зрозуміла: братова не надає значення словам, не сприймає всерйоз пафосу, глибоко переконана, що все це — для годиться, так треба, таких слів вимагає висока посада Інни, а насправді думає вона зовсім інакше, так, як думає Соломія: «За красиві слова не пообідаєш». «Тепер усі так: ти — мені, я — тобі». «Тепер тільки лінивий не краде...» Оця внутрішня настроєність на лицемірство, примирення з лицемірством, своїм та інших, оця дволичність — одне обличчя на свята і зовсім інше для постійного вжитку — щиро вражали Інну. Не втрималася, сказала про це Іванові, а той гірко посміхнувся:

— Якби ж це тільки в Соломії!.. Навіть у нашому, пролетарському, середовищі трапляються люди, що живуть подвійним життям — на сцені і в залі. Правда, серед робітництва такі довго не втримуються». — «Але ж звідкись вони беруться?» — «Звичайно, не з повітря. Ось я тобі розкажу. Мав я виступати на профспілковій конференції. За кілька днів до конференції підходить голова профкому: «Візьми, Іване, текст, ми підготували». — «Який текст?» — дивуюся. «А по якому завтра виступатимеш. Тільки ж ти чітко читай, з пафосом, секретар райкому партії буде...» — «А хіба я без твого тексту не знаю, що говорити?» — «Е, може, ти не те, що треба, скажеш, так ми в комітеті кожному розписали, відповідальний захід...» — «А ти точно знаєш, що — треба?» — запитую. Бачу, набурмосився. «В цеху, виявляється, я знаю, що

треба, щомісяця план цех перевиконує не без моєї допомоги, а на трибуні — ти за мене думатимеш?!» Голова профкому глянув на мене скося і одійшов з тим текстом. На конференції мав я третім виступать, бачу, не викликають мене, уже я — за бортом. Пишу секретарю райкому партії записку в президію: так і так, прошу слова. Той записку прочитав і в мікрофон: «Ви ж відмовилися від виступу, товаришу Сіверський, так мене тут інформують». А я підводжусь і кажу: «Неправильно вас інформують, товаришу секретар...» Одне слово, виступив я і все виклав, що на душі, і про те, як мені готовий текст підносили, не забув. Тепер голова профкому у нас інший... Так це ж добре, що у мене вистачило сили волі. А інший прокричить з трибуни, як гучномовець, що йому напишуть, а потім у залі сам із себе сміється. І додому, дітям той сміх приносить. З отакого й починається. Був на випускному вечорі, підшефна школа запросила, виступає секретар комсомольський, дівчатко таке, дев'ятикласниця, і з паперу загальники кукурікає, жодного живого слова, щоб від душі. Після урочистої частини підходжу до тої маленької бюрократочки. «Хто тобі виступ писав?» — запитую. «Учителька мови й літератури». — «А ти не могла сказати живими словами, чого ти бажаєш випускникам?» — «Могла б...» — червоніє. По хвилині додає наступально: «Але так треба». — «Як треба?» — «Щоб усе було правильно». — «А хіба б ти сказала неправильно?» Мовчить. Плюс, звичайно, споконвічне обивательське: наша хата скраю, аби тихо та ситно, і так далі. Що ж ти хочеш від Соломії, яка, власне, на базарі виросла?

— Ой, Інно Дмитрівно, уже я од вас нікуди не піду, як ви хочете. Якщо ви не вможете, хто мені pomoже? Між кабінетів, як між трьох сосон, загубилася. Знаєте казку дитячу: «Піди туди, не знаю куди, принеси те, не знаю що...» Отак і мене посилають... — тут жінка заплакала. За роки роботи в суді чого-чого, а сліз Сіверська надивилася. Траплялось, плакали засуджені після вироку, тільки тепер збагнувши, що з законом жартувати не можна, плакали ті, хто прощався на роки з засудженими, плакали потерпілі, згадуючи про наругу над собою... Але щоб плакала людина, заблукавши в паперовому, бюрократичному лісі, — це, здається, на очах судді уперше.

І суддя Сіверська, озброївшись номерами телефонів, ринулася в бій. А коли до кабінету заглянув капітан Корольков, почувалася полководцем, що виграв битву, яку уже й не сподівався виграти. Битву з паперовими вітряками...

Побачивши в дверях Королькова, Надійка, що в битві судді з ф'ормалізмом виконувала біля полководця роль заступника з матеріального забезпечення — шукала довідники, підшивки постанов пленумів Верховного Суду, з підкресленою поквантливістю залишила кабінет. Язички лиственських плітук давненько в'язали в одну в'язку Сіверську і капітана з колонії, хоч, здається, харчу для таких пересудів і не було, окрім хіба що поїздки в новій машині по Листвену. За кілька днів після тої поїздки, чекаючи на прийом до першого секретаря міськкому партії, вчула крізь напіввідчинені двері діалог двох друзарок. «Ніби суддя повз вікна ішла?» — «Вона тепер не ходить, а їздить. З капітаном, що в колонії служить». — «Кажуть, машину привозив показувать?» — «Ага, каталися, моя свекруха бачила на власні очі, як забирав, як привіз». — «То що, до весілля ідеться?» — «А доки ж їй ходить ялівкою?» — «Мабуть, і до капітана хтось же був, не сімнадцятка, тепер дівчата не дуже вінця ждуть». — «Кажуть, у строгості великій себе тримає». — «А судді інакше не можна, на те вона суддя». — «Не дивись, які погони, а дивись, яка людина...» В цій мимоволі підслуханій розмові Інну найбільше вколело — ялівка...

Сіверська зробила офіційне обличчя, вийшла з-за столу, подала Королькову руку:

— Сідайте, товаришу капітан.

— Коли вже суддя Сіверська посадить, не скоро встанеш...

— Невже я така строга?

— Принаймні деякі з моїх підопічних вважають, що їм не пощастило, бо їх судила суддя Сіверська.

Обережно узяв руку Інни в свою широку, м'язисту долоню, зняв кашкет, нахилився, блиснувши добре вже помітною лисиною на чолопочку, поцілував. Інна почервоніла й висмикнула руку!

— Цілувати руку строгій судді...

— Я поцілував руку не судді, а чарівній жінці.

— Сподіваюся, я потрібна вам як суддя.

— Але службові стосунки ніколи не заважали мені...

— Я уважно слухаю вас, капітане, — строго обірвала, сідаючи в крісло. Тепер, коли між нею і капітаном широчіло блискуче плесо письмового столу, почувалася впевненішою і захищенішою від звичних залищань Королькова. — Пробачте, у мене — прийом, люди чекають.

— Розумію, ділова жінка двадцятого віку... — капітан не сів до столика для відвідувачів, а обійшов його і став

біля вікна. Тепер Сіверську від гостя знову ніщо не відгороджувало, окрім хіба що її підкреслено офіційного обличчя.— Я справді трохи не всім жінкам співаю компліменти, але важливо не те, що я кажу, а як...

— Даруйте, але в складних модуляціях вашого голосу при розмові з жінками я ще не навчилася орієнтуватися. На жаль.

— На жаль,— якось щиро повторив капітан, і обличчя його враз стало серйозним, з очей зникла ота солодка, туманиста полуда, яка з'являлася завжди, коли капітан залицявся до жінок. Оця здатність різко мінитися, настроюватись на серйозне подобалася Інні в Королькові і примиряла з його несерйозністю в інші хвилини життя. «А може, я справді чогось у ньому не розумію, не відчуваю, і не тільки в ньому? — подумала. Давно уже сумнівів у власній здатності розуміти людей у ній не виникало.— З роками я стаю чимось схожа на Аліногого кібернетика, хоч і сперечаюся з ним. Душа людська — багатовимірне поняття. Банально, але навіть банальність кожен з нас для себе усвідомлює сам. Через пережите, а не через розум. Щоб із власного життя вирросло те розуміння банальності, а не з книг прийшло».

— Інно Дмитрівно, ви Горського з нашого п'ятого загону знаєте? — несподівано запитав Корольков. Здається, їй вдалося не змінитися на обличчі, воно лишалося таким же офіційним і строгим.

— Прізвище чула.

Говорила повільно, а сама гарячково думала: «Чому це капітана зацікавило, чи знаю я Горського?» Усе, що вчора пережила, усе, що сьогодні намагалася забути, знову зануртувало, запекло. Звичайно, вона мусила б розповісти начальнику оперативного відділу виправно-трудової колонії про спробу ув'язненого Горського шантажувати суддю (як інакше це назвеш?), хай розбереться, хай належним чином покарає. Але щось її утримувало від такого кроку, принаймні, до розмови з самим Горським. Позавтра — поїде в колонію, зустрітеться з автором любовних послань, тоді й вирішить.— А що сталося?

— На тім тижні звільнився небезвідомий вам Аква...

Корольков примовк на хвилину, можливо, очікував, як прореагує на цю звістку суддя. Але вона ніяк не прореагувала: незворушне обличчя, запитальний злет брів. Мовляв, і що, хай звільняється, коли прийшов йому час звільнитися, закон є закон. Аква мав звільнитися три роки тому. Вона, суддя Сіверська, головувала на виїздному

судовому засіданні, де Акві було додано ще три роки колонії. «Через три роки я тобі подякую!» — вигукнув Аква, вислухавши вирок. Сіверська тільки посміхнулася у відповідь: «Спершу обом нам треба прожити ці три роки. А може, ви за цей час хоч на йоту порозумнішаєте?» То був час, коли вона переконала себе, що хвора на рак, а лікарі безпорадно розводили руками, не знаючи, що з нею діється, а діялося звичайне: перевтома, нервові виснаження. Як швидко пролетіли ці три роки! Ніби три дні. Для неї, не для Акви. Але, можливо, чи й напевно, вона цими трьома роками, доданими Акві, врятувала чи продовжила чиесь життя. Бо Аква виходив з колонії таким же, як і прийшов у неї, хіба ще більш озлобленим. Це була його четверта судимість. У перервах між в'язницями та колоніями він грабував. З особливою жорстокістю: на темних вулицях міст виривав сережки з вух жінок, гарячою праскою припікав пальці господині квартири, до якої забрався в надії на коштовності, а коштовностей не було. У колонії він тероризував слабших, змушував замість себе виконувати норму в цеху, а коли один з ув'язнених збунтувався, спробував утвердити своє міфічне право жити за рахунок інших кулаками.

— А в суботу до мене на розмову попросився Горський, — продовжував капітан. — Особа небезінтересна, я б так сказав. Сидить він вдруге, перший строк мав за хуліганство, тепер — за кражу радіодеталей із заводу, на якому працював. Він у нас — на доброму рахунку. Норми перевиконує, поведінка зразкова, багато читає, ми навіть хочемо клопотатися про умовно дострокове звільнення — такому можна довірять. Єдине, що декому у ньому не подобається, — полюбляє задавати хитромудрі запитання. Офіцери в колонії — не професори. Я в таких випадках — у контрнатяг: «Скажи, де вичтав, підчитаю і я, доповім». А це бачу — збуджений Горський. Пробачте, товаришу суддя, але він про вас так захоплено говорив, що я навіть приревнував трішки, хоч дивлюся на вас виключно як на службову особу... Він боявся, що я не повірю, ніби судді Сіверській загрожує серйозна небезпека. Горському стало відомо, що Аква нахвалявся помститися вам за його додаткові три роки. Він глибоко ображений, що його, «шовкового», як рецидивісти себе називають, покарано за якогось там сіряка... Я одразу згадав той процес, погрозу Акви, Горський тоді ще не був у колонії, отже, його повідомлення — не відголоски. У Листвені в Акви завелася «заочниця», і я через дільничного вийшов на

слід. Аква, як і нахвалявся, з'їздив на два дні в Умань до брата, переобмундирувався, розжився на копійку і минулого вечора з'явився в своїй кралі.

— Чому мене мусять цікавити походеньки якогось там Акви? — мовила відсторонено.

— Це серйозно, Інно Дмитрівно. Я прошу вас бути обережною ці дні.

— Не перехваліть і Горського, — сказала і похопилася — Корольков не повинен нічого знати. — Даруйте, це у мене від утоми. Обидва вихідні займалася справою вашого Верети, завтра — суд.

— Верета уже не наш, та й нашим, власне, ніколи й не був. Три місяці в колонії проробив. Звичайно, ми зробили помилку, що взяли. Але ж виключно позитивні характеристики. І товариші з міліції рекомендували. Один час служив у позавідомчій охороні, дружинник. Тепер ось голову ламаю: чого він, цей Верета, так до Горського горнувся у робочій зоні? Я сам боюся в Горському помилитися, якщо чесно. Великий він плутаник у житті і фантазер. Йому не колонія потрібна, та ще суворого режиму, а добра й мужня людина, яка б узяла його за руку, і повела правильною дорогою, і все життя руки його не відпускала, бо не знаєш, що він завтра вкоїть. А тут цей Верета, я уже й тривожусь. Лейтенант Кравчук, який заступив на Ялівщині дільничного, розповідав мені про «ресторан Антоніо». Тепер я думаю: а може, той Веретів ресторан обслуговував і декого з наших «шовкових», через Горського, наприклад? Хоч і хочеться, чесно скажу, у Горському не помилитися. Його портрет у нас на Дошці пошани...

— Звичайно, дуже цікаво, що Верета й Горський мали контакти в робочій зоні, але це ваші службові клопоти, а в мене ще й мої власні...

— Знаю, знаю, зараз ви нагадаєте, що у вас — прийом. Іду, Інно Дмитрівно. Але ще раз прошу: побережіться ці дні. Я знаю, вечорами ви любляєте гуляти сама, та ще не зовсім людними місцями. Раджу вам утриматися від вечірніх прогулянок, поки я не дам відбій. Або, якщо дозволите, ці кілька вечорів я вас супроводжуватиму...

— Можливо, задля цього ви усе й придумали?

— Було б досить дотепно, товаришу суддя, але, на жаль, я не здатен на подібні сюжетні ходи.

І пішов до дверей, трішки ображений, хоч і звик до колочок Інни. Нічого, завтра вона подзвонить Королькову і скаже: «Алло, капітане, я ще жива і запрошую вас на

вечірню прогулянку». І капітанове добре серце відтане. Якщо, звичайно, буде жива... Це вона так — з гумором. Не вистачало — боятися якогось Акви. Що ж, така у неї робота. Хіба льотчики, космонавти, водії машин, шахтарі, монтажники не ризикують життям? У неї одна з таких професій. І не треба надавати цьому особливої ваги. Звичайний робочий день. Будень. Шкода, забула попросити Королькова, щоб не розказав про погрози Акви у міліції. Втім, все одно розкаже. Zobov'язаний.

— Дозвольте зайти, Інно Дмитрівно?

— Прошу.

— Красенько дякую, шановна. Дозвольте представитися, як належить. Директор міської промбазы Петро Петрович Дібровний.

— Сідайте, будь ласка.

— Замолоду мені ворожила циганка. Усе, каже, буде тобі в житті добре: і їстимеш, і питимеш, і в почоті ходитимеш, але — бійся суддів. Відтоді я, так би мовити, по можливості уникаю людей вашої професії. Через те не мав щастя бути особисто знайомим, окрім як бачив на міських нарадах. Але дозвольте привітати з чудесним днем золотої осені і вручити пам'ятний сувенірчик...

Дібровний був повний, але рухливий. Такий собі живчик, до того ж — балакучий. І тільки важке дихання та червоне, аж сизувате, обличчя свідчили і про астму, і про високий тиск, і про нелади з серцем. Рухом фокусника він дістав з кишені піджака і поставив на край столу хутряну, на гойдалці, мавпочку. Легенький порух пальців Дібровного — і мавпочка загойдалась, лукаво стріляючи навсібіч золотистими скляними очіцями. Іграшка справді була дуже симпатична. Звідки він знає, що Інна любить іграшки? Втім, як і кожна незаміжня жінка, якій за тридцять. А Дібровний психологію жіночу знає, весь вік — у торгівлі. Інна перевела погляд на директора бази. До столика для відвідувачів не сів, а відсунув стільця і звільна відкинувся на спинку, руки поклав на широко розставлені коліна.

— Здогадується, Інно Дмитрівно, чого я прийшов?

— Не здогадуюсь.

Відповіла чесно. Розгляд справи, в якій зелене господарство міста буде потерпілим, а обвинувачуваним — директор промбазы міськторгу Дібровний, призначено на наступний тиждень, у справі є акт, складений представни-

ками зеленгоспу і працівниками міліції, є пояснення Дібровного, в якому він визнає, що наказав спилити на території бази три сосни, позаяк дві з них заважали машинам розвертатися, а третя затіняла вікна його кабінету...

— Я одержав повістку і копію обвинувального висновку...

— Бачите, працюємо ми досить чітко, — спробувала усміхнутись. — Прошу вас, Петре Петровичу, наступної п'ятниці, о десятій ранку, бути в судовій залі.

— Але ж це неможливо, Інно Дмитрівно! Це просто неможливо! Такого ще на моїм віку не було — щоб за три якісь сосни! Мені це не вкладається в голову, і не тільки, до речі, мені. Якщо вірити обвинувальному висновку, мені хоч сухарі суши...

— Це уже як вирішить суд.

— Суд! Якби ви не підтримали цих хлопчаків із зеленгоспу, ніколи б до такого не дійшло! За три сосни — на лаву підсудних! І кого? Ви подумали — кого?! Дібровного, який весь вік свій — на керівній роботі! Ви подумали про можливий резонанс? Дібровного, який тридцять років у торгівлі і виходив чистим хіба з таких бувальців! Дібровного, який для стількох людей робив добро! І робить! І для людей високих, майте на увазі! Це просто смішно. Та з вас гури сміятимуться!

— На жаль, не так це смішно, як вам здається, Петре Петровичу! Ви — людина практична, естетикою вас не дуже переконаєш, тому наведу лише факти, які видала електронно-обчислювальна машина. Люди живуть довше там, де більше дерев, кущів, квітів. Кожен гектар зелені в місті приносить щороку більше чотирьох тисяч карбованців прибутку. Чистота атмосфери міста залежить в значно більшій мірі від рівня міської рослинності, аніж від інших факторів. За даними вчених, на кожну людину мусить бути до п'ятдесяти квадратних метрів зеленої площі, а наш Листвен до всього ще й місто-курорт, люди приїздять сюди відпочити і набратися здоров'я...

— Інно Дмитрівно, шановна, ви мене вже переконали. Але ж я не три гектари наказав вирубати, а лише три нещасні деревини!

— Три деревини! Сьогодні треба судити і за одну деревину! Гектарами у нас тепер не рубають. А починається все саме з одної деревини. Меблева фабрика засипала сосну по саму крону піском — і сосна загинула. На подвір'ї автоколони під сосну вилили масло — сосна засохла. У піонерському таборі під дубом розвели вогнище — дуб

навряд чи виживе. Ми живемо в такій красі, що нам зазд-
рять люди з усього світу, і самі ж цю красу нищимо.

— Чому ж за всіх повинен відповідати Дібровний? Ні, позиції вашої не розумію.

— Тому, Петре Петровичу, що хтось врешті-решт му-
сить відповідати. Тому, що хлопчачки із зеленгоспу, як ви
кажете, попереджали вас і усно, і письмово про відпові-
дальність бази за кожне дерево, яке на її території, а ви
що їм відповіли? Що ви — на базі господар і що хочете,
те й робите! А між тим не ви господар, даруйте, а народ,
народ. Ви не просто спиляли три сосни, ви кинули ви-
клик громадськості міста, яка дбає, щоб у Листвені мож-
на було жити не лише машинам, а й людям, і щоб наступ-
ним поколінням лишили ми не пустелю. Якщо хочете, це
справа політична!

— Ого!

— Політична, бо отакі ось самочинства бере на озбро-
єння обиватель!

— Я — не юрист, товаришко Сіверська. Але знаю, що
суддя повинна бути об'єктивна. Ви ж у цьому питанні уже
тепер пристрасна.

— Я справді пристрасна. Але не як суддя. Як громадя-
нин, людина. І тут я справді пристрасна, згодна з вами.
Самочинство, як і всі інші порушення нашої соціалістич-
ної моралі, викликають у моїй душі гнів, і зробити з со-
бою я нічого не можу, такою мене виховала Радянська
влада. Я, пробачте, в дочки вам годжуся, невже ж ви хо-
чете, щоб діти ваші були черстві і байдужі до всього, що
діється навколо них? Дерево — воно живе, нещодавно
вчені дослідили, що дерева навіть розмовляють одне з од-
ним, і коли пиляють дерева без кончої потреби...

— Гаразд, я не прийшов сюди слухати казки. Я згоден
заплатити штраф. Аби тільки не доводити до судового за-
сідання.

— Це добре, що ви нарешті згодні заплатити штраф... —
зробила офіційне обличчя. — Вважаю, що це уже прогрес
після усіх ваших протестів і ходінь по високих інстанціях.
Але, повторюю, вирішую не я, вирішує суд. Взагалі,
штраф за зрубане дерево у нас мізерно малий. За п'ятде-
сят карбованців і мертвого дерева не купиш, що вже ка-
зати про живе, якого не повернеш ні за які гроші. Дерево
треба ростити кілька десятиліть. Ще будуть у вас запи-
тання до судді?

Дібровний довго мовчав, опустивши очі долу. Піт світ-
лими крапельками виступав на його плямистім чолі, Інні

нетерпеливилосся: у приймальні на неї чекають люди, а в обід, на перезмінці, має вона зустрічатися з робітниками нового, силікатного, заводу. Коли ж нарешті директор бази заговорив, голос його був тихий, довірливий голос:

— Інно Дмитрівно, дорогенька. Ви справді мені в дочки годитеся, тому дозвольте менш офіційно. Ваша взяла, я вже бачу. Циганка правильно щодо суддів мене попереджала. Замолоду. Дивно. А я вже з тих її пророкувань колишніх почав трохи підсміюватися. Та і як не підсміюватися, тридцять років всіляких ревізорів і контролерів по-доброму зустрічав і проводжав. А тут, бачу вже, підковнувся. За два роки до пенсії! Заслуженої! Персональної! Між трьох сосон заблукав! Кримінальна справа, навіть якщо мінімальне покарання,— пляма, і яка пляма! Іди, Дібровний, подавай заяву з роботи. А може, і без заяви. Тепер строго, ой як строго! За тридцять років роботи в торгівлі ніколи так строго не було. Почувши про суд, вороги піднімуть голови: уже, мовляв, Дібровний на слизькому, можна добивать. Хто краєм вуха почує, хто недочує, а висновок один: ага, нарешті Дібровного на лаву підсудних посадовили! Тут як лавина, тільки зруш: анонімки посиляться — тому недодав, тому передав, тому не вгодив... Дорогенька, прошу і молю — давайте домовимося по-хорошому. Здався старий Дібровний, лапи підняв, наче ведмідь, якого вигнали з берлоги. Але прошу вас — не стріляйте. Що вам дасть цей постріл у стару людину? Орден вам дадуть, премію? Ні того, ні іншого. А не стріляли б ви в старого медведя, ми б з вами знайшли спільну мову...

— Тобто ви мені пропонуєте піти супроти власної совісті? — з подивом і обуренням запитала Сіверська.

— Навіщо такі голосні слова, Інно Дмитрівно? — Дібровний озирнувся на двері.— Усі ми — люди...

Мабуть, щось із її обличчям робилося, бо Дібровний раптом зіщулився, зів'янув, ніби очі судді випромінювали смертельне для нього проміння. Пальці рук його на колінах почали тіпатися, а голова опустилася, і відкрилася лисина, кругла, як блюдечко, розлінієна кількома зачесаними назад волосинами.

Хутенько, мовчки підвівся, увібрав голову в перехняблені плечі і подріботів швидкими кроками до дверей. Але на порозі кабінету несподівано набрав поважного вигляду — плечі розпрямилися, голова піднялася, хода знову стала широка і пружна,— в приймальні сиділи люди, це була вистава для них.

— До зустрічі, Інно Дмитрівно, дякую за цінні поради, обов'язково з них скористаюся,— повернув усміхнене обличчя до судді, але дивився повз неї, і усмішка була гумова на гумовім, наче не живім, обличчі.

І тільки коли зачинилися за директором двері, побачила гойдалку з мавпочкою. Очі мавпочки усе ще рухалися, живі й лукаві. Інна загорнула іграшку в газету, метнулася з кабінету повз подивовану секретарку. Наздогнала Дібровного на сходах — прикурював сигарету, вогник запальнички танцював.

— Ось, ви забули.

Тицьнула згорток під руку директора бази і побігла через дві сходинки на третю. Давно вже так не стрибала по сходах, зовсім не солідно для судді. На порозі приймальної приструнила себе, зробила строге обличчя. Незворушна, спокійна суддя. Живе втілення закону. Офіційним голосом мовила:

— Хто ще до судді? Прошу заходити.

А в самої ще довго серце бидося, як шалене, і, розмовляючи з людьми, руки ховала під стіл.

З чим тільки не йшли до неї сьогодні люди. Ось цій жінці чоловік не платить аліментів, повівся невідомо куди, покинувши трьох дітей, треба оголошувати розшук. Іншого вже знайшли, засудили за несплату аліментів впродовж п'яти років, але дітям від того не легше, то хоч держава платила, коли визнали померлим, теж через суд, а тепер ні від нього, ні від держави. Прийшло молоденьке таке — з немовлям, чоловік поїхав на заробітки, хоче на машину зібрати, а її свекруха виганяє з будинку, доведеться вселяти в міліцію, а поки що — хоч місце в гуртожитку. Сіверська дзвонить адміністрації комбінату, де щойно збудовано і повністю не заселено гуртожиток, умовляє, просить. А оцей ось хлопчик, коротко обстрижений, від чого вуха видаються до смішного великими, повернувся з ув'язнення, в радіомайстерню, де раніше працював, не беруть, і взагалі нікуди не беруть: «Так що, товаришу суддя, мені знову іти красти?» Дзвінок до секретаря міськкому комсомолу теж вимагає і часу, і нервів. А це вже, здається, суто юридичний випадок — пішов чоловік на рибалку і не повернувся, і вже три роки, як нема, ніде не об'явився, треба оголошувати померлим, а дружина ридає, противиться, внутрішньо усе ще сподіваючись на чудо. Цього чоловіку рідний брат замучив заявами

та скаргами про перебір батькової садиби, яку на двох успадкували...

Коли нарешті зачинилися двері за останнім відвідувачем і Сіверська геть сіра з лиця від чужого горя, що, як не захищайся від нього, стає і твоїм горем, вийшла в спорожнілу приймальню, Надійка уже кип'ятила у склянці воду для чаю і різала хліб на бутерброди. Аж тепер глянула на годинника, на обід часу не залишалось, треба їхати на силікатний завод, на вулиці, мабуть, уже чекає машина, директор обіцяв прислати.

— Ой, ти просто молодець у мене, Надійко! — кивнула на чай й бутерброди.

— Коли ж ви сьогодні — як на передовій. Та й стараюся, щоб на три весільних дні мене відпустили...

— Правда?! Що ж ти мовчала?

— А це учора Вітька ультиматум поставив. Або виходь заміж, або так украду. І я — здалася. Роками він за мене трохи старший, але для чоловіка це й добре. Непитуций. Якого мені ще принца виглядати?

— Любиш його?

— Не знаю... Але, мабуть, люблю, бо на інших хлопців як гляну, так нудненько стає: те горілку хлище, як воду, хоч саме ще — зеленік, те й на штани собі не заробить, батьків доїть, а за джинси з блямбою і душу продасть... А Вітька мій — серйозний.

— Подаватимете заяви?

— Та наші заяви уже півроку в загі лежать. Тільки я все не могла рішитись. Наслухаєшся тут, у суді, такого, що уже й сама собі не віриш. Вредна у нас робота, Інно Дмитрівно. Треба доплату за вредність вимагати.

— Шкідлива, — погодилася, — але комусь треба ж її робити.

— А Вітька мій каже: поженимось, доробиш до декретного і кидай свій суд. Бо ще там наберешся...

— До чистої душі бруд не пристає. А ти ж, Надійко, збиралася на юридичний.

— Ні, Вітька за те, щоб тільки в педагогічний вступала. І не тепер, а як першу дитину в садок віддамо, а друга вже ходити почне. Він у мене такий, що на десять років наперед усе по полицках розкладе і розпише. Аж нецікаво, — зітхнула, — бо все наперед знаєш, що буде і як буде, наче в кіно, коли тобі розказали, про що фільм... А вам буває скучно жити, Інно Дмитрівно?

— Ні, Надійко, то у тебе — від молодості.

— А хіба ви не молода?

— Нащо себе дурити, я вже не молода.

— Ось стрінеться вам отакий Вітька, ще й як помолодіє, Інно Дмитрівно!

— Ні, мені Вітька уже не стрінеться. Вітьку свого я уже зустрічала, але вибрала інше — університет, роботу, самостійність.

— Мабуть, по-справжньому не любили його.

— Мабуть.

— І не шкодуєте?

— За чим? Що по-справжньому не любила?

— Що вибрали не Вітьку свого, а все інше?

— Не знаю. Здається, ні.

— А я так собі думаю: все одно ж треба колись виходити заміж, дітей народити. То краще вже поки молода, при здоров'ї. А навчання, робота — те вже не втече. Однак судді з мене не вийде. Мені усіх жалко.

— Кого — усіх?

— Ну, кого ви судите.

— Хто сережки з вух у жінок вириває — тобі шкода? — спитала гостро, відклавши бутерброд. — Ти в родилці лежатимеш, а твого Вітьку, коли нестиме передачу, п'яні бандюги в парку перестрінуть і ножа в спину, так буде тобі їх жалко?

— Ні, ні! — аж скинулася дівчина.

— Бо то — своє, близьке тобі. А інших хай убивають, хай грабують — ти жалітимеш!

Надійка знічено мовчала. Склянка з чаєм пекла в пальці, але Інна взяла, надпила через силу. Любила міцний чай. Не спрагу хотілося втолити, а щем у душі. Міцний чай заспокоював. А може, переконала себе в тім. Як мало ми знаємо людей, навіть тих, хто поруч з нами працює. Ось хоч би й Надійку. А самих себе ми достатньо знаємо?

— Був у мене, ще коли в школі навчалася, не Вітька, — Вітька свій теж був, але це вже пізніше, а був Ян. Він для мене — ну як пісня в юності, пісні, які співали юнами, ми пам'ятаємо все життя. З Риги сам. Його батько під Городищем у війну загинув. Ян приїхав у Городище батькову могилу розшукувати. І ми подружилися. Писав мені з Риги. І вірші свої присилав. Російською переказував. Такі дивні вірші — без рими. Але душа в них була. А коли душа є в рядках, рими й не потрібні. І красиві слова не потрібні, а можна отак звичайно, як завжди говоримо, і це буде поезія. Як у Яна. Тільки скоро убили Яна. Бандюги. Ножем. Отакі, яких ти жалівш. Відтоді я не жалію.

Допила чай, поставила склянку. Вернулася до кабінету, поправила зачіску, взяла течку з тезама виступу. Коли проходила через приймальню, Надійка знову заговорила — дзвінким, схвильованим голосом:

— Може, й сердитиметеся на мене, Інно Дмитрівно, але скажу вам навздогінці: неправду зараз сказали, наговорюєте на себе. Жалієте ви і тих, кого судите, жалієте! Саме тому ви, може, й суддя справжня. Ось...

Сіверська на мить затрималася в порозі і мовчки приципила за собою двері.

«Волга» директора силікатного заводу справді чекала вже на вуличці, що оперезувала збоку подвір'я суду. По дорозі до машини Сіверську наздогнав і пішов поруч Кесар.

— Пробачте, давно вас виглядаю. Думав, обідать ітимете.

— Чому ж не зайшли?

— Ви ж знаєте, я тих ваших кабінетів боюся. Та й розмова у мене до вас не кабінетна. Присядьмо на хвилинку, справа серйозна.

Не чекаючи згоди судді, Кесар звернув до нової автобусної зупинки. Тут, під накриттям, лише в дощ збиралися пасажирки, а в добру годину бажаних сидіти між трьох залізобетонних плит не знаходилося. Кесар зачекав, поки Інна опуститься на лаву, і сам присів поблизу, але не поруч, щоб збоку здавалося — сидять двоє незнайомих людей і очікують автобуса. Роки в тюрмах та колоніях наклали свою печать на Кесаря уже, мабуть, незмивну. І його скутість, і вуглуватість, і боязнь людських очей, і настороженість, і навіть те, як він курив: похалпки, жадібно, ніби боявся, що зараз прозвучить команда й він не встигне досмокстати конітного «бичка», — все видавало в нім людину складної біографії...

— Знаю, що посмішаєте, як завжди, тому доповідати му коротко. Вранці приходив Аква, кликав на діло. Яке — казати не буду, не в моїх правилах стукать. Але Аква готується до серйозної роботи. Я навідріз відмовився: більше не граюся, все, зав'язав. Кесар хоче прожити, скільки йому ще лишилося, людиною. І на Кесаревих руках — двійко малих дітей...

— Спасибі.

— За що — спасибі?

— Що я у вас не помилилася,

Кесар сердито засопів:

— Це вам — спасибі. Що ви в мені не помилилися. Але я не задля цього хотів вас бачить. Ось що скажу вам: Аква дихає на вас злом. Він не знав, що я з вами, ну знайомий, і розгустив язика. Бахвалитися він, звичайно, полюбляє, але боюся — щодо вас це не бахвальство. Можливо, хтось його накручує, я ще не зрозумів. Але хочу зрозуміти. І не посміхайтесь так недовірливо, прошу вас! — майже вигукнув. — Я боюся за вас! Бо Аква здаєт на все. Це я знаю. І тому хочу, щоб ви ці дні береглися. Він скоро знову сяде. Такі довго не гуляють. Я вас прошу!

— Ви не просите, вимагаєте, — уже вдячно усміхнулася Сіверська.

— Такий у мене розговор, — буркнув сердито Кесар і підвівся. — Бувайте здорові. Але не забудьте, що я вам сказав.

І пішов з автобусної зупинки якомсь боком, виставляючи вперед ліве плече, ніби намірявся битися з першим стрічним. Але худа, граблиста, перехняблена постава найменше наводила на думку про бійку. Навпаки, було шкода дивитися на цього колись, мабуть, фізично могутнього чоловіка, що сам собі скалічив життя. Інна тихо попростувала до машини.

До зустрічі на силкатному лишалось ще півгодини, і вона вирішила заскочити на хвилину до міліції, тим більше що це по дорозі. Того, що сказав їй Кесар про наміри Акви піти на «діло», він не скаже більш нікому, а міліцію треба попередити. Начальник міського відділу внутрішніх справ був у себе. Здається, він і днював, і ночував на роботі: нещодавно призначений, молодий, енергійний і — самолюбний. Інна знала його ще молодим лейтенантом. Він приїхав у Листвен трохи не водночас із Сіверською після школи міліції. Побачивши в дверях суддю, майор Мураш різко підвівся з-за столу і пішов назустріч чіткою, енергійною ходою. Міцно потиснув руку.

— Щось сталося, Інно Дмитрівно? — мовив занепокоєно. — Корольков до мене заїздив. Я попередив наших товаришів...

— Нічого не сталося, товаришу майор міліції. Що могло статися? Напитан Корольков зайве тривожиться. Суддю охороняє закон, цього досить. Їхала мимо і вирішила провідати рідну міліцію. Мені стало відомо, що Аква шукає помічника для серйозного діла. Надіється узяти чималі гроші і тоді вже зникнути з наших місць.

— Дані ваші, звичайно, від Кесаря?

— Від Кесаря, — не приховала подиву Інна. — Як ви здогадалися?

— Не здогадався, а вирахував. Знаю вашого підопічно-го. На меблевій фабриці про нього доброї думки. Я оце нещодавно там був, показали стенди і Дошку пошани, ним зроблені. З такими золотими руками — півжиття по в'язницях! Директор фабрики розповідав, як боявся брати Кесаря на роботу, як ви наполягали. Я тільки тривожусь, щоб колишні друзки знову не завели його на криву стежку. Такі люди легко піддаються впливові і поганому, і доброму. Але якщо прийшов до вас після зустрічі з Аквою, це добрий сигнал. Отже, моральний стерженьок у ньому вже є, і зломити той стерженьок Акві буде не так легко. А за повідомлення спасибі і вам, і Кесарю. Акву, думаю, треба тримати на оці. Подарунок нам від виправно-трудової колонії... Десять років виховували. Я б таких не гускав межи люди.

— А куди ж їх діти?

— Не знаю, куди діти, для цього угорі мудріші голови є, але випускати рецидивіста, який навіть вдати не хоче, що перевиховався, пройшов у колонії певну життєву школу, — свідомо планувати нові грабунки і вбивства. А тоді випуватимемо міліцію, міліція недогледіла, міліція не вберегла. Як я можу забезпечити добрі показники по Листвену, коли зовсім поруч — колонія суворого режиму? У місті постійно осідає відповідний елемент. Ми перебуваємо в особливій зоні, можна сказати — сейсмічній.

— Не ображайтеся, майоре Мураш, але, на мою думку, не показники ви зобов'язані забезпечити, а справжній порядок у місті. Щоб чесна людина почувалася господарем життя.

— Звичайно, — погодився майор. — Але кожному колективу хочеться виглядати достойно, і наш колектив — не виняток. По-дружньому, ми ж стільки років одне одного знаємо. Що нас чекає на завтрашньому розгляді?

— Якщо по-дружньому, — мовила по хвилі Сіверська, — то чекайте окремої ухвали суду. Принаймні я буду за це. А як вирішить суд — не знаю.

— Можливо, можливо, — думаючи про своє, закивав головою начальник міліції, — можливо, я справді сказав дурницю. Знаєте, ноша, яка звалилася на мої плечі, дуже нелегка, люди у нас різні, завдання складні і вимоги високі — не до тонкощів. Так що пробачте мені. Але, — майор Мураш глянув на Сіверську і миттю опустил очі на

зелене сукно столу, — але зрозумійте й мене: не хотілося ще одної плями на колектив. І плями незаслуженої, бо це ще старі гріхи, не мої, а мого помередника на цьому посту. Окопитися ж на мені. Знаєте, окрема ухвала суду для керівника установи — мінус, і великий мінус. Колишнього дільничного лейтенанта Матвійчука судив суд офіцерської честі, з лав міліції він звільнений.

— Таким справді в міліції не місце, — уже з порога мовила Сіверська. — Але й вашому відділенню є над чим подумати. Бо історія морального падіння Матвійчука повчальна...

— Вона стане для нас уроком, — начальник відділу внутрішніх справ провів Сіверську аж на ганок і вже там з притиском повторив: — Я вам обіцяю.

І в машині подумки сперечалася з майором Мурашем: «Процес оновлення, який нині відбувається в міліцейських лавах, благодатний, але цьому процесові треба допомагати. Суд може тут своє слово сказати».

Машина виписала крутий віраж і зупинилася біля бетонового куба, в якому містилася дирекція силікатного заводу.

— Я вам по-доброму заздрю, — призналась директору (її віку, а може, й молодшому), що захоплено показував нове, сучасною технікою обладнане підприємство.

— Мені? — посміхнувся. — Це ви в таку щасливу хвилину трапили, що все крутиться і рухається. У мене теж проблем вистачає і з технікою, і з людьми, повірте.

— Що вистачає, знаю, вірю. А все ж це інші проблеми, аніж у нас у суді. У вас проблеми зі знаком плюс. Розумієте, що хочу сказати? Справді, виробництво є виробництво, того нема, той не хоче, як треба, працювати, і кадри, і робоча сила, але оглянетеся на новий мікрорайон Листвена, з вашої білої цегли вимуруваний, і відчуваєте, що слід на землі добрий залишаєте. Знаєте, чим погана моя робота? Що я змушена майже весь час зосереджуватися на негативних явищах життя. А це виснажує. І тільки за отаких ось, як сьогодні у вас на заводі, зустрічей відпочиваєш душею. Є професії, де людям у робочий час через певні проміжки дають подихати чистим киснем. Ось і я сьогодні дихнула киснем. Спасибі вам і вашим чудесним людям, — подала руку, енергійно потиснула директору долоню.

— Спасибі і вам за цікаву зустріч, — почувла, коли була вже біля машини. Подив звучав у голосі директора. Це

її недолік — несподівано відкривати краєчок душі майже незнайомим людям. Щоб зрозуміти її, директорів треба поваритися хоч би кілька днів у її вариві: суд плюс колонія. Щоб зрозуміти, яке це щастя — кожного дня дивитися на нормальні, відкриті і чесні людські обличчя. Щасливі, бо люблять і їх люблять. Бо працюють і бачать плоди своєї праці. Хоч би оцей, на околиці Листвена, промисловий вузол — заводи, фабрики, комбінати, а трохи віддалік, на пагорбі, під лісом, — нове багатопверхове місто, ніби не справжнє здала, а намальоване, будинки з білої і рожевуватої цегли, кольорова ліногравюра, на тлі блакитного неба. Любила тут бувати, любила проїздити цими вулицями, новим Лиственом і завжди поверталася привмно збуджена. Можливо, це її ілюзія, але хто сказав, що людина не повинна мати щасливих ілюзій? Інші хотілося вірити, що в тім, новім, Листвені для неї, судді, не буде роботи, Ілюзія, але трудовий будень величезної побудови, архісучасне урбаністичне видовисько (бетонні піраміди головних корпусів фабрики, схожі на космічні ракети резервуари біохімічного заводу, скляні стіни нових цехів, що в них віддзеркалюється підперте могутніми кранами небо) там, де ще кілька років тому було піщане пустище, це рукотворне диво двадцятого, технологічного, віку вертало віру в людей, їхні можливості, давало той позитивний заряд, без якого Сіверська вже давно б виснажилася.

Але починався старий Листвен. Жовто-зеленою, вересневою стрічкою бігли обабіч дороги одноповерхові котеджі з мансардами, балкончиками, верандами, глухими залізними ворітьми і такими ж металевими дверима мурованих гаражів. Снопі жовтих пом'яхів і яскраво-червоних жоржин перевисали через огорожі садиб, поїд парканами різноколірно сяяли в сонці, що вже котилося до обрію, айстри, чорнобривці і розтріпки, такі пам'яті з дитинства, мати сіяла їх по грядці, навколо хати, і коли картоплю викопувала, вони ще довго розкошували по городу, продовжуючи літо. Райдужно миготіли розцяцьковані лутки віконці, ганки з колонами-писанками, будинок з будинком змагався, і одразу було видно і турботливість та смак господаря, і його малярські здібності. «А життя — прекрасне!» — прошепотіла слова, які повторювала з роками все частіше, попри свою трудну роботу і свою химерну особисту долю, бо це була та найбільша істина, до якої вона прийшла після своїх тридцяти, уже з гачком, років. Жит-

тя було прекрасне наперекір усьому, що суддя про життя знала.

Любила Інна і цей старий Листвен, доглянутий, місто-ліс, місто-сад, місто-санаторій. Але люди, які пройшли через міський суд за роки її роботи в Листвені, жили переважно на отаких ось мальовничих, затишних вуличках (нових кварталів було ще порівняно мало, новий Листвен тільки будувався), і Сіверська добре, аж надто добре знала, що діється за деякими з цих дбайливо вибілених або вифарбованих по цеглі масляними фарбами стін. Скількох вона розводила, ділила, мирила, скільки темних пристрастей уговкувала довгими роками ув'язнення! Тож і вибачала собі світлу надію на місто, яке росте, яке буде. Це так природно для людей — дитинно вірити в майбутнє і трішки його ідеалізувати. Хіба не заради майбутнього міста її трудна робота і її трудне життя?

Ніби виправдовувала те в собі, що виправдань і не потребувало.

Справді, чи буде колись таке, що судді не матимуть роботи? Сидітиме отака собі Сіверська в її кабінеті, і пудгуватиме, і підраховуватиме знічев'я, скільки вже тижнів, місяців, а може, й років минуло, відколи останній правопорушник переступив поріг суду. Розкажи вона комусь про свої фантазії — сміятимуться. А між тим суспільство не повинне заспокоюватися, поки хоч одна людина за ґратами. Людина за ґратами — наша спільна рана. А ми звикаємо і часом тільки на рятівні ґрати й покладаємося в суспільній хірургії. Особливо боліло Сіверській, коли змушена була засуджувати молодих, та ще на довгі терміни ув'язнення. Відчахнути гілку від дерева — часом справді єдиний порятунок для дерева, але якою розів'ється відчахнена гілка в нездоровому, штучному в'язничному кліматі?

Процлив будинок Івана та Соломії, теж любовно розцяцькований, Іван умів малювати, та й із бляхи вирізав та гнув різні штуkenції і собі, і сусідам. Інна повернулася думками до дзвінка братової. Ось зараз негайно ж заїде в магазин і, на подив Соломії, якщо не купить (забобони, ніби до родів для дитини купувати нічого не можна), то хоч переконається і переконає братову, що купити дитячу коляску, вітчизняну чи імпортну — байдуже, гарну, зручну, можна без жодного блату, знайомств, використання службового становища. Завтра Соломія обов'язково запитає, чи домовилася вона з директором бази про коляску, а Інна дасть їй відкоша: «Колясок у мага-

зині повно, на будь-який смак, пшвидше народжуй племінника чи племінницю, тітка Інна купить коляску і підвезе до родильного покою».

Робочий день закінчувався, а ще — чималенько справ, і завтра — важкий процес, але Надійка її — на посту, і Інна попросила шофера на хвилинку зупинитися біля «Дитячого світу». Зійшла на другий поверх, підійшла до продавщиці, що змуджено дивилася у вікно:

— Мене просили подивитися дитячі коляски.

Мовила вибачливо. Та вневненість і рішучість, з якою головувала на судових засіданнях, майже безслідно зникла перед отакими ось нудьгуючими продавщицями і перукаршами, ніби їхня неусвідомлена вина за свою професійну невідповідність лягала на неї.

— Дивіться, — кивнула, не одриваючись од вікна, за яким — центральний міський майдан, на куток, де стояли коляски.

— Я на них не дуже знаюся. Хотілося б щось краще вибрати.

— У нас усе — краще... — скрива посміхнулася.

Інна покірно пішла в куток зали. Коляски і справді були якісь дуже вже буденні. І формою, і кольором, і тою одноманітністю конструкцій, яка і в архітектурі непомітно позбавляє людину радості життя. «Якби я народила, я б теж хотіла для своєї дитини щось святковіше і зграбніше», — подумала раптом, не виправдовуючи Соломію, ні, але глибше її розуміючи. Торкнула одну з колясок. Коляска пронизливо рипнула. «А може, їх треба змазувати, і вони не рипітимуть», — сперечалася з братовою. — «Якось же люди їх купують, імпортих колясок на всіх не насташи».

— Ти, дурепа, чого так з нею? — почула за спиною шепіт касирки. — Це ж — суддя!

— А я звідки знаю, на ній що — написано?

— Таких людей треба знать, якщо в торгівлі робиш. Бо знатимеш, та буде вже пізно. Поклич завідуючого! Скажи — Сіверська в залі!

Інна перепробувала усі коляски, і всі вони рипіли. Тільки на різні, індивідуальні голоси. Частина з них можна було сміливо вибракувувати — або не вистачало пружин, або слюдяний козирок було відламано, або порвана при транспортуванні дерматинова обшивка. Засмучена, вона вже хотіла іти, коли вчула позад себе поспішні кроки і вкладливий чоловічий голос:

— Яка радість, що ви, Інно Дмитрівно, завітали до нас!

Завідуючий «Дитячим світом» мешкав в одному із сусідніх з її будинків, мав «Москвича» і кілька разів набирався підвезти Сіверську до суду, коли вона поспішала ранками на роботу. Але Інна полюбляла на роботу і з роботи ходити пішки, навіть коли припізнявалася. Чіпкі очі завідуючого ковзнули по її постаті, чи не вибирає суддя коляску для власної дитини, і заспокоїлися. — Хочете зробити подарунок?

— Братова має ось-ось родити. Просила надивитися коляску. Але я в цім не знаюся.

— Не раджу я вам, Інно Дмитрівно, це барахло дарувати, вас не зрозуміють... Та й для нас всіх буде образа, якщо суддя Сіверська таке купуватиме.

— А де ж суддя Сіверська купить краще?

— А між добрих людей це так робиться. Я дзвоню директору бази. Запасик у нього завжди є, на такі ось випадки. Ви платите нам гроші, ми оформляємо через наш магазин, і завтра імпортна коляска стоятиме біля дверей вашої квартири. Пробачте, будинок я знаю, а номер квартири — не мав щастя бути запрошеним...

— Не треба дзвонити директору бази, — мовила стомлено, прошкуючи повз солодко усміхнених продавщицю й касирку до сходів. — Навідаюся наступного тижня, можливо, щось краще підвезуть.

— Боюся, що не підвезуть. Імпорт до нас рідко потрапляє. Осідає на вищих рівнях. Я знаю, Інно Дмитрівно, що вам треба. Вам потрібна польська або ще краще — фінська коляска. Тільки ваша згода, і я все зроблю...

— Чому ж поляки і фіни можуть, а ми — ні? — вихопилося з болем. — Ми кораблі у космос посилаємо, а для своїх дітей — абияк, лівою ногою. Та я б за такі коляски...

Поки й не сіла в машину, завідуючий стояв біля входу до «Дитячого світу», старанно усміхався вслід. Настрій було зіпсовано, краще б вона не заїздила по ту коляску. Що вона скаже завтра Соломії, коли та дзвонитиме? Брехати не вмів, а відступати перед практичною братовою не дозволяло відчуття своєї великої, принципової правоти, яка не розмінюється ні на зарубіжні коляски, ні на який інший дефіцит. «Низька культура виробництва товарів страшна не лише економічними втратами, — думала, під'їжджаючи до суду, — а насамперед моральними. Брак на виробництві — брак у душах. Вимушене зловживання службовим становищем, система: «ти — мені», «я — тобі», — не кожен вистоїть. І навпаки: брак у душах — брак на виробництві. Замкнене коло, яке треба розірвати. Совість і честь робочої

людини плюс економічна вигода. Важелі. Але й певна строгість у суспільстві потрібна. Нетерпимість до браку. Всюди — на заводі, в полі, в науковій лабораторії, в навчальній аудиторії. Нетерпимість до звички робити і думати упівсили. Ось. А про коляски вона порадиться з Надійкою — та все знає, усе вміє. Мабуть, її Вітька уже напланував, де та яку дитячу коляску купити...

З тим і зайшла до приймальні. Але Надійці було не до колясок. Це Інна одразу помітила. Блідувате обличчя. І вся — наструнена. А дивилася на суддю так, ніби уже й не сподівалася побачити живою.

— Ви нікого біля суду не зустріли?

— А кого я мусила зустріти?

— Ой, Інно Дмитрівно, він приїздив!

— Хто?

— Аква! Про якого Корольков попереджав! Я розпукувала вас по всіх телефонах, щоб у суд не вертались, а прямо додому їхали, але ніде не могла знайти. Я подзвонила начальнику міліції, він послав наряд сюди...

— Швидко ж капітан Корольков зумів зробити з вас панікершу.

— Яка панікерша, Інно Дмитрівно?! Кажу ж — він приїздив, Аква. Точнісінько такий, яким його капітан намалював. І два золоті зуби попереду, наче ікла. Тільки вбраний не так — у шкіряне пальто і в чорний капелюх. Як порядочний. А поглянеш на обличчя — і жити не хочеться. Навіть коли посміхається. Губи розтягнені, зуби — як почесний караул, а очі — не сміються, злі очі. Він на таксі приїжджав. Таксі біля суду чекало, я у вікно бачила. Бо мій Вітька мав з'явитися по мене. Він тепер у вільний від роботи час і на крок од себе не відпускає. Ага, таксі Акву чекає, а він так нахабно по сходах піднявся, ніби до себе додому прямує, двері приймальні плечем штовхнув, а руки — в кишнях пальто. І не виймав рук, поки зі мною розмовляв. «Мені потрібна суддя Сіверська», — ніби наказує мені, а не запитує. «Нема судді Сіверської», — відповідаю. «Де?» — «Не знаю». — «Чому?» — «Бо суддя мені не доповідає, куди йде». — «А вона сьогодні ще тут буде?» — «Ні, — брешу, — не буде, і суд уже зачиняється». — «Тоді скажіть мені її домашню адресу, я її родич, здалеку до неї приїхав». — «Якщо ви родич, то й без мене мусите знати, де вона живе, а я адресу судді не маю права давати». І вся тремчу. Так мені страшно. Піду з цієї роботи, Інно Дмитрівно, їй-бо, піду. Він на мене так глянув, ніби зараз ударить, тоді два золоті зуби вискалив:

«Ну добре, курча...» — І подався з приймальні. Ага, ще до вашого кабінету хотів зазирнути, але там замкнuto і ключ у дверях, так він тільки смикнув за ручку. Лівою, а правої руки так і не вийняв з кишені. Може, там у нього зброя...

— Гаразд, Надійко. Повірте мені, Аква не вартий того, щоб стільки про нього балакати.

— Ага, не вартий, а я боюся. За вас боюся.

— За мене тим більше не треба боятися. Я сама за себе побоююсь. Як із завтрашнім засіданням, все готове?

— Ніби все.

— Народним засідателям передзвонила?

— Так. Льотчик велів вам передати: бойова готовність номер один, як перед вильотом.

— Верета від нас ще не втік за тридев'ять земель?

— Новий їхній дільничний сказав: порядок. Я дзвонила.

— Добре, ідіть додому, завтра у нас важкий день. Втім, коли у нас бувають легкі дні? Я ще попрацюю.

— Інно Дмитрівно, то і я не піду. Не треба вам сьогодні самій тут залишатися.

— Ідіть, ідіть. Нічого зі мною не станеться, повірте мені, до самої смерті... А я хочу жити довго. Я заздрю глибокій старості. Мабуть, на старості особливо цінуєш кожну мить життя, бо гостро відчуваєш, яка та мить минула. Коли піду на пенсію, робитиму гербарії, я вмю їх гарно робити. Колись мій гербарій був на республіканській виставці. А ще — годуватиму нічийних псів і кішок, а ще — голубів і білочок у парку. Якось бачила бабусю в Києві, у Ботанічному — принесла каструльку каші для голубів, горіхи для білочок, а для дітей, що поруч, на майданчику, граються, — цукерок. Голуби до бабусі летять, білки навколо каштана кружеляють, з гілки на гілку перестрибують, щоб ближче, і діти прибігли. Матері не знають, сердитися чи сміятися: «Удوما ж повно цукерок». — «Е, у бабусі Галі — смачніші», — бабуля сміється. А обличчя добре-добре і щасливе. Мабуть, самотня та бабуля. От, думаю, колись і я отак годуватиму — птахів, білочок і дітей чужих...

— Інно Дмитрівна...

— До завтра, Надійко, до завтра.

І зачивилася в кабінеті. Вона любила тихі, після робочого дня, години в суді. Перед важливими судовими процесами засиджувалася допізна, поки прибиральниця, навівши чистоту в інших кімнатах та залах, не добиралася до її кабінету. Не всі документи можна було брати додому.

Тим більше не понесеш додому пухкі томи справи Верети. Попідписувала приготовані Надійкою папери, потім довго гортала справу, яку завтра розглядатиме. По дорозі додому і вночі над нею думатиме, щоб завтра під час засідання не бабратися гарячково в паперах. Суддю видно, підготувався він до засідання чи ні. Справжній суддя багато документів під час засідання цитує напам'ять. Так робив Новославець.

Постукав у двері і зайшов суддя Федоровський — уже з плащем на руці. Мабуть, захотілося старому розповісти, як минув день. Удома не мав кому розповідати — минулої зими поховав дружину, захворіла на грип, а не вилежала, була непосидюча, ускладнення, за тиждень людини не стало. Поки була дружина, із старими жила онучка, тепер дочка онуку забрала до себе, і Федоровський лишився сам у порожній квартирі. Був він з двадцять шостого року, ще захопив війну, поранило під Берліном. Коли Караміш пішов і зайшлося про голову суду, Інна рекомендувала Федоровського. «Передпенсійний вік», — сказали у відділі юстиції. Федоровському і справді уже ішлося до пенсії. Третій суддя у Листвені був зовсім молодий, після університету, трохи поробив в обласному відділі юстиції і — в Листвені на посаду судді.

Тепер молодий суддя був у відпустці, попросився на вересень, щоб допомогти самотній матері викопати картоплю, і вони з Федоровським тягли плуга удвох.

— В-в-ас не було, — Федоровський злегка заїкався після фронтової контузії, — а заїжджав дільничний з Ялівщини — Кравчук. Просив передать, що Антон Верета нібито відлучався, хоч і дав підписку про невиїзд, за попередніми його даними — нібито до Москви літав, увечері полетів, а сьогодні до обід повернувся, хорохориться, що має проти судді козири, коли б не заявив про ваш відвід.

— Що це Вереті дасть?

— Не знаю, можливо, десь є «впливова рука», а здогадується, що на вас як суддю «впливова рука» не вплине.

— То що, надіється, ніби на вас, Михайло Остаповичу, вплине його «рука»? Смішно.

— Думаю, що ні. Але у нас є ще один суддя. Ось Караміш і пообіцяв підвести так, щоб той судив. А той суддя хоче рости. А для кар'єри «впливова рука», якщо вона справді впливова, може дещо значити...

— Михайле Остаповичу, ви знову — своє... — мовила з докором і сумом. — Повірте, ви несправедливий до нашого молодого колеги.

— Я кар'єриста чую за версту, Інно Дмитрівно. — Останні слова Федоровський ледве спромігся вимовити, з роками наслідки контузії ставали все помітнішими, особливо коли хвилювався. Нового суддю він незлобив з першого дня спільної роботи, вважаючи, що тому судити людей ще рано. Сам Федоровський став суддею теж молодим. Але за спиною у нього була війна, на війні людина дорослішає не по роках, а по днях. В молодого судді, на перший погляд, не було за спиною нічого, окрім університету, але тільки на перший погляд. Нове покоління виростало не в вакуумі, принаймні так вважала Інна, воно всотувало духовний досвід попередніх поколінь. Плюс теоретичні знання, які не зрівняти за глибиною і обсягом зі знаннями самого Федоровського — йому було і важче, і складніше замолоду. Сіверській здавалося, що Федоровський, сам гаразд того не усвідомлюючи, трохи заздрить тій зовнішній легкості, з якою стелиться життєва дорога молодого колеги. Але ж це все одно, що заздрити рідній дитині, дорогу якій вистелив власними руками.

— Судити людей — хто знає, в якому віці вже можна судити людей? Мабуть, залежить не від років, а від політичної, духовної зрілості людини, яку обирають суддею. Хіба один час ви й мене не мали за кар'єристку, признайтесь, Михайле Остаповичу?

Федоровський помітно знітився:

— А ви здогадувалися?

— Михайле Остаповичу, ви належите до тих людей, як, до речі, і я, які не дуже вміють приховувати свої почуття.

— Що ж, тепер — не маю. У вас — природний талант судді. Повірте, я не став би кривити душею, мені вже пізно щось для себе вигадувати, скоро проведете на заслужений відпочинок...

— Спасибі. Знаю, що душею кривити не стали б. За це і ще багато за що вас і поважаю. Покоління, які приходять нам на зміну, в чомусь мусять бути кращими од нас. Інакше який же прогрес життя? А звичайна наша ревнивість зрозуміла. Навіть не ревнивість, а добра заздрість. Але добре, поки ця заздрість добра, Михайле Остаповичу. Звичайно, нам, насмілюся й себе причислити до молодших, ідеться й ішлося по життєвій дорозі легше, аніж вашому поколінню. Саме завдяки вам, яким було трудніше. Ви ніби і за нас випили гіркоту, яку підносить трохи не кожному поколінню життя, і ми за це вам завжди будемо вдячні. Але повірте: у нашого покоління — власні труднощі, часом не менші, тільки інші, принципово інші. Той

духовний стрибок, який зробимо і робить нині наше суспільство, щоб піднятися на якісно новий виток свого розвитку, на космічну орбіту двадцятого віку, вимагав і вимагає від людей нашого покоління неймовірних внутрішніх зусиль. Ми справді не знаємо, як свистять кулі, не знаємо ні холоду, ні голоду, але знаємо, як важко даються розумові людини формули ядерної фізики, знаємо, що кожні п'ять років кількість науково-технічної інформації у світі подвоюється і треба починати навчатися спочатку, якщо хочеш бути на вершині людської цивілізації. Пробачте, Михайле Остаповичу, захопилася. Подумки давно сперечаюся з вами, а все не було нагоди виговоритися.

— Зі мною не треба сперечатися,— по хвилі мовив Федоровський. Він стояв, прихилившись до лутки вікна, і дивився на скверик вниз, асфальтову ріку вулиці і людний протилежний берег її, де крамниці та овочеві лавки, добрими, мудрими очима.— Зі мною не треба сперечатися, бо розумом я усе розумію. Але доживете колись до моїх літ, відчуєте, як хочеться почати усе спочатку. Щоб без колишніх помилок, хоч розумієш, що життя людського без помилок не буває. Я став суддею після піврічних курсів. Уже потім навчався — заочно. Ходив дуже поважний, у галіфе і кітелі з сукна захисного кольору, у хромових чоботях, тоді це вважалось трохи не обов'язковим, уніформою. Одною з перших справ, які я розглядав, була справа хлопчини, що нарвав у колгоспному саду яблук. Якби лише сторож запримітив, можливо, так би й минулося. Але якраз нагодився уповноважений з району, ну, той склав акт, закрутилося і прийшло до суду. А тоді нащот цього було строго, ви знаєте, читали або чули. Ну і засудив я цього хлопця до семи років тюрми. А він саме десятирічку скінчив, вступати мав до університету. На фізико-математичний. Мати в суді криком кричала. Але ж час був суворий, від мене вимагали строгості,— що я міг зробити? А можливо, і міг. Позаторік їздив у той район, де я починав, один з тодішніх районних керівників зустріч влаштував. Та й кортіло мені про того хлопчину дізнатися. Ніби ранка у мене в мозку, так пекло, і з роками все щемкіше. Нічого не дізнався, мати скоро після суду померла, а він не повертався в село. Коли ж оце на вихідні був у дочки, а вона в мене, ви знаєте, кібернетик. Дивлюсь їхній, для кібернетиків, журнал — у Москві виходить, нічого в тих статтях не розберу, а прізвище знайоме впало у вічі. Не часто зустрінеш таке прізвище: Рідкоплет. І в того хлопця прізвище було — Рідкоплет. І ще підписано під статейкою:

м. Київ. «Ти,— запитую в дочки,— цього Рідкоплета не знаєш, що за один?» — «Знаю,— відповідає,— ми з ним працюємо в паралельних відділах інституту». — «А скільки ж йому літ?» — «Та десь під п'ятдесят. Унікальних здібностей людина,— розповідає,— тільки якась перекручена вся, ніби душею контужена. П'є, лікувався, знову п'є. Нібито замолоду у в'язниці сидів, відтоді в нього. За що — ніхто не знає, а про таке не запитуватимеш. Видатний учений міг би бути, якби не це, поки в нормі — голова повна ідей, біля нього і кандидатських і докторських ого скільки пазахищали, а сам досі — інженер. А чого ти батьку, розпитуєш, може, знав його?» — дочка в мене питає. «Одного Рідкоплета по службі знав, думав, може син». Одне слово, викрутився я перед дочкою. Але перед собою — не викрутишся. Отак буває, Інно Дмитрівно... — Федоровський повернувся й поплуганився до дверей. Уже з порога буркнув: — Бувайте здорові! — І зник.

У будинку стало тихо, тільки в приймальні цокав годинник. Годинник потрапив до міського суду десь по війні і, коли в Листвен приїхала Сіверська, місцем свого постійного перебування обрав уже комору, де очікували, коли їх спишуть, різне канцелярське причадалля та старі меблі. Коли переїздили в новий двоповерховий котедж у центрі міста, годинник намірилися списати і викинути. Але Інна запротестувала. Привела годинникового майстра, той за якийсь тиждень полагодив механізм, начистив до блиску мідний маятник, і тепер годинник — навіть зовні високий, поважний, строгий — здавався Інні серцем міського суду. Саме так мусить битися серце суду — рівно і надійно. Безупинне хилитання сонячноликого маятника, чіткий, безжодних емоцій, певідворотний цокіт годинникового механізму — ніби хтось відлічує невмолимим голосом секунди твого життя — робило годинник для Інни живою істотою, з якою можна і хотілося розмовляти. В отакі ось позаробочі години, коли ніхто не смикає суддю і вона залишається в порожньому будинку наодинці з годинником, отже — з собою. З роками все гостріше розумілося, що секунд, які чітко відлічує годинник, не може бути без ліку, її секунд. Секундам твого життя є межа, за якою — небуття. І рано чи пізно, а доведеться підсумовувати не один день, а всю низку відведених тобі долею днів. Як підсумовує своє життя її батько, як підсумовує Федоровський. Що зробила справжнього в житті і чи не йшла супроти власної совісті? А в судді це особливо болісно. Якщо десь

схибив. Бо суддя, як і хірург, має справу із скальпелем, його скальпель — закон, і суддя відповідальний за кожен свій порух — перед людьми, перед суспільством, перед державою. Саме усвідомлення такої відповідальності стомлює і виснажує, адже суддя — теж людина, жива людина.

Коли закінчувала університет, Сіверську агітували вступати до аспірантури. Досі була б кандидатом наук, писала докторську. На науковій роботі було б, мабуть, спокійніше, аніж з дня в день тут, на передньому краї. Бо суд, міський чи районний, суд першої інстанції — це такий передній край судочинства. Звідси відступати нікуди. І не можна. Бо за тобою — суспільні цінності, здобуті і відстояні багатьма поколіннями твоїх співвітчизників. Їх не можна віддати на поталу різним аква. Але ж і Аква — хіба він прийшлий, з іншої планети, з іншої галактики? Хіба Аква — не одна з гілочок на могутньому дереві нашому? Хвора гілка, але які причини цієї хвороби, де збудники її? Раніше було простіше — пережитки темного минулого. Але отакій ось Аква народився уже за нашого ладу. Що ж завадило йому стати людиною, як мільйони його однолітків? Що завадило йому зрозуміти всю безперспективність боротьби одного супроти всіх, як це зрозумів Кесар? Збожеволіти можна від думок. Але ж — доля Миколи Кравчука, нинішнього дільничного на Соснівщині, околиці Листвена, де живе, точніше — жив, Антон Верета. Мати — алкоголічка, двічі була засуджена, троє дітей, і кожне — від іншого батька. Але хлопець закінчив десятирічку, служив у війську, свідомо пішов працювати в органи міліції, щоб менше було на нашій землі зла, якого набачився в дитинстві, нині — на третьому курсі Вищої школи МВС. Отже, і від самої людини залежить, добро чи зло переможе в душі її. Отже, людина відповідальна за свої вчинки. Отже...

У приймальні почулася важка чоловіча хода. Хто б це міг у такий час? Кроки стихли біля дверей її кабінету. Відчула, як холоне в грудях і серце — тьох, тьох. Невже капітан Корольков, начальник міліції, Кесар не перебільшували і Аква зважився на помсту? Раптом схотілося до матері, в її світличку, де сутінки такі затишні, де малі, ще довші вікна виходять у тінний сад — батько так і не знайшов часу за колгоспною роботою переробити хату, а може, й добре, що не знайшов, в їхній старій хаті є душа. На дерев'янім, теж ще довшім, ліжку — гірка пухових подушок. Коли Інна приїздить, мати кладе ці подушки в уголів'я ліжка і запрошує дочку відпочити з дороги.

І навіть якщо довга дорога тебе не стомила, так солодко лягти на прохолодне ліжко, головою на м'які материні подушки, а мати присяде поруч на ослінчику і оповідатиме сільські новини або скаржитиметься на батька, який і на старість не дуже дбає про домівку, пенсійний вік, а досі роз'їжджає своєю конячкою по полях, ніби без нього там не зробиться, а вечорами грає в клубі у шахи, а може, то не шахи, а вже нагледів десь собі молодичку та й цурається хати...

Зусиллям волі долаючи хвилинову слабкість, Сіверська рішуче перетнула кабінет, штовхнула двері. Двоє міліціонерів підхопилися із стільців під стіною. Інна запитально і строго дивилася на несподіваних гостей, відчуваючи, що знову тепліє в грудях, і недавній страхок стає смішним, і починаєш себе за недавній той страхок картати, і не знаходиш виправдання, окрім хіба що єдиного: і тобі, товаришко суддя, все людське присуще...

— Сталося щось?

— Пробачте, Інно Дмитрівно, не хотіли вас турбувати. Начальник міліції прислав з наказом обов'язково одвезти додому. Машина — внизу, — доповів старшина.

— Ага, це секретарка роздзвонила про візит одного мого давнього знайомого...

— Так точно, подібну інформацію маємо.

— Що ж, накази начальника міліції не уповноважена відмінити. Але я ще маю роботу.

Знову сіла до столу, увімкнула настільну лампу. Думка, що двоє людей заради неї марнують час, гнітила. Зібрала папери і вийшла в приймальню. Старшина узяв під коврик:

— Вибачте, товаришу суддя, але нам строго наказано.

— Гаразд, везіть мене. Суддя під конвоєм, дожилася.

— Аби більшої біди не знати, — філософськи мовив другий міліціонер, сідаючи за кермо машини. Хлопці молоді, служать недавно. Освічені і — чесні. Ось заради таких і треба розплутати психологічний клубок навколо колишнього дільничного на Соснівщині. Як сталося, що він опустився до зловживання службовим становищем? Починалося з дрібничок, з маленьких послуг — Верета одвезе, Верета привезе. А закінчилося — злочином. Подумки сперечалася з начальником міліції. Машина тим часом зупинилася біля будинку, в якому мешкала Сіверська. Отже, міліціонери адресу знали — на випадок, якщо не застануть суддю на роботі. А між тим, підняти руку на суддю сміливості в Акви навряд чи вистачить. Якщо

Аква — сам. Якщо Акви ніхто не нацьковує. Хитріший і мстивіший. Інна подякувала своїм охоронцям, але старшина рішуче вибачився і пішов за нею по сходах. Аж на поверсі, пильно роззирнувшись у напівтемному коридорчику, відкозирає.

— А що, в квартирі не перевірятимете? — зіронізувала Інна.

— Ключ — тільки у вас?

— А в кого ще він має бути?..

— Тоді — спокійної ночі, Інна Дмитрівно. Коли що — негайно дзвоніть черговому. З квартири бажано б вам сьогодні не виходити.

— Це уже занадто, їй-бо! — засміялася. — Я що вам — дитина?

— Бандюга — він є бандюга. Йому закони не писані. Поки тверезий, ще остерігається, а очі і розум залле горілкою... Не так давно в міліції, але вже надивився...

Найбільше, чого вона боялася — це боятися Акви. Бо її страх — не тільки її страх. Акви страх відчувають і ще більш нахабніють. На нашій страхові перед аквами і виростають аква. Але заходила до квартири не так, як завжди — легко і радісно. Заходила з оглядкою, ніби справді такий собі всюдисутній Аква може чекати на господиню квартири в темному кутку кімнати чи кухні. Увімкнула світло і розсміялася із самої себе. І коли подзвонив капітан Корольков (уже повечеряла і працювала), розмовляла з ним весело, безтурботно.

— Капітан Корольков знову турбує.

— Слухаю вас.

— Я і моя «Лада» пропонуємо послуги на предмет вечірньої прогулянки.

— Дякую, капітане, але я справді не потребую сьогодні послуг ні ваших, ні вашої чарівної «Лади». Наказом по міському суду я відмінила вечірню прогулянку.

— І дуже правильно зробили, до речі. Як бачите, сьогоднішній візит вашого знайомого підтвердив мої дані.

— Але не тому я відмінила прогулянку, що боюся якогось там Акви, — заспішила, — а тому, що в мене завтра важлива судова справа і я не встигаю підготуватися.

— Так чи інакше, а ви мене заспокоїли, Інно Дмитрівно. Бо я б усю ніч не спав. Або приїхав би чергувати біля вашого будинку.

— Щиро вам вдячна. Але я зараз прийму снодійне і спатиму, спатиму, щоб добре відпочити, завтра у мене важкий день.

— А наступного вихідного ми з вами поїдемо на природу чи до Києва?

— До наступного вихідного ще треба дожити, капітане.

— Я житиму падією...

Вона засміялась, попрощалась і поклала трубку. Капітан з усіма жінками говорив однаково. З роками у залицяльників виробляється штамп не лише словесний, а й штамп інтонацій. Навіть якщо капітан говорить щиро, він говорить штапнами. Здається, він уже й сам не знає газд, коли грає, а коли говорить щиро.

Знову сіла до столу і раптом відчула: якщо зараз не одягне плащ і не вийде в парк, як робила це кожного вечора, хоч на десяток хвилин, бо й робота ще є і виспатися треба, то перестане себе поважати. Квартира, яка досі подобалася порядком в ній і опатністю, здалася затісною, душною. Хутенько одяглася, рвучко відчинила двері і поквзала по сходах униз. Ніч, що починалася за пасмом світла від лампочки у під'їзді, була непроглядно темна, у вересні ночі темні, ніби настояні на листі, що опадає з дерев. Але коли переступила межу між світлом і тьмою, пройшла по доріжці, що вела на вулицю, — тьма ніби одірвалася від землі й піднялася в крони осокорів та сосон: люди ішли від електрички, Інна впізнавала знайомих, і її впізнавали, віталися, проїхав автобус, промчав мотоцикліст з дівчиною, що припала до нього, злилася з ним, і тільки волосся непокірно рвалося назад, у ніч; вулиця жила звичним вечірнім життям, і жоден Аква не в силі порушити ритм цього життя. Пройшли дружинники з червоними пов'язками на руках, хлопці й дівчата з меблевої фабрики, це їхня територія, побачили Інну, перезирнулися: «Суддя!» — виступала нещодавно на зборах дружинників міста. По той бік вулиці починався парк, цяткований білими квітами ліхтарів. Молоді пари, обійнявшись або узявшись за руки, шепотілися на лавах в темних куточках алеї. Пенсіонери, що вийшли подихати свіжим повітрям перед сном, трималися лав, освітлених ліхтарями, сиділи чинно і строго, і ті, і другі звикли до самотньої жінки, яка щовечора прогулюється парком, і вже не звертали на Інну особливої уваги.

Вона любила гуляти ближче до річки, там менше ліхтарів, менше людей і добре видно небо між сосон, а з-за річки пахне травами, зовсім по-сільському, зовсім як у Городищі. І сьогодні зоряне небо несподівано відкрилося перед суддею, щойно зійшла з центральної алеї. Срібна розсип по темно-синьому, мільярди блискучих очей, з-поміж

яких вона могла назвати хіба що Полярну та сузір'я Великої Ведмедиці. І не потрібно було називати, досить було відчутти прекрасну безмір всесвіту, прейнятися хоч на мить (людина, потонувши в земних клопотах, не менш, мабуть, прекрасних для неї, ніж зорі, має не так уже й багато таких миттєвостей, але вони, як верстові знаки шлях, значать все її життя) таїнством творення його й існування, відчутти в собі щасливу наповненість ним, коли весь світ у душі людини, як дитина — у лоні жінки, і водночас відчутти себе крихітною зернинкою в безмірі всесвіту, зрозуміти, що ці, здавалося б, такі різні відчуття не суперечать одне одному і не унеможливають одне одного. Уперше їй небо отак відкрилося, коли працювала піонервожатою у віддаленому від Городищ селі і доводилося вертатися пізно з нарад у райцентрі...

І раптом вчула, що хтось крадеться за нею. Вона ж хотіла бути слідчим. І стала б, якби не практика у Верховному Суді. Тепер — будь ласка — практика слідчої роботи. В максимально реальних умовах. Коли не знаєш, що тебе чекає за хвилину. Круто звернула в бічну алею, а звертаючи, оглянулася непомітно: слідом ішов мужчина — високий, худорлявий, у короткуватому плащiku (руки в кишнях) і широкій кепці, що кидала тінь на обличчя. Хода якась дивна — ніби ноги погано згинаються у колінах. Аку вона майже не пам'ятала зовні — три роки, як судила його, опісля стільки справ було! Здається, теж високий і худий, ніхто з них, хто вийшов звідти, од надмірної повноти не страждає, колонія суворого режиму — не курорт... Але ж він — як Надійка описувала — вбраний інакше. Втім, хіба довго переодягнутися? Мужчина не звернув в алею, а відійшов убік, під сосну. Інна повернула до свого будинку. Мужчина трохи зачекав, а відтак рушив слідом головною алеєю, паралельно вулиці. І коли він ступив у коло, обкреслене ліхтарем, Інна впізнала Кесаря. Звичайно, це був він — хто ще так ходить у Листвені і хто ще так охоронятиме її від усіх вигаданих і справжніх небезпек?! Сіверська розсміялася (давно вже так молодо не сміялась) і побігла навпростець по траві, що була вже холодна і росяна, таки осінь, геть засипаний шерхітливим кленовим листям, до мужчини в короткому плащiku і широкій кепці, насунутій низько на чоло.

— Що, дорогенький, записалися в приватні детективи?

— Поганий уже з мене детектив, Інно Дмитрівно? Хотів непомітно, а ви, бач, одразу й засікли. Старію. А колись

умів од мільтонів серед вулиці зникнути, ніби кривь землю провалитися.

— Знаю, знаю про ваші «подвиги»... Ось тільки в старі ви себе рано записуєте. Людина старіє, бо сама себе в цім переконув, хіба не правда? Що змусило вас за мною стежити?

— Та я ніби в добровільні і непрохані охоронці до вас найнявся. Боявся, що сердитиметесь, тому — тишком-нишком. Смішно, звичайно. Розумію. Поброджу, думаю, поки світло у вашім вікні горить, бо раптом надумаете виходити. Аж так і сталося. Аква сьогодні своє звільнення відмічас.

— Не можу я історії з Аквою зрозуміти. Якби він і справді хотів помститися, то зробив би це тихо, згодом. А тут — ніби напоказ, ніби страху нагнать. Але кому мій страх потрібен?

— Я сам гаразд не дотумкую, — зізнався Кесар, ще більше зіщулюючись і піднімаючи плечі, стаючи схожим на старого, виснаженого боротьбою за існування воропа. — Знову ж питання: звідки у Акви гроші? Ну, щось із колонії — так одягся ж. Сватав він мене, признаюсь, листвельського священичка полоскотать, мовляв, золотий хрест у нього і ще дещо. «А як реалізуєш?» — запитую. «Е, є тут у мене один, себе не обидить, але й нам кістку кине, аби золото», — відповідає. «Надійний?» — цікавлюся. «Десять років тому хіба в таких ділах виручав!» — отак мені сказав, а хто той один — не признався. «Підеш зі мною священика лоскотать, тоді скажу».

— То, може, справа не так в Акві, як у тому одному?

— Вистачає зла і в Акві — і до вас, і до всього світу. Але я докопаюсь, хто за ним. Ось побачите. Це Кесар сказав.

— Обережно і ви, — порадила м'яко. — Бо акви таким, як ви, теж не прощають.

Уже підходили до будинку Сіверської, коли Кесар спитав (відчувалось, давно кортіло спитати, але тамував у собі):

— Давно були в колонії? Як там наші?

— Скучаєте?

— Не те що скучаю, а стільки років — разом. Хотілося б на один деньок до хлопців, не на більше. Розумієте?

— Розумію.

— Через те ми вас у колонії і поважали, бо знали — ви зрозумієте. Звичайно, ми заслужили на покарання, кожен з нас чимало зла зробив, але ж і ми там — люди. Це

не так просто зрозуміти й відчутти серцем. А ви у нас людське відчували і підтримували. І багато хто із колонії був би сьогодні тут, якби знали про Акву і могли бути.

Інна торкнулася жорсткої, гарячої (таки, мабуть, температура, хоч і написали з лікарні) долоні Кесаря:

— Спасибі вам. За добрі слова. Іноді вони судді ой як потрібні! І — на добраніч.

Трохи не бігла по сходах, забувши і про серцеву недостатність, і про болі в суглобах, і про всі химери нервово виснаженого тіла. Отакі миті багато що окупляють у її житті. Зроби офіційне обличчя, сказала собі строго. Стала така сентиментальна, що жах. Ось-ось розплачешся від розчулення. А завтра — слухавш справу. І дуже не просту. І ще треба хоч годинку посидіти за столом, попрацювати. А потім — добре виспатися.

Телефон подзвонив, коли Інна знімала плащ. Так і зайшла до кімнати з плащем у руці.

— Слухаю вас.

— Слухай, слухай, бо вже не довго лишилося слухати, скоро ми тобі зробимо...— і п'яний, злий голос у трубці обірвався. Дзвонили, мабуть, з автомата, бо в трубці тріщало й тоненько тутукало. Інна сіла до столу, увімкнула настільну лампу, розгорнула папери, а в мозкові усе ще пульсував пізній телефонний дзвінок. Звичайно, дзвонив Аква, тепер вона видобула з пам'яті його басовитий, хриплий голос — там, на суді в колонії. Але чому — «ми»? звідки оце «ми»? Отже, Аква справді не сам. А якщо не сам — то з ким? І хто стоїть за повним ненависті, але імпульсивним і навряд чи здатним на обдуману помсту Аквою?

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

З відчинених балконних дверей пахло осінню. Інна відчула той запах крізь напівсон, з першими проблисками свідомості. Були в тім міцнім настої і гіркуваті пахоці опалого листа, і присмак нехворощі з осушеного, розораного, але так і не приведенного до ладу лугу над річкою, і навіть хмільний дух винограду. Виноград, дрібний і терпкий, мабуть, з декоративних сортів, стелився по стіні її будинку аж до третього поверху. Нижні грона дівтора, та й дорослі, обсмикувала, а вгорі до морозів барельєфно синіли кетяги ягід. Щемко і солодко пахло осінню — чи треба було ті пахоці аналізувати? Вони збуджували до дії, до руху,

нагадуючи проплинність часу. Можливо, тому любила вона більше осінь, аніж спечене, розніжене літо.

Інна наказала собі підвестися і мужньо ступила на вистуджену за ніч підлогу — давно відучила себе у робочі ранки ніжитися в ліжку. Причини поспішати були — вона заспала. Проспала зайві сорок хвилин — давно вже такого не траплялося. Правда, лягла учора пізно, за північ. Добре працювалося. А організм вимагає своє, скільки не підстьобуй його кавою. Каву лікарі суворо заборонили, якийсь час вона до тої заборони прислухалася, навіть наказала Надійці забрати додому кавоварку, але тепер знову кавоварки і в суді, і вдома працюють на повну потужність. І увечері, повернувшись з прогулянки, випила кави. Правда, кава не завадила потім міцно спати і без жодних снодійних. Часу на фіззарядку не лишилося. Часу лишалось, щоб прийняти душ, вбратись, поспіdatь і добігти до суду. На дорогу потрібно чверть години. О дев'ятій мусить сидіти в судовій залі і приймати учорашніх штрафників, що їх привезе черговий по міському відділенню міліції.

Міліцейської машини біля під'їзду, як обіцяв старшина, не було. Отже, у відділенні вирішили нарешті не надавати значення цій історії. На вулиці Сіверську наздогнав рейсовий автобус, шофер пригальмував, виглянув з кабіни: «Бачу, поспішаєте, Інно Дмитрівно, підвезти як вицяток?..» — «Хіба що як вицяток», — усміхнулася і стрибнула в розчинені двері автобуса. Досі вона принципово ходила на роботу пішки, і шофери двох автобусів, які обслуговували їхній район, наздоганяючи суддю, кивали і їхали далі.

Міліцейський «воронок» уже стояв у дворі суду, біля бокових дверей. Черговий, молодий лейтенантик зустрів суддю в порожньому ще коридорі:

— Інно Дмитрівно, дозвольте доповісти. Відомий вам Аква учора випив, порушив громадський порядок, довелося йому ночувати у витверезнику. Тепер з нашою допомогою протверезів і кається, але підпадає під указ Верховної Ради про дрібне хуліганство.

— Шкода. Перший, вважай, вільний день і — повністю з галем.

— Але виходячи з учорашньої тривожної ситуації...

— Адміністративних сьогодні багато?

— На жаль, лише Аква.

— Чому на жаль?

— Директор пекарні учора благав хоч п'яток штрафників прислати: нема кому вугілля на складі розвантажить.

— Якщо ми з інтересів пекарні будемо виходити...

— Витверезник — на госпрозрахунку.

— Заводьте до малої зали, я зараз.

... Так і не зрозуміла, жартує лейтенант міліції чи всерйоз.

... І ось Аква стоїть перед нею, весь ніби з пральної машини, мати сказала б — з терниці, де його м'яли, тіпали і викручували. Капелюх у руці, але нагадує той капелюх ганчірку біля порога. З кишені дорогого костюма виглядає язичок краватки. На сорочці — жодного гудзика, самі нитки, і костюм — не костюм уже, а хтозна й що.

— Що ж, ми зустрілися, — зітхнула Сіверська. — Якраз через три роки, ніби наврочили ви колись на процесі. Не про таку зустріч зі мною мріяли, правда?

Аква мовчав, дивлячись повз суддю у вікно, раз у раз ханаючи повітря відкритим ротом, зовсім як риба на березі, зябра якої ще живуть, хоч тіло дерев'яніє. Він страждав фізично після вчорашнього, це було видно з одутливатого, хворуватого обличчя, запалених очей, що їх відтіняли синці, з цих судорожних вдихань. Страждав з похмілля — стільки літ у колонії суворого режиму не вживав спиртного, і раптом — дохопився, алкогольний стрес.

— Нічого, це — не остання наша зустріч... — голос низький, хрипкий, це він звучав учора в телефонній трубці.

— Бачите, нічим добрим для вас наші зустрічі не закінчуються, — посміхнулася. — Краще було б для вас цією зустріччю і обмежитися. До речі, мені доповіли, що ви приїздили до суду і мене розшукували?

— Скучав. — І у скляних, холодних очах — щось схоже на посміх, недобрій, злий.

— Тоді дозволю ще одне запитання, поки перейдемо до головного, заради чого вас сьогодні і привезли на побачення із суддею. Ви учора мені дзвонили, трохи запізно для дружніх дзвінків...

Помітила, як скинулися брови Акви, а губи заворушилися.

— Не заперечуйте, будь ласка, я впізнала ваш голос.

— П'яний був, не пам'ятаю, нічого не пам'ятаю, — поспіхом відхрестився від свого дзвінка Аква і опустив очі на передки начищених учора, а сьогодні ще й відполірованих хусткою уже у витверезнику черевиків. Інна згадала, як тітка з Чернігова, до якої їздила школяркою, навчала її: «Коли вибиратимеш жениха, дивись, як начищені його черевки...» Дядько ходив на службу з великим портфелем, гарно вбраний, в передки його черевиків можна було дивлятися, як у дзеркало. А літ за п'ять до пенсії поки-

нув Іннину тітку і одружився на вдвічі молодшій секретарці. Сьогодні тітчина теорія вдруге не підтверджується.

— Що ж, «вишив — не пам'ятаю...» За нашої телефонної розмови, такої дружньої, ви сказали «ми...» Ви себе так величаєте чи мали на увазі ще когось?

Зовні Аква ніяк не виказав своїх почуттів. Але відчула, як напружився. Щось було в отім «ми», що його злутило і насторожило.

— Сказав — нічого не пам'ятаю, п'яний був!

— Ну гаразд, подивимося, що ви встигли втворити за один вечір. Більш ніж досить для десяти днів відпочинку в ізоляторі. Що ж, подумайте ще десять діб, якщо не встигли додумати за десять років. І послухайте моєї доброї поради — серйозно подумайте.

— Не потребую я ваших порад! Не потребую! Ні ваших, ні порад мільтонів! Наслухався в колонії по зав'язку! Ненавиджу всіх! Ненавиджу! — Очі його мертвіли од ненависті до всього, що поза крихітним світом самого Акви. — Бюрократи! Паперові душі. Борюся з вами і боротимусь!

— Ви не з бюрократами боретесь, а з народом, людьми! — Сіверська підвелася. — І ця ваша ненависть така безперспективна, що мені вас просто шкода. Був час, коли і вас мати на руках носила, цілувала і вірила, що викохає в душі вашій добро, а не зло...

— Ти матері моєї не чіпай! — верескнув Аква, обличчя його пересмикнулося, і з очей сипнули сльози. Але в щирість, справжність тих буйних сліз не вірилося. На своїм суддівським віку, не таким ще довгим, але не таким уже й коротким, Інна бачила і сентиментальних убивць, і сентиментальних гвалтівників. Виривати в темному провулку сережки з вух жінок і ридати від згадки про матір — Аква був одним з них.

У холі суду — з двома вікнами на вулицю і широким сходовим майданчиком, де в перервах між засіданнями звичайно збиралися курці, було вже людно. Свідки, учасники судового засідання, родичі й знайомі зайнятих у справі, просто слухачі, які з'являються до суду регулярно, ніби на театральні дійства, — одні жваво перемовлялися, інші відвертали до вікон стривожені обличчя, байдужих людей у суді Інна майже не стрічала. Вулик, повен людських пристрастей. Прихилившись до лутки дверей, стояла побіля судової зали мати Андрія Житника. Його мали привезти

із спецкомендатури як свідка, хоче побачити сина. На сходовому майданчику нервово курив колишній дільничний на Соснівщині, колишній лейтенант міліції Матвійчук.

Маленька влада дільничного, а що робить з людиною. Коли слухали справу Андрія Житника, лейтенант Матвійчук співав гімн Вереті, а що він казатиме сьогодні? Біля вікна горбився над підручником новий дільничний на Соснівщині Микола Кравчук. Теж свідок сьогодні. А тим часом готується до сесії. Заочник.

Антон Верети в холі не було. Тривожилася: від сьогоднішнього підсудного можна сподіватися усього, аж до раптового зникнення.

— Перевірте ще раз, Надійко: повістка і копія обвинувального висновку вручені особисто Вереті?

— Так. Ось його підпис.

— Підпис є, а самого поки що нема. Де засідателі?

— Іван Іванович у кабінеті. А того, дуже вченого, нема.

Надійка недолюблювала Русана, інженера з Інституту автоматки, вважала печупарою і диваком. Русан займався серйозною науковою роботою, мав ряд винаходів, але й справді трохи не від світу сього, досі, а вже за тридцять, холостяк і не звертає уваги на представниць жіночої статі (можливо, саме це й найбільш доймало секретарку?). Під час засідань інженер відмовчувався і ніяковів, коли головуєча зверталася до нього. Зате в дорадчій кімнаті виявив неабияке знання законів (напередодні, виявляється, проштудював Кодекс і, маючи виняткову пам'ять, міг цитувати чимало сторінок з нього) і досить глибоке розуміння проблем судочинства, а головне— реального життя.

Розглянути справу Верети буде не просто, але навряд чи займе вона багато днів. Позавтра на другу половину дня Сіверська вже призначила нове судове засідання — розглядатимуть у тому ж складі справу аліментника, який чотири роки ховався від міліції, щоб не платити трьом своїм діткам, на горіщі в полюбовниці, а та його годувала, постачала книгами, щоб не нудився («шифоньєр книг прочитав за чотири роки пероб'я» — так у справі), і вечорами, ніби хатнього пса, виводила на левади прогулюватися...

— Почекаємо ще Русана. Він з'явиться. Можливо, електричка затрималася. Житника із спецкомендатури доставили?

— Так.

— Попросіть конвой, хай заведуть до судової зали і дозволять зайти матері. Стоїть біля дверей, ніби розіп'ята.

— Буде зроблено, Інно Дмитрівно.— У дні судових засідань їхні стосунки з секретаркою ставали підкреслено діловими і офіційними, найбільш напружені, найбільш відповідальні години в суді.

Іван Іванович Бастило, прилаштувавшись біля довгого, в кабінеті голови суду, столу для засідань, переглядав справу Антона Верети. Низенький, сухорлявий, в старомодних круглих окулярах (щоб читати: вдалечінь бачив добре, досі водив машину, стареньку, як і сам, але власноруч причепурену «емку», предмет зазіхань місцевих автомодників — старі машини входили в моду), Іван Іванович видавався ще дрібнішим, аніж був насправді, поруч із широким плесом «засідального», як казала Іннина мати, коли навідувала її на роботі, столу і грубими томами справи. Але, переступивши поріг, Сіверська відчула, як затеплів, олюдянішав її такий просторий і такий офіційний кабінет. Було в поставі Бастила, у виразі його обличчя, навіть у звичці підтримувати пучкою руки окуляри щось рідне Інні, домашнє. Такі ж круглі, в дротяній оправі окуляри одягав батько, коли сідав читати газету. І Сіверська збгнула, чому так хотіла бачити Бастила,— з ним і тільки з ним могла вона поділитися болем, що таки жив у її душі від минулої неділі, хоч і вдавала з усіх сил, навіть сама перед собою, що нічого не сталося. Вона не прагнула свій біль розділити з Бастилом, для нього її біль занадто особистим був, але прагнула елементарного людського співчуття, розуміння старшої, досвідченішої людини, а можливо, і допомоги, бо проситиме Івана Івановича поїхати завтра з нею в колонію, бути присутнім при непростій розмові з Горським.

— Віриш, дочко,— наодинці Бастило називав Інну дочкою, і навіть коли вони тижнями чи й місяцями не бачилися, тримався так, ніби вона весь цей час була поруч і хіба що на хвилину вийшла з кімпати,— віриш, дочко, уже вготре горгаю цю справу і все не можу про неї не думати. Ну скажи мені, звідки отакі екземпляри беруться у нас? З яких таких бактерій виростають? Третій раз мене в народні засідателі обирають, надивився я тут у вас на всіляких фруктів, бандитів із бандитів бачив, таких, що пригостить тебе знічев'я ножем під ребро і не помітить, дали піде. Але ж отакі жучки в людську душу ножа мітять, і так мітять, що за руку не вхопиш, а вхопиш — крику до небес буде: як?! кого?! мене?! я — такий! я — хороший! я — найсвідоміший од усіх! Оцей нахабний крик ображе-

ного благородства, оця маска, що приросла до живого тіла — ось що мене в таких людях лякає. Бандита, рецидивіста — того частенько по рожі можна вимітити, а з отаких хоч ікони малюй, а копнеш — зміїний клубок. Знаєш — іду вулицею, дивлюсь на обличчя стрічних і відчуваю, що перестав вірити: а може, і цей тільки прикидається чесним, і цей?

— У природі існує захисна властивість живих організмів — мімікрія. Коли колір і навіть форми — під навколишнє середовище. Щоб вижити. А тут маємо випадок соціальної мімікрії.

— То ж захист, дочко. А тут — хай мімікрія, але наступальна. Це як на фронті, особливо на фінському, — білий маскхалат, гілочки там різні, і ось тобі «зозуля» — не побачиш, поки у тебе не стрілить, а тоді вже пізно. Такі характеристики, така активність, вихователь, а ночами — не самогонку, кров нашу цідить. Ех, дурні ми, дурні, ще мало нас учило!

— Але ми, Іване Івановичу, зараз ідемо судити не соціальне явище, а конкретну живу людину Антона Верети. І найменша наша упередженість буде помічена в судовому залі. Та й справа не в залі і не в адвокатах, а щоб совість наша чистою була. Я учора випадком забрела на Соснівщину, побачила фортецю Верети, таку фортеця, і все в мені сколихнулося, бо я з дитинства так вихована сім'єю, школою, владою нашою, щоб ненавидіть ці фортеці і високі паркани. А потім кажу собі: зупинися, товаришу суддя, бо паркан, і фортеця, і твоя неприязнь до «жучків», як ви їх називаєте, — це ще не доказ вини Антона Верети. Докази будуть, кажу тобі, завтра, у судовому засіданні. Якщо будуть. Отоді вже все виважуй та добре виважуй, щоб власною своєю волею стрілку вагів у той чи інший бік не перетягла...

— Щось тебе, дочко, і окрім жучків різних гнітить, бачу.

— Гнітить, Іване Івановичу. Вгадали.

— А я в твоїх очах читаю, як у книзі. Горе в твоїх очах, дочко. На самім денці очей, але видко, видко, як би ти не хотіла сховати. Хто тебе обидив? Я йому!.. Я хоч і сильно підтоптаний, але ще можу твоїх ворогів по-льотчицьки — на таран!

— Знати б, Іване Івановичу, кого таранити! Може, я сама в своїй долі чи недолі винна, уже себе запитую? Може, я сама — не лише обличчям, а й серцем надто строга і офіційна стала?

— Ні, дочко, повір мені, я людей відчуваю. Людина в тобі — жива, хоч і ноша твоя ой тяжка, не позаздриш, ні. Я часом думаю: коли б мені друге життя, ким би я хотів стати? Будь-ким, дочко, тільки не суддею!..

— Я справді хотіла з вами порадитися, розказать одну дивну історію. Чи не змогли б ви завтра поїхати зі мною в колонію?

— Ти ж, Інно Дмитрівно, знаєш: старий Бастило для тебе і небо прихилить. Якщо потрібно. І якщо дістане до неба. Бо коли я літав, небо було ще низьке, хоч нам високим здавалось. А тепер небо бач як піднялося — хлопці ого-го де літають!

І тут до кабінету вбіг захеканий, розхристаний Русан. Як завжди, з повнісіньким портфелем. Поцілував руку Сіверській, поручкався з Іваном Івановичем і застиг біля скла книжкової шафи — одягав краватку. Краватка, звичайно, була зім'ята, хоч і лежала в портфелі, між сторінок якогось фоліанта. Сіверська подумала, що раціональніше було б випрасувати краватку і зберігати тут, у суді, як судовий реквізит, була певна, що у себе в інституті Русан краватки не носить.

— Божевільний ранок! В половині дев'ятої мені потрібно було бути в інституті, здати папери, які вивчав усю ніч. В інституті мене навантажують новою купою паперів, їх мушу вивчити до завтра, завтра наша група працює на електронно-обчислювальній машині. Я сідаю в електричку на київському вокзалі, поринаю в свої папери і опам'ятовуюся у Лісному — виявляється, Листвен я прогавив, довізши ще раз, що усі генії були і є в звичайному житті, обережно кажучи, неуважні. Виходжу, ні, вибігаю, на перон і чую: у зв'язку з ремонтом колій наступна електричка у бік Листвена буде тільки через півтори години. Що я роблю? Я ловлю таксі, таксист вимагає до Листвена тroyк. А в мене, окрім місячного проїздного, той мій єдиний карбованець, який я беру щодня собі на обід. І ще десять копійок знайшов у кишені штанів, випадком завалялися. Від учорашнього обіду. Пропоную таксистові до свого карбованця і десяти копійок ще свіженький польський детектив, який коштує якраз карбованець і дев'яносто копійок. У магазині. Хоч мені він коштував значно дорожче. Таксист — любитель детективів, і ось — я тут, і мій карбованець десять — зі мною. Таксист зрозумів, що це уже буде занадто — детектив і гроші, тим більше, що лічильника він так і не вмикав.

— Дорогенький Валентине Петровичу,— розчулилась Сіверська,— народ не забуде, це єдине, що я можу сказати вам.

— Місце для пам'ятника є,— Русан кивнув на парк за вікном.— «Народному засідателю Валентину Петровичу Русану від вдячних осуджених...»

— Завтра вранці ми з Іваном Івановичем їдемо в колону,— «дорогою і розповіси усе Бастилу», подумала,— і ви до двох годин будете вільні, яко птах: хочете — в інститут, хочете — на побачення.

— На побачення, Інно Дмитрівно, я не їжджу уже давно, відколи моя так звана кохана, поцілувавши мене уперше, пошепки запитала: «У тебе, любий, кооператив чи державна?..» — «У мене кооператив! — крикнув я.— І я хочу сам усе життя за нього виплачувати і сам жити!»

— Мати розповідає, що в дитинстві я, ще й не навчившись гаразд вимовляти літери, уже казала: я шама... Тепер у мене нормальна дикція, але набагато менше впевненості, що «я сама» — це найкращий варіант...

Підійшла до вікна і побачила, як на стоянку біля суду вирулив своєю вишневою «Волгою» Антон Верета. «Волга» була новенька і аж світилася зсередини, ніби коштовний камінь.

— А ось нарешті наш підсудний. На власній «Волзі». Отже, впевнений, що й повертатиметься на власній «Волзі». Яка все ж переконаність у власній безкарності! Знайомився з обвинувальним висновком, знає, що йому загрожує. Можливо, це Караміш зробив його таким оптимістом? Або має козири. Які?

Бастило зняв окуляри, підвівся і став біля судді.

— Погляньте, він виходить з новенької «двадцятьчотвірки» з виглядом людини, яка уміє жити. Чи не забагато їх у нас, Інно Дмитрівно, розвелося таких, що уміють жити — наперекір усім нашим юридичним і моральним законам? Ні, ви дивіться, дивіться, яка хода! Іде до суду, ніби по килимковій доріжці — одержувати урядову нагороду.

— Це поки переступить поріг,— посміхнулася Сіверська.— У судовій залі буде показово поступливий, вгідливий і — лицкий. Я це знаю з попереднього процесу, де він був потерпілим.

— Як ви сказали? Мімікрія? Жучки впевнені, що можуть перехитрити увесь світ. А так не буває. Хитрістю світ пройде, але назад не вернешся, це я з дитинства пам'ятаю, від матері. Був у нас технік в ескадрильї, цигарками і шоколадом гендлював у війну...

— А що — і вміє жити! — Русан одяг краватку та й собі підійшов до вікна.— Певен, що комплексним обідом за карбованця він не давиться. Уміння жити — теж мистецтво і талант.

— Вам, Валентине Петровичу, чи комплексний обід за карбованця, чи обід з французького ресторану — ви просто не помічаєте, що їсте за своїми книгами та думками. А для жучків, короїдів наших суспільних, найголовніше і єдине — що з'їсти і що зносити. В цьому — колосальна різниця, бар'єр несумісності, колись я книжку таку читала, про медиків. Ось ми з ними несумісні по самій суті своїй духовній.

— Я розумію, розумію, а потім настає хвилинка, коли перестаю розуміти. Найчастіше — в кінці кварталу або року, коли тему треба здавати. Та гори воно все синім вогнем, кричу мовчки, робити «бабки», гроші тобто, жерти і спать — і більш мені нічого не треба! На жаль, це швидко минає. Разом з перевтомою.

— Три самогонні апарати, вилучені у Верети, знаходяться нині у міліції як речові докази. Можу подбати, щоб після суду їх не знищували, а передали вам. Продовжте славу «ресторану Антоніо»...

— На вищому, на вищому рівні, Інно Дмитрівно! — засміявся Русан і дістав з кишені — о диво! — найсправжнісінький гребінець.— Забезпечу повну автоматизацію процесу. Навіть розлив і продаж. Я тільки грошики рахуватиму!

— І скільки ж вам тих грошей потрібно? — спохмурнів Бастило.

— Та він жартує, Іване Івановичу, хіба ви не бачите! — аж розсердилася на Бастила Інна.

— Не люблю я таких жартів.

— А я їду до Валентина Петровича касиркою! Правда, я ніколи не вміла рахувати і заощаджувати гроші. Не підійду вам я, Валентине Петровичу,— аж зітхнула.

— Підійшли б, Інно Дмитрівно,— дивно зирнув на неї Русан і засміявся, виручаючи обох.— «У вас житлоплоща яка — кооперативна чи державна?..»

— Прошу встати! Суд іде!

Найбільше боялася звикнути і заходити до судової зали буденно і звично, як на роботу.

Коли на день розглядаєш по дві-три справи, і кожного дня, і з року в рік — так легко звикнути! Але ж не на свято ідеш, таки на роботу, сперечалася сама з собою. Бувають

справи, як шкільні твори, написані на задану тему, бувають нецікаві з професійного погляду, бувають дрібні. Але за кожною — живі люди. Трагедії, драми, комедії в суді — з живими людьми, не з акторами. І суддя — жива людина, не бездушний автомат, доки жива — доти і суддя. Опонент у душі примовкав: що тут заперечити?

Була ще студенткою, коли прочитала в журналі статтю кібернетика, що теоретично можливо буде замінити суддю енвою, хай і значною, кількістю транзисторів. Не стрималася, написала гнівного листа в редакцію. Його, звичайно ж, не надрукували, бо в листі — самі емоції. Уже з роками дійшла до найбільш переконливого аргументу у тій дискусії: машині-судді бракуватиме людяності і людського, життєвого, душевного, досвіду. Не позаздрить вона суспільству, за судейським столом якого (читала в якомусь фантастичному опусові) стовп'ятиме машина з її бездоганним знанням законів.

Стала за стіл і обвела поглядом залу — коротка, але психологічно необхідна мить: суддя закликає до тиші і зосередженості. Так робив старий суддя Горобей, тоді, правда, він ще був не старий, тільки видавався їй таким, у її рідному Городищі. Дівчиськом була, а пам'ятає, як завмирало серце її в отакі ось хвилини. В радянському суді магтій судді не одягають, але присутні в залі мусять відчужити їх на плечах людей, яким народ і держава довірили чинити суд. Та й не лише для присутніх у залі потрібна ця мить, ніби вихоплена з плину життєвих буднів та клопотів і піднята на п'єдестал, а й для самих суддів: душа Інни виструнювалася і готова була звучати від найменшого враження. Хірургові під час операції потрібні чутливі пальці, судді — чутлива душа і тверезий, спокійний розум.

Опустилася в судейське крісло, і люди у залі сіли.

А стрілка часу біжить. Секунди й хвилини — ніби крапки і риски азбуки Морзе, у класі п'ятому захопилася і вивчала, мріяла бути розвідницею або полярним льотчиком. Досі, коли почує з приймача знайоме туркотіння, щось романтично-тривожне пробуджується в серці. Отак час зараз квилить у ній проникливим голосом морзянки: поспішай, поспішай, поспішай. Куди поспішать? Чи зміниться що в світі, якщо вона сьогодні волею закону покарає таке маленьке на тлі зла неосяжного, що паує в світі, зло? Кардинально нічого не зміниться. А все ж, мабуть, зміниться. Покарати зло — додати сили добру. У віковичній борні добра зі злом вона, суддя Сіверська, — тільки рядовий борець армії добра.

А якщо дивитися буденно — то це така робота. Її робота.

Судове засідання розгорталося згідно чітко визначених законом сюжетних ходів. Є підсудний Антон Степанович Верета, є прокурор, є адвокат, експерти, свідки... Дивилась на Караміша. Як нова копійка, у дбайливо випрасуваній трійці, і сам — ніби праскою по нім походили, тримається впевнено, демонструє себе: що він, мовляв, утратив — а нічого не втратив, тільки й того, що пересів з-за столу судді за столик для адвоката. Ніби учора стояв на автобусній зупинці — обличчя червоне, набрякле, очі вибалушені, з усіх сил намагався втриматися на краю хідника, а бочкуватий живіт тяг униз. Опіраючись силі земного тяжіння, Караміш старанно випинав груди, відводив плечі, закладав назад руки з портфелем. Збоку здавалося, що це весняний вітер штовхає Караміша на дорогу, під колеса машинам, а він борюкається з вітром. І тільки коли підійшла ближче, зовсім близько, зрозуміла Інна, що суддя борюкається не з вітром, а з хмелем, що робить таким важким, неслухняним розповніле тіло його, під'юджує лягти на сухий, теплий, бо квітнєве сонце уже відчутно гріє, асфальт, накрити обличчя велюровим капелюхом і — спати. «Юрію Олексійовичу! — вихопилося тоді в неї розпачливе, гнівне, і вся вона узялася вогнем, ніби це не Караміш, а сама вона в такому неможливому для образного народом судді стані з'явилася на людські очі. — Юрію Олексійовичу, що з вами?!» Не повертаючи голови, він скопив на Інну очі, радісно відсалютував капелюхом, ніби зустрів після довгої перерви рідну людину, і рушив через дорогу дрібною, але навдивовижу рівною ходюю, будієм засперечався, що пройде по невидимій прямій, накресленій на асфальті. Вискнули гальма вантажної машини, чортихнувся мотоцикліст, різко звернувши вбік. Але Караміш не звернув на ту вчинену ним веремію жодної уваги. Розмахуючи для рівноваги, як циркач на дроті, капелюхом, перебрів вулицю і зник у боковій алеї парку. Отак вона уперше зустріла голову Лиственського суду п'яного у місті серед білого дня, і вперше біль, сором і гнів посправжньому сколихнули її. Рушився вироблений ще в юності і окріплій під час роботи у Верховному Суді республіки образ судді. Рушився світ. І вона або мусила загинути духовно під уламками того світу, або виступити проти Караміша. Інна вибрала друге, єдино можливе для неї. Скільки душевних сил коштувало їй зайти до кабінету Караміша і сказати йому у вічі: «Ставлю вас до

відома, що інформуватиму про вашу, негідну судді, поведінку відділу юстиції. Інакше я не можу».

Тепер Юрій Караміш — адвокат. Захищає Антона Верету.

...На мові Кримінально-процесуального кодексу Української РСР це звалося — встановлення особи підсудного.

Верета підвівся, догідливо усміхаючись, демонструючи широким, вилицюватим обличчям готовність ловити кожне слово, що його вимовлять судді, і вдячно відлунювати чітку, чесну відповідь. Цей Верета, здається, нічим не був схожий на того, який щойно виходив із власної «Волги» і простував упевнено, майже переможно до суду, ледь припадаючи на ногу. Два різних Верети. Скільки ж їх усього? Театр масок.

— Верета Антон Степанович.

— Рік, місце і день народження, будь ласка.

— Я народився 12 грудня 1943 року.

— Місце народження.

— Листвен.

— Сорок третій рік, місто Листвен, — повторила для секретаря суду за звичкою, щоб Надійка встигла правильно запротоколювати. Раптом відчула, як не просто звучать ці слова: сорок третій, Листвен. Що вона знає про Листвен сорок другого — сорок третього року, хоч уже чимало літ працює в цьому містечку? Між тим, люди, як і дерева в землі, мають глибоке коріння в пластах часу, в пластах роду свого. Це тільки здається, що сучасна динамічна людина вільна од минулого, як перекотиполо: котить за вітром, куди забажається їй або вітру. Навіть якщо вона фізично віддалена від кореня свого і від клаптика землі, де закопано пупа її, навіть якщо вона покірна негнучності свого віку, в крові її, в нервових клітинах, у генах заковано вічним кодом те, від чого людина відбрунькувалася. Простий люд, народ, давно знав те, що тільки тепер, у двадцятім віці, з подивом відкривають генетики. І не лише в отих сплесках-догадках: «Яблуко від яблуні недалеко падає». Рід, з якого вийшла людина або в який вдалася характером, внутрішньою суттю своєю, завжди атестував її в очах односельців. Батько Сіверської вважав, що одною з багатьох причин (і не останньою!) міграції з сіл у міста була і є дещо наївна віра в можливість втекти від самого себе (наївна, бо в тобі, як у ляльці-матрьошці, всі ті, хто був до тебе, і це все одно, якби гриб тікав від своєї

грибниці), але підступні гени неждано об'являються на етному поверсі, і правнук уже майже міфічного конокрада, самосудно замордованого сто літ тому на сільському вигоні, віртуозно, за три секунди знімає колеса з чужих «Жигулів», а правнучка якої-небудь Солохи, що не з'їла і не зносила, шелягом нікого не обдарувала за свій вік, а все на-топтувала ганчір'ям скриню, сьогодні задихається у архісучаснім бункері з килимів, гарнітурів, кристалів та дефіцитних і ніколи ніким не читаних книжок. І Сіверська запитала, хоч могла про це й не запитувати:

— Батько брав участь у Великій Вітчизняній війні?

— Брав. У перші місяці. Потрапив в оточення...

— А в сорок третьому знову пішов на фронт?

— Ні, здоров'я не дозволило.

— Де працювали ваші батьки?

— Мати — домашня господиня, батько — все життя в заготівельних організаціях.

— Місце проживання.

— Батьків? Обоє на тім світі. На жаль, уже не підсудні.

По залі хвилькою прокотився шумок. Один — нуль на користь Верети, як кажуть у спорті. Будь уважніша, товаришко суддя. Масш справу з Веретою.

— Ваше місце проживання, — спокійно. — Уточніть, будь ласка.

— Місто Листвен. Вулиця Салютна, 17, квартира вісім.

— Це кооперативна квартира? — зиркнула краєм ока на Русана і усміхнулася.

— Так. Кооперативна.

— А хто живе в будинку по вулиці Сосновій?

— До останніх днів своїх жив мій батько. Перед смертю одписав будинок моему молодшому синові. Але син мій — неповнолітній, і тимчасово, до його повноліття, за будинком наглядаю я.

— Місце вашої роботи?

— Працював майстром виробничого навчання у п'ятій Лиственській школі, а з весни і до вересня — у виправно-трудовій установі. Нині тимчасово не працюю, влаштовуюсь на роботу.

— Будь ласка, ваш сімейний стан.

— Одружений. Дружина працює на промисловій базі міськторгу, товарознавець, старший син — промисловий рибалка, на Балтійському морі, у плаванні. Менший навчається у шостому класі. Які ще дані потрібні?

— Дякую, підсудний. Ви одержали копію обвинувального висновку?

Знову увійшла у звичну колію судового розгляду. На кожній роботі з роками виробляється автоматизм. В суді він суворо регламентований Кримінально-процесуальним кодексом. Можна давати запитання підсудному з відсутнім виразом на обличчі і відсутнім серцем. Бачила нещодавно в фільмі: суддя — теж жінка, кінозразок бюрократа в кріслі головуючої в суді, і поруч — безликі, бездумні народні засідателі. Для годиться. Суддя, здається, жодного разу і не звернулася до них. А засідателі сиділи, мов ікони. Образилася за суддю (трапляються і судді-бюрократи, як і в кожній професії — енний відсоток випадкових або черствих людей, масове виробництво суддів на юридичних факультетах — хто гарантуватиме безпомилковість відбору?), образилася і за жінку. Чому саме — жінка? Хоч, власне, чому б і не жінка? Хіба не знає вона жінок — майже відвертих чи прихованих бюрократок? А в останнє десятиліття відсоток жінок серед народних суддів виріс — плоди емансипації. Суддя Сіверська — як свідчення високого рівня емансипації в суспільстві, вивільнена жінка — від чого вивільнена? Від дітей, чоловіка, від хатніх клопотів, ще від чого? А якщо у судді — двійко дітей малих або й трійко, чоловік — теж емансипований від сім'ї, після роботи — черги в продовольчому, сумки з продуктами, бігом — у дитячий садок, удома — вечерея, прання, прибрати в квартирі, удосвіта — наготувати на весь день чоловікові, дітям, собі, випрасувати шкільну форму, колготки, білий комірць, краватка, сніданок у школу, трійка з поведінки у старшого, побився в школі, завести малих до садочка і знову підбігцем — на роботу, телефон — у судовому залі і в дорадчій кімнаті: раптом подзвонять із садочка, підозра на скарлатину, загроза карантину, усю піч кашляв, не виспалася, із школи дзвонить учителька — не вивчив вірша і брутально відповів на зауваження педагога — і так далі, тому подібне... — тоді як? Хто тоді розплачується за емансипацію жінки-судді? Люди, яких судять поспіхом, ледве зазірнувши до справи, судять формально, судить бюрократ, судова кібернетична машина, в яку п'ять років закладали програму юридичного факультету...

Сіверська оголосила склад суду, назвала прокурора, секретаря судового розгляду, завчено, усе це були готові форми, ази судочинства, роз'яснила підсудному й іншим учасникам належне їм право відводу суддів.

— Підсудний, ви згодні, щоб суд розглянув вашу справу в такому складі? — майже формальне запитання, за

роки її роботи-суддею ще не траплялося випадку, щоб підсудний відводив.

— Ні, не згоден, — підвівся за бар'єром Верета. У залі — напружена тиша. Було чути, як шерхотить папір під рукою секретаря — пише протокол кульковою ручкою, а стержні трапляються різні, раптом зникає паста, скільки наказувала Надійці, аби писала звичайною учнівською авторучкою.

— Проти кого ви заявляєте відвід? — Голос, ніби так і треба, жодної несподіванки, а врешті — так і треба, відводити суддів — право підсудного. Гарантоване законом.

— Проти головуючої на суді.

Рятівне офіційне обличчя. Жоден м'яз не здригнувся. Ніби вилита з гіпсу на віки вічні. Незворушно стежила, як Верета дістає з бокової кишені шкірянки вчетверо складений аркуш паперу, підносить ближче до очей:

— «До Лиственського міського народного суду. У травні цього року під час обшуку на подвір'ї мого померлого батька Верети С. К. по вулиці Сосновій, 23, лейтенант міліції тов. Кравчук погрожував мені тим, що суддя Сіверська І. Д. триматиме мою справу на контролі, не дасть мені, як сказав тов. Кравчук, викрутитися і доведе мене до тюрми. У зв'язку з вищевикладеним вважаю, що суддя Сіверська І. Д. не може бути об'єктивною та неупередженою під час розгляду моєї справи, як того вимагає високий і справедливий радянський закон, і заявляю їй відвід. Верета А. С.».

Через адвоката передав заяву секретареві і сів. Поки заява йшла до суддів, Інна дивилася на Верету. Він усміхався. Є люди, які, здається, завжди посміхаються: зморшки навколо очей, розтулені уста, зуби — на постійно діючій виставці, але очі — холодні, від обличчя, навіть усміненого, віє не теплом людським, а холодом. Інна уникала таких людей, вони викликали в неї острах, люди, які вбиралися в усмішку, як в одягу. Ось так — дерев'яно, мертво — усміхався Антон Верета. Але очі з-під тонких, майже дівочих брів тріумфально і мстиво іскрили. Інна одвернулася до вікна, що навпроти суддівського столу. За світлосиніми, колір вересневого неба, шибками нуртував інший світ, такий відмінний від того, в якому зараз перебувала Сіверська. Трасою поспішали машини й автобуси, біля гастроному вишикувалася черга за морозивом — продавщиця в білому халаті і шофер брали бідони з лиственським (ніде Інна не куштувала такого смачного) морозивом з кузова автофургона і носили в ларьок. Вище по схилу, в дворі

пиколи, мерехтіли постаті дітей в синіх спортивних костюмах — урок фізкультури. Ще вище, над мурованими, з порожніми вікнами, стінами майбутніх будинків спроквола розверталися дзьобаті, схожі на велетенських лелек крапи — там виростав один із куточків нового Листвена. Хвилинами, коли їй ставало задурно в цій залі, коли її гнітила висока концентрація навколо негативних явищ — як казав на зорі її роботи в суді Новославець — в такі хвилини погляд за вікно, на нормальне людське життя діяв як ковток кисню на загазованих вулицях переповнених машинами міст. Звичайно, до судової зали зло приходило з того ж таки, що за вікном, світу, але там воно було в таких малих дозах, що добро панувало над злом нероздільно, і зло виконувало роль тих тіньових ліній, що їх наводять художники, аби зробити більш виразним весь малюнок. У судовій залі ж сконденсоване зло видавалося всюдисутнім. І навіть коли пояснювала даліші дії суду у зв'язку із заявою Верети, дивилася не на Верету, а у вікно, на світ, без якого давно згубила б у собі ту юну, оптимістичну, повну щасливих ілюзій дівчинку, яка завжди жила і житиме в ній, ігноруючи невмолимий біг років...

Заяву Верети поклала перед Бастилом. Інтуїтивно, не розмірковуючи. Обидва народні засідателі — рівні в правах. Але покладалася все ж у несподіваній ситуації більше на старого. І не тільки тому, що в Бастила — більший стаж роботи в суді, обирався уже тричі, а Русан — брав участь лише в кількох серйозних процесах. Вона вірила в життєвий досвід колишнього військового льотчика, у його здатність душею відчутти ситуацію, яка склалась. Якщо додати апалітичний розум майбутнього кандидата, доктора, професора Русана... Отже, хвилюватись їй не доводиться. Народні засідателі приймуть правильне рішення. Яке відповідатиме закону. Втішала себе, але вся аж затерпла в чеканні.

Народні засідателі підвелися, нерішуче, невпевнено — невже і в Бастила за стільки років у суді перший відвід головуєчого?

— Прошу встати. Суд іде! — Голос Надійки аж зривається. Теж хвилюється. Завтра дойматиме її з протоколом: а що написати, а як написати: «А мені ще не траплялось відводу». І їй, судді Сіверській, не траплялось. Але ж мусило колись трапитися. Після Надійчиних слів і Сіверська слухняно підвелася. Уже вона — не суд. Вона — одна з тих, у залі, до кого звертається секретар суду. Коли народні засідателі зникли в коридорчику, що вів у дорад-

чу кімнату, зійшла з підвищення, на якому стояв стіл суддів, до зали, сіла в першому ряді. Не хотілося зараз бути у фокусі цікавих людських поглядів. Могла б вийти разом з Бастилом та Русаном, а там піти до себе в кабінет. Але хай і підсудний, і люди в залі бачать, що закону строго дотримано. Відвід, заявлений головуючій, мають вирішити два народні засідателі самостійно, в дорадчій кімнаті. При рівності голосів суддя вважається відведеною, якщо засідателі знайдуть, що причина, про яку заявив підсудний, серйозна, і слухання справи доведеться відкласти до заміни Сіверської іншим суддею. Так велить закон. Тут, звичайно, не обійшлося без адвоката Караміша.

Відчула, яка вся напружена, ніби перед стартом на стометрівці у часи студентських змагань. Стометрівку вона любила. Життя — біг на довгу дистанцію, деś вичитала нещодавно, але й довга дистанція життя ділиться на стометрівки, і перед кожною, поки ти живий душею, завмирає серце і легко поколює в грудях, ніби крізь тебе тече електричний струм. В такі ось хвилини суддя, мабуть, мусить подумки виважувати роки свого життя, свої роботи, чи не схибив де, чи не дав приводу для недовіри, підозри в необ'єктивності; відвід судді — це більше, аніж один із актів драми, що зветься судовим засіданням. Але Сіверська нічого не виважувала і не аналізувала. Вона знову ішла крутою полівкою з того боку своїх Городищ, де, як пишуть місцеві краєзнавці в районній газеті, лишив свій автограф льодовик якоїсь там ери. В пору її дитинства дорога стелилася низиною, її значили внизу кучматі, як і колись, але постарілі за десятиріччя верби. Дощові потоки розмили ту нижню дорогу, потроху перетворюючи її на яр, і тоді низину розорали, засіяли травами, а полівку прорізали бульдозерами на крутосхилах пагорбів, жовтих од свиріпи. І тепер вона, вкатуна машинами, рожевіла святковим кісничком у призахідному сонці. Протилежний схил був ще в стерні, од видолка, вже тьмянуватого, до багряно-золотого — дуби й берези — гребеня гаю, і в'юнкі, од верб до шпиль, сліди колісного трактора по стерні, наче таємничий розпис на стіні собору, що проступив крізь пізніший пласт фарби. Велетенська малинова куля сонця опускалася на стернистий шпиль пагорба, і раптом Інну пройняв знайомий з дитинства страх, що куля наштрикнеться на стернину й трісне, це вже трапилося з нею колись. Вона пасла теля, і була в неї червона з білими квітами куля, на ниточці, батько привіз із Чернігова. Вітер вирвав з її рук нитку, куля полетіла, опустилася віддалік на

стерню — і не стало кулі. Затулила обличчя рукою — такий правдивий був спогад, і той, дитячий, і вже пізніший — коли Інна рятувалася в тихій поліській осені від своїх болячок, спогад накладався на спогад, малинова куля опускалася все нижче...

— Вам погано, Інно Дмитрівно? — сіла поруч Надійка.

— Ні, мені добре, спасибі.

І раптом журавлиний ключ вплив з рожевуватої мли, звідкілясь з-за сонця телеграфною стрічкою, на якій — темним пунктиром — знаки азбуки Морзе. Він вирізьблювався на тлі заходу все чіткіше, прямуючи з полів на луки, на болота, на їхню річечку, в якій корицева, настояна на вільхах вода. І щасливий трем пройняв її від упевненості, що сонячна куля не зникне і не загине ця краса, а буде завтра, і позавтра, і завжди, поки пливе над цим прекрасним земним світом, як талісман, як слов'янський оберіг, як знак життя, журавлиний ключ...

— Прошу встати. Суд іде!

І вона підвелася разом із залогом, наелектризована цими драматично-високими словами «Суд іде!», в яких для одних — надія на справедливість і захист, для інших — неминучість покарання за вчинене ними зло. «Суд іде!» — і поки Русав фальцетом (ага, хвилюється, це тобі не автоматика! це люди, закон!) читав складену і підписану народними засідателями ухвалу про безпідставність відводу судді Сіверської підсудним Веретою, усе брела схожою на рожевий кісник полівкою, і то були щасливі хвилини повного розчищення в красі, в природі. Потім суддя Сіверська піднялася на підвищення і зайняла місце головуючої за столом суддів.

Обличчя її знову було живе — без тої гіпсової застиглості, що робила його офіційним.

Суддя читала обвинувальний висновок. Читала, як і належить, рівним, ледь сухуватим голосом. Рівновага і спокій. Вони з'являлися в отакі ось хвилини періоду судового дійства, коли так важливо для судді не перейнятися, здавалось би, невідпородною логікою слідчого й прокурора у чітких, юридично точних побудовах попереднього слідства, що підтверджують і розвивають тобою ж таки породжену судову ухвалу про порушення кримінальної справи Антона Верети, що нею, ухвалою, несподівано для самого Верети закінчився свого часу суд над Андрієм Житником. Не перейнятися такою зрозумілою по-людськи неприязню до людини, яка тільки-но заявила тобі як судді відвід, засумнівавшись

у твоїй об'єктивності, засумнівавшись привселюдно у твоїх моральних і професійних якостях. Рівновага і спокій терезів, на шальці яких обвинувачення і захист, впродовж багатьох годин викладатимуть свої докази. Стрілка терезів — у її душі, у її розумі, невидима для стороннього ока, за неуроглядно-безпристрасним обличчям, обличчям судді, стрілка терезів — у душах і розумах народних засідателів.

Попереднє слідство звинувачувало Антона Верету у виготовленні і зберіганні з метою збуту самогону і сам його збут, а також ставило йому у вину втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у п'янство. Попереднє слідство зовні проведене було професійно, слідчий попрацював, здавалося б, добре. Старий Шевчик, міський прокурор, тримав справу на контролі, і те, що він сам з'явився на її розгляд, а не прислав свого помічника, як робив часто, теж багато про що свідчило. Отже, він теж надавав справі Верети певної суспільної ваги. І все ж в Інни, поки читала обвинувальний висновок, знову, як і тоді, коли тільки знайомилася із справою, жило відчуття, що добуте, проаналізоване попереднім слідством — тільки частина буття Антона Верети, та частина, що зверху, під нею ж, як багатометрова грибниця під крихітним грибок у листі, — те основне, чим жив і заради чого жив підсудний.

Втім, утішала себе, хіба не кожен судовий розгляд прочитує лише декілька сторінок з великої книги, що зветься людиною, і по цих сторінках судить про неї? В цій умовності (інакше б довелось дізнання і судові засідання розтягати на роки) — певна обмеженість суду. Але хіба з кількох прочитаних сторінок не можна судити про художню вартість книги, якщо читач досвідчений? Так чи інакше, а їй доведеться починати все спочатку — слідство судове.

Прочитавши останню сторінку обвинувального висновку, підняла очі на підсудного. На обличчі Верети знову була маска — його усмішка. Що ж, Антоне Степановичу, подумала, хоч ви і вважаєте, що суддя Сіверська не може бути об'єктивною, з цієї хвилини захищатимемося разом. Так велить етика судді. Бо осудження невинної людини — удар по закону, якому служить. Як би хотіла вона, аби помилилась ще під час розгляду справи Житника і Верета виявився справді жертвою помилки — судді чи слідчого! А може, вона зараз не щира? Запитала себе, ніби зазирнула у власну душу. Фальші в душі не було.

— Громадянине Верета, вам зрозуміле висунуте проти вас попереднім слідством звинувачення?

— Не зовсім,— Верета повільно підвівся. Усмішка зникла раптово, ніби з наказу режисера підняли завісу, на якій, як пролог до вистави, намалювали усміхнене обличчя. Тепер лице Берети було сумне й ображене.

— Що ж вам не зрозуміле?

— Не зрозуміло, кому й навіщо потрібно було скомпрометувати чесного громадянина, активного будівника наших перемог. Кому це вигідно — ось про що я зараз думаю.

— Не хвилюйтеся, суд у всьому розбереться,— сказала м'яко.— З вашою, звичайно, допомогою. Але голосні слова нам у цій залі навряд чи допоможуть, Антоне Степановичу. Ви все ж не на трибуні, а на лаві підсудних. В суді мають значення факти, виключно факти. Отже, ви визнаєте себе винним?

— Тільки частково.

— У чому ж ви визнаєте себе винним?

— У тому, що не знищив вчасно самогонні апарати свого батька, покійного батька. Але рідного й незабутнього. Я прошу суд не підходити формально. Бо все, що зв'язане з пам'яттю мого батька, для мене святе, хоч завжди осуджував і осуджую його увагу до самогонного пережитку в свідомості деяких наших людей. А щодо другого пункту звинувачення, то заявляв на слідстві і заявляю на суді: я — жертва обмови. А обмовляють мене з помсти за мою активність на охороні громадського порядку злісні його порушники і всіляка нечисть, з ними боровся і боротимусь у майбутньому до останньої краплі крові.

— Отже, визнаєте себе винним у збереженні самогонних апаратів, що залишилися після смерті батька,— уточнила для протоколу Сіверська.— Бажаєте давати показання по суті обвинувального висновку?

— Бажаю,— Верета знову усміхнувся,— навіть дуже бажаю, бо душа горить від несправедливості і протестує...

Встановивши порядок розгляду справи, заіспри до протоколу ухвалу суду, Інна запропонувала підсудному давати показання. Верета почав здалеку. Інна його не переривала, як не переривала нікого з підсудних у такі моменти судового дійства, вважаючи, що саме в цих зовні довільних, хаотичних, а насправді часто добре продуманих зарані монологів проявляється характер і внутрішня суть людини, яка постала перед судом. Лише уточнювала те, що, на її думку, вимагало уточнення, після кожного запитання виразно позираючи на секретаря, мовляв, уточнення потрібно було виключно для протоколу.

— Покійний батько мій казав так, коли я ішов добровільно служити громадському порядку: «Не зв'язуйся, сину, з хуліганамі і антигромадськими елементами, бо рано чи пізно, а вони тобі помстяться, нанесуть твоєму організму тілесні пошкодження або забруднять морально, та так забруднять, що і не відмиєшся». Товариші судді, тепер ви самі бачите і чуєте, що так сталося, як казав мій покійний батько, земля йому пухом і вічна пам'ять. Ось уже півроку після підступного удару хулігана Андрія Житника не вибуваю я або з лікарень, або із судів, і, судячи з обвинувального висновку, кінця-краю моїм ходінням по муках не видко. Я — жертва синівської любові до свого батька і жертва антигромадських елементів, з якими я боровся в силу свого активного характеру і високої свідомості, які не дозволяли мені сидіти тихо в кутку життя, а, навпаки, бути усюди і завжди активним громадянином — я постраждав фізично від рук хулігана, який хоч і поніс за це покарання, але, я вважаю, недостатнє. Антигромадським силам виявилось цього мало, і вони вирішили скомпрометувати мене злісними інсинуаціями. Так я розумію показання, що дали супроти мене Андрій Житник і його підголоски. Працюючи в школі, я усі свої сили віддавав вихованню молодого покоління і тепер із сумом думаю: кому я віддавав свої сили? Справді, згадані молоді люди бували у домі мого покійного батька, тоді ще живого, але я їх запрошував тільки на предмет дальшої виховної роботи з ними, оскільки шкільних годин не вистачало. Під час цієї виховної роботи удома я не пригощав цих молодих людей нічим, окрім ситра і яблучного соку, який завжди був у льоху мого батька, бо він був добрий господар і переробляв дрібні яблука із свого саду на сік. Що ж до звинувачення у самогоноварінні, то я вже шість років не жив на Сосновій, у домі батька, і не можу відповідати за те, що в ньому робилося...

— Уточніть, будь ласка, до якого року ви жили в домі батька?

— До грудня сімдесят восьмого.

— Потім?

— Потім я з дружиною і дітьми переїхав у побудовану нами кооперативну квартиру по вулиці Молодіжній, дванадцять.

— Продовжуйте.

— Ну ось, після смерті батька я був дуже зайнятий, якраз перейшов на нову роботу у виправно-трудоу установу і не міг часто навідуватися на Соснову вулицю. Забіг

у вихідний, щоб навести якийсь лад, і раптом вривається наш новий дільничний лейтенант Кравчук з батьковими сусідами Антоненком та Орачем. Показуй, каже Кравчук, чим у тебе пахне на всю вулицю. Нічим, відповідаю, не пахне, бо в домі після батькової смерті ніхто не живе. Ну, вони — в сарайчик, знайшли балії з якимось пійлом, яке виявилось нібито брагою. Я на цьому не знаюся, самогону ніколи не гнав і пити не п'ю. Може, батько і готував щось на похорон собі, як це старі люди роблять...

— Уточніть, будь ласка, коли це відбувалося.

— Десь на початку літа.

— У справі є акт. Обшук у вас проведено двадцять п'ятого травня цього року. А коли помер ваш батько?

— Батько помер у квітні.

— Якого року?

— Минулого.

— Так, продовжуйте.

— Продовжувать уже особливо нема чого. Лейтенант Кравчук з погрозами на мою адресу, про які я вже заявляв суду, вилив те пійло з балій, забрав самогонні апарати і рідину в пляшках. Оце і всі мої провини, — обличчя Верети стало дитинно розгубленим. — Моя надія тільки на наш справедливий суд, який ніколи не дозволить зобидити чесну людину. Що ж до моєї неухважності, що я вчасно не ліквідував батькових самогонних апаратів і самогону, про існування якого навіть не здогадувався, то я тут винув свою визнаю і готовий понести якнайстрогіше покарання.

Антон Верета опустил очі, і раптом суддя побачила, як з очей його по блідих щоках покотилися сльози — одна, друга, третя...

Першим, як і належить, допитував підсудного прокурор. Запитував він тихим, ледь хрипливатим голосом, час від часу відкашлюючись. Інна пам'ятала, як важко Шевчик кидав палити, досі носив із собою і час від часу посьмоктавав порожню люльку. Але кашель не минав, як обіцяли лікарі. Це був кашель безсонних ночей у кабінеті слідчого і останні п'ятнадцять років — уже в кабінеті прокурора міста. Був то капель нервових перевтом і нелегких рішень.

— Скажіть, громадянине Верето, суду таке. Яка площа будинку, в якому ви мешкали, поки збудували кооперативну квартиру?

— Здається, вісім на дев'ять.

— Вісім на десять, у справі є документ. Отже, вісімдесять метрів. Це без мансарди, літньої кухні, закритої веранди, так?

— Можливо.

— І скільки ж вас жило в тому будинку, коли ви подавали заяву на кооператив?

— Я, дружина, сини, батько...

Верета раптово замовк. Тепер його обличчя знову було нерухомо усміхнене, і золотий зуб блискав між розтулених вуст, ніби дзьоб хижого птаха.

— Суд вас уважно слухає, підсудний.

— Все,— по довгій хвилі мовив Верета.

— Прошу високий суд звернути увагу на копію заяви підсудного до житлового кооперативу номер тридцять три, що міститься в справі. У заяві громадянин Верета пише, що в будинку по вулиці Сосновій проживає, окрім названих осіб, ще й сім'я його сестри у кількості чотирьох чоловік. Між тим, сестра із сім'єю ніколи за згаданою адресою не проживала, оскільки має власний будинок на тій же Сосновій вулиці. До заяви громадянина Верети додана довідка, завірена вуличним комітетом, яка підтверджує наведені ним неправильні дані.

— Я ж довідки не писав.

— Із довідками ми ще розбиратимемося. А заяву до кооперативу ви писали?

— Я.

— Ще запитання. Скільки кімнат у квартирі, яку ви зараз займаєте?

— Чотири.

— Загальною площею?

— Шістдесят три.

— Отже, вам і тут вдалося обійти закон?

— Я ж не в подарунок від держави одержав. Я — за свої кривні.

— Кажете, кривні. За останніх сім років ви купили машину «Москвич», поміняли її на нову «Волгу», побудували чотирикімнатну кооперативну квартиру, обставили її імпортованими гарнітурами, після батькової смерті зробили капітальний ремонт у його будинку. Звідки у вас зайві гроші, підсудний?

— Батько допомагав.

— А в батька звідки? Працював він в останні роки простим заготовлювачем, давненько вже на пенсії, і пенсія не особлива...

— Не знаю. Були заощадження.

— Тоді скажіть таке, підсудний. Андрій Житник, на процесі якого ви виступали як потерпілий, свідчить, що ви робили все, аби не викликати міліцію на місце вчиненого Житником злочину, не хотіли підписувати акта, не хотіли навіть їхати до лікарні, хоч вас було серйозно поранено. Як ви усе це пояснюєте?

— Не хотів неприємностей.

— Для кого?

— Для Житника, звичайно. Молоде, думаю, сяде за ґрати, яким вийде? Учитель у мені прокинувся...

— Отже, вас ударили в голову, пошкодили вашу машину, а ви ладні були все пробачити і забути?

— А я не злий за характером.

— А може, ви мали причини боятися розголосу?

— Мені нема чого боятися закону. Я чистий перед ним, як кришталю...

— Про кришталю. Під час обшуку у вас знайдено сто двадцять маленьких кришталевих склянок, до речі, дуже дефіцитних. В коробках, навіть не розпечатаних. Вони — теж покійного батька?

— Кришталю мій,— по хвилі вичавив із себе Верета.— Скоро сина буду женити. Як повернеться з плавання. Черепків тепер на стіл не поставиш.

— Де ж ви їх купували?

— У Києві. Їхав — дають. Став у чергу.

— І вам продали одразу сто двадцять штук?

— Трохи не весь день у черзі вбив. Десять разів займав. Хочеться ж, щоб весілля було, як у людей.

— У якому магазині в Києві брали? І коли?

— Та навесні, а в магазині — здається, в «Подарунках», на бульварі Лесі Українки.

— Чому «здається»? Так швидко забули?

— А в мене пам'ять від народження — не дуже... Тому і не вчився далі.

— Товариші судді,— прокурор дивився на Сіверську темними, гнівними очима,— прошу прилучити до справи. За даними міськторгу, на день, коли на садибі підсудного було проведено обшук, знайдений у нього чеський кришталю у продаж у Києві і Київській області ще не постував, а був тільки на Лиственській промисловій базі і зник звідти за невияснених обставин...

Інні згадалася дитяча казочка про сорок цибулиних одєжок. Нині прокурор знімав ці сорок одєжок із Верети. Знімав майстерно. Суддя намагався не перейматись його

запалом і все ж не могла не віддати належне фактам, що їм відкрило і продовжувало відкривати обвинувачення. У щоденному спілкуванні Шевчик видавався таким собі неповоротким, підтоптаним товстуном, що тільки й мріяв дотягти до пенсії, а потім сидіти, скільки й років лишилося, з вудочкою на березі річки. Шевчик трохи оживав, коли з'являвся перед аудиторією, а виступати любив. Усі його лекції про боротьбу з правопорушниками починалися з широковідомої у Листвені фрази: «Був тихий вечір, трущадці відпочивали, і раптом пролунав крик...»

Але в залі судового засідання Шевчик ніби скидав із себе кілька десятків років і знову ставав внутрішньо таким, яким приїхав у Листвен скоро по війні, щоб лишитися тут на все життя: молодим, енергійним слідчим міської прокуратури, якого досі згадували уже не злим, навіть не без поваги мовленим словом порушники зі стажем: «А, так що ж ви хочете — попався, бо мною сам Шевчик займався...» Але коли виступав Шевчик у суді з обвинувальною промовою, від колишнього слідчого залишалася тільки непримиренність до тих, з ким усе життя воював. А над усе в такі хвилини відчувалася в прокуророві міста державна людина, якій доручено стояти на сторожі суспільних інтересів. Сама того гаразд не усвідомлюючи, Сіверська навчалася в Шевчика під час спільно проведених судових розглядів державності мислення і почування — науці, яку дають не університети, а роки і люди.

Тепер наставала черга адвоката задавати питання підсудному. Сіверська глибоко й щиро шанувала адвокатуру, таку психологічно важку їмню роботу. Але тим більше не могла увявити себе на місці Караміша. Надто різка ця переміна — від судді до адвоката, захисника Антона Верети. Вона б так не змогла. Та ще у тій же судовій залі. Коли Караміш перед новими виборами до народних судів пішов у міськком партії до першого секретаря і заявив, що не має морального права судити людей, Інні здавалося, що Караміш багато пережив, передумав і такий вчинок — свідчення певної душевної роботи. Тепер сумнівалася в цьому.

Не було на обличчі Караміша слідів глибоких роздумів і моральних мук. Не було, як не намагалася побачити їх Інна. Мундир зовнішньої поважності, який носив багато років, усе ще сидів на ньому. Мундир приростає до всього твого ества, і зняти його не так легко, якби й хотів. Ось він «благородним» рухом поправив білосніжні, з позоло-

ченими застібками манжети сорочки, кашлянув горловим, «керівним» кашлем (усе десь позичене, чуже, неприродне) і запитав, зазираючи до шкіряної, подарованої на своє п'ятдесятиріччя від імені колективу суду, сама Інна й вибирала у Києві, течки:

— Розкажіть, підсудний, де ви починали свій трудовий шлях?

— Свій трудовий шлях я розпочинав на цілинних землях, одразу ж після закінчення школи.

— Ви відгукнулися на поклик серця?

— Так, я відгукнувся на поклик серця, поїхав на цілинні землі за комсомольською путівкою.

— Ким ви там працювали?

— Шофером у радгоспі.

— Маєте нагороди за свій труд?

— Так, маю медаль «За освоєння цілини» і почесні грамоти.

— Де ви працювали, коли повернулися в Листвен?

— Після роботи на цілині я повернувся в Листвен і працював у позавідомчій охороні у Києві. Потім— у школі, майстром виробничого навчання.

— Хто вас рекомендував у народну дружину?

— Колектив школи як кращого виробничника.

— З якою метою ви перейшли працювати у виправно-трудоу установу, розкажіть суду.

— Маючи досвід боротьби з правопорушниками, я вважав за потрібне застосувати його на практиці з метою перевиховання.

— У школі вам легше працювалося, правда ж?

— Правда, але ніколи в житті не шукав я, де легше. Я завжди шукав, де важче, де більше користі принесу людям.

— Як ви уперше зустрілися з Андрієм Житником?

— З Андрієм Житником я уперше зустрівся біля санаторію «Лісний», коли робив об'їзд вулиць за завданням нашого колишнього дільничного лейтенанта міліції Матвійчука на предмет високого громадського порядку.

— У якому стані був Житник?

— У стані глибокого оп'яніння. Я змушений був одвезти його у міський витверезник.

— Що й підтверджується відповідним документом,— Караміш поклав на край столу, за яким сиділи судді, аркуш паперу. Ось довідка з міського витверезнику про те, що 12 грудня минулого року дружинник Верета доставив у витверезник неповнолітнього Андрія Житника у серед-

ній стадії сп'яніння.— Скажіть, підсудний, Житник при цьому вам погрожував?

— Так, він неодноразово казав, що відомстить мені за те, що я підібрав його і одвіз у витверезник.

— Розкажіть, підсудний, які у вас взаємини із сусідами по вулиці Сосновій?

— Бачите, я був переконаний, що, як дружинник і активний помічник міліції, відповідаю за громадський порядок на Соснівщині. Так мене націлював і наш дільничний Матвійчук. Я змушений був зауважувати сусідам, коли вони порушували громадський порядок і правила соціалістичного співжиття. А це не всім подобається. Тому в останні роки стосунки з сусідами по вулиці Сосновій у мене загострилися виключно з причин моєї принциповості.

— А з колишнім дільничним у вас завжди було взаєморозуміння?

— Було, аж доки товариш Матвійчук не почав претендувати, щоб я був у нього за особистого шофера, на моїй, звичайно, «Волзі». Я відмовлявся з причин моєї зайнятості на роботі і вдома. Це призводило до конфліктів.

— Отже, лейтенант Матвійчук вимагав, щоб ви його возили на власній машині, і не тільки по роботі під час чергувань?

— Так, вимагав. Навіть щоб я возив його до теці...

Сіверська з жалем подумала, що так ніколи і не дізнається справжніх думок Антона Верети у цю хвилину: чи він хоч вагався, перш ніж людину, з якою не один рік дружив і яка для нього — судячи із матеріалів справи — дещо таки зробила, звинуватити у зловживанні службовим становищем, чи хоч примірявся, готуючись ударити колишнього дільничного на Соснівщині?..

Інтуїція, а може, досвід підказували Сіверській: портрет Антона Верети, намальований обвинуваченням, правдивий; але й благomisний образ того ж таки Верети, що його творив зараз на очах суду і присутніх у залі адвокат Караміш, теж ґрунтується на фактах, які важко заперечити. Уважно стежачи за довгим діалогом захисника й підсудного, вона перегорнула справу і знайшла в ній характеристики на Антона Верету, видану школою, в якій він раніше, до виправно-трудової установи, працював. Інша знала директора цієї школи як людину принципову, ніколи не перекладав він своєї вини на інших і не лакузився перед начальством. Тож не міг він підписати характеристику

формальну або неправдиву. Отже, з погляду колективу школи Антон Верета дійсно «чесний, дисциплінований працівник, який до виконання своїх обов'язків ставився добросовісно, користувався авторитетом серед колег та учнів школи, брав активну участь у суспільному житті — був членом місцевому і членом добровільної народної дружини...» Двоє облич, а може, троє, а може, четверо, як у того ідола, копія якого — у київському парку, неподалік Софійського собору. А може, древні скульптори розписувалися у своєму безсиллі, ділячи одне людське обличчя на четверо облич, що дивляться врізнобіч — на північ, південь, захід і схід? А насправді отакий, як Антон Верета, феномен (чи феномен, чи така вже рідкість у двадцятому віці?) дивиться у різні боки одним і тим же обличчям? Тут швидше принцип масок, що легко знімаються, театр масок в особі одного талановитого актора, а таки талановитого. Роздвоєння особи — психічна хвороба, а якщо в певних людей за певних обставин вона стає нормою? Інні закортіло пригорнутися до матері, заплющити очі і знову стати дівчинкою, яку, окрім уроків на завтра, ніщо не турбує. Або опинитися, хай і дорослою, в затишному будиночку батьків, на теплій лежанці, завжди до її приїзду мати топила лежанку, навіть серед літа, а мати щоб сиділа біля узголів'я і розповідала тихим голосом про новини на їхньому кутку. Але вона знала, що це бажання втекти від самої себе сьогоднішньої, від необхідності судити інших людей — тільки хвилинна слабість, вибачлива для жінки; вона мине, і в душі з'явиться знайома рішучість подолати і цю трудну сходинку, одну з тих багатьох сходинок, які їй судилося долати.

...І коли підійшла черга судді задавати питання підсудному, вона почала з того, що, здавалось на перший погляд, не так уже й важливо для справи, яка слухалася сьогодні:

— Громадянине Верета, батько ваш незадовго до смерті заповів будинки по вулиці Сосновій і все своє майно...

— Моему меншому синові Дмитру.

— Так, вашому синові.

— А оскільки син неповнолітній, за будинком змушений наглядати я, про що я вже суду свідчив.

— Але у вас ще є рідна сестра Марія.

— Так, є, — насторожився підсудний. — Згідно батькового заповіту, я зобов'язаний виплатити сестрі тисячу карбованців.

— Ви не підкажете суду, скільки коштує будинок по вулиці Сосновій?

— Не знаю. Продавати я його не збираюся. Не маю права до синового повноліття. Тоді хай як хоче.

— Ну, якщо на лиственські ціни, то мінімум — тисяч п'ятдесят...

— Можливо.

— А не видається вам батьків заповіт дещо несправедливим? Синові — усе, а дочці, власне, нічого.

— Чому несправедливий?! — спалахнули гнівом очі Верети, — замість усмішки на обличчі — злий оскал. — Чому несправедливий, коли я батька доглянув і похоронив! А скільки бабок я в той будинок уклав, ви знаєте?! Од старого, батькового, там хіба що піч лишилася! Там усе — мос! До останнього гвіздка, до цеглинки! Чому я своє маю віддавати, хоч вона й сестра?

— Отже, ви визнаєте, що вкладали кошти і в будинок на Сосновій. Прокурор уже запитував вас про гроші на машину і кооперативну квартиру. Тепер ще — будинок. Де ж справді ви узяли такі кошти?

— Я вже казав: батькові збереження.

— Але ж, згідно закону, половина батькових збережень після його смерті теж належить вашій сестрі.

— На батьковім рахунку в ощадкасі після його смерті було п'ятдесят п'ять карбованців. На ситро, щоб похорони та поминки відбутись, не вистачило. А щодо будинку, то заповіт є заповіт. Я батькові в голову не заглядав, що він там думав, коли одписував моєму синові.

— А тисячу карбованців сестрі ви уже сплатили?

— Сплачував, але вона відмовилася. Їй усе мало.

— У сестри є діти?

— Є. Двоє.

— Якого віку?

— Шкільного віку.

— Де працює її чоловік?

— Нема чоловіка. Шофером був, загинув в автомобільній катастрофі. То я що, зобов'язаний годувати її безбаченків?! — з обуренням у голосі вигукнув підсудний.

— Ні, звичайно, ви не зобов'язані...

У залі було тихо, як ще ніколи за весь процес. Суддя відчула, що діткнулась больових точок Верети. І маски спадали. Одна за одною. Під масками — він, живий. Такий, як є насправді.

— Тепер скажіть, громадянине Верета, — Сіверська заглянула до справи. — На підвір'ї будинку по вулиці Сос-

новій під час обшуку знайдено за дровами, складеними в сараї, магнітофон «Маяк», що його було вкрадено із санаторію «Пролісок». Як ви це поясните?

— Так, як пояснював під час слідства. В сімдесят літ кожна людина має дивацтва в характері, мав їх і батько. Він дбав про чорний день. В дитинстві голодував, і це зрозуміло. Чомусь вважав, що гроші впадуть у ціні. Вважав, що тільки речі та нерухоме майно мають справжню цінність. Думаю, що хтось із п'яничок, які вкрали магнітофон, запропонував його моєму батькові за могорич, і він вхопився. Іншого пояснення не знаходжу.

— Отже, ви звинувачуєте рідного батька в тому, що він скуповував крадене?

— Хто зна, які ми будемо на старість...

— Ваш батько останніх півроку перед смертю хворів?

— Так, після інсульту.

— Був паралізований?

— Так, — сердито блимнув на суддю з-під тонких, дівочих брів Верета.

— Хто його доглядав?

— Я і сестра.

— Але коли з санаторію «Пролісок» було викрадено магнітофон, ваш батько уже три місяці лежав паралізований. Як ви тепер поясните з'яву магнітофона «Маяк» на подвір'ї будинку по вулиці Сосновій?

— Я за чужий двір відповідальності не несу. Може, завтра там бомбу відкопають, то що, Антона Верету за горло брать? Я відповідаю за те, що знайдуть у моїй квартирі, де проживаю уже сім років...

— Запитань у мене більше немає. Поки що.

Першим свідчив сусіда підсудного по Сосновій вулиці Іван Литвин. Почав він здалеку. Суду довелося вислухати інформацію і про трудові подвиги свідка на ниві народної освіти, які тепер змінилися дванадцятигодинними, через добу, чергуваннями біля дверей лиственського ресторану, і про сина, який вдало оженився, у дружини є окрема квартира, батьки побудували, але тепер теща вимагає, щоб сват купив для молодих машину. Сіверська, хоч і мала за принцип не підганяти свідків, тут мусила втрутитися.

— Що я можу сказати відносно справи, яка сьогодні розглядається? — розважливо перепитав Литвин. — Багато чого можу сказати. І можу сказати мало. Антона Степановича пам'ятаю ще школярем. Правда, навчати його не довелося, я тоді перебував на посаді інспектора відділу на-

редної освіти. Але й хлопчаком, пам'ятаю, він уже був моторним на предмет купити-продати, біля батька, заготовача, нахапався. А батька його, Степана Верету, знали і в передмісті, і по навколишніх селах. Все життя, вважай, їздив він конячкою і скуповував ганчір'я, натомість пропонуючи різний сільський тогочасний дефіцит — од муліне до синьки та мила. Потім, коли часи змінилися, на базарі в ларку приймав. Прозивали його у нас на Сосновій Копійкою, бо поговорку мав любиму: «Де копійка, там і руп. Де копійка, там і руп». У нас і молодого ще Копійкою часом покликають. Як пішов я з відділу народної освіти, так сталося, то довелось мені з Антоном в одній школі якийсь час працювати, де він був по виробничому навчанню. По роботі характеризую Антона Степановича виключно позитивно як з виробничого, так і з морального боку. Вдачею він одзивчивий, непоганий вдачею. Це я хоч в очі, хоч позаочі. Якось я проводив воду у дім, підковзнувся, упав у канаву і зламав ногу. Так він мене після лікарні місяців два на роботу і з роботи своєю машиною підвозив, якщо години так випадали наші. І позичать мені у нього довелось, коли сина женив, три проценти, правда, зажадав, як і в ощадній касі, каже, але я тут без претензій, міг би й більше, Копійка є Копійка. І він взагалі такий, що завжди виручить, коли кому що треба, бо у нього кругом знайомства — і по Листвену, і по Києву, найбільше в торгівлі, і він усе достать може. Та у нього й дома, скільки й пам'ятаю, як на базі, що хоч можна купити. Як тільки вечір, так і везуть йому звідусіль, це ж не секрет, й він щоб дуже з цим ховався, то ні. І він для сусід своїх не скупився, ціна та ж, що і в магазині, хіба що за доставку врахує або дуже вже дефіцитне. Торік він мені свинячу тушу продав, то навіть дешевше, по карбованцю за кілограм. Правда, жінка моя запротестувала, і я змушений був ту свиняку на візок і одвезти назад у двір. Антон Степанович тоді розсердився. «Дурні ви, дядьку, — каже, — хоч і учитель. Продали б знайомим по півтора карбованця за кілограм — з руками одхоплять, і чистого навару вам до сотні...» — «Ні, дорогий сусідоньку, — одказую, — мені в тюрму не можна, бо я на дієті весь час, виразка шлунка за давня, та й жінка не рекомендує, та й учитель я, хоч і на пенсії, і в швейцарах ресторанних нині значуся через сваху свою, скупердяйку». Він як закричить на мене: «Ви що, думаете, воно крадене, це в подарунок мені привезли друзі, що на м'ясокомбінаті працюють, а в них воно як навар, на кожній роботі є навар». — «На моїй, учительській, за весь

вік ніякого навару не було, хіба що зошити учнівські — у грубці дрова розпалювать», — відповів я і пішов. Відтоді він нічого такого мені не пропонував, щоб по-крупному. А щодо самогонки, про яку в мене слідчий запитував, то я не бачив на свої очі, щоб Антон Степанович гнав, а виручати він завжди виручав, коли у кого яка потреба трапиться, а в магазин або далеко, або кусається казенка. А в нього — якості високої, без брехні, горить краще, аніж казенка, я завжди перевіряв, щоб обману з його боку ніякого, бо я цього не люблю, ні щоб сам, ні щоб мене навкруг пальця обводили. Чого ще я кажу, бо часто на банки, ну, медичні, од хвороб, у Верети брав — ні разу не було, щоб не горіла та його продукція, наче спирт. Так що за це обижається не можна. А що гроші за самогонку брав, то хто тобі що даремно тепер дасть? Через ту самогонку і прозвали в передмісті дім Верети «рестораном Антоніо», це в якомусь італійському фільмі молодь підхопила — і пішло по язиках. Він, правда, не дуже й сердився, коли казали в очі.

— Окрім свинячої туші і самогонки, що ви купували в громадянина Верети? — запитав прокурор.

— Я — більше нічого.

— А інші сусіди?

— За інших — не знаю. Хай самі скажуть.

— Слідчому ви сказали, і це документовано в справі, що купували м'ясо в Антона Верети майже регулярно.

— Але ж це — по кілограму, два, виключно для борщу, можна сказати.

— А хіба у Верети на дому — м'ясний павільйон?

— Так у м'ясному ж павільйоні не завжди й купиш, про це і в газетах пишуть, що тимчасові труднощі з м'ясом спостерігаються, а на базарі купувати — із пенсії не накупляєшся.

— Ви, товаришу Литвин, знали, що купуєте крадене? — наполягав прокурор.

— Верета казав, що йому так привозять...

— Звідки привозять?

— Ну, з комбінату чи з магазину, я того не знаю, та не дуже й цікавився. «Виручаю я вас по дружбі, хоч і за гроші, — він завжди казав. — Сьогодні я вам, — каже, — допоможу, завтра — ви мені, щоб усе по-людському».

— Хто продавав самогонку — Антон Верета чи його батько?

— Бачите, в останні роки Степан Нестерович, земля йому пухом, геть як дитя зробився. Винесе стільця

під паркан, сяде і весь день може просидіти. Господарював на садибі Антон Степанович, він і продавав самогонку.

— Скажіть, свідок,— тепер уже Караміш запитував,— ви знаєте Андрія Житника?

— Чому ж не знаю? Навчав його в школі.

— Доводилося вам бачити Андрія Житника на садибі Веретів?

— Так їх, підлітків, цілий гурт до Верети вчашав. Більше на мотоциклах під'їздили, часом і так. І хіба тільки вони? На свята чи у вихідний до Антона Степановича, як на храм, ідуть і їдуть. Але я в чужі горшки не заглядаю через паркан. Та в кожного тепер мури дощаті, та в кожного залізні ворота.

— Так ви можете посвідчити, що бачили Андрія Житника, як він приходив до Антона Верети?

— Ні, не можу,— твердо сказав Литвин.— Що можу, те я можу, а цього не можу, бо не бачив.

— Усе почалося з іменин моєї рідної тещі...

— Що почалося? — спитала Сіверська, бо колишній дільничний і колишній лейтенант міліції Матвійчук надовго замовк, опутивши голову. Тіло його, навіть у цивільному, ще берегло офіцерську поставу, але відчувалось: пружини в душі не стало і постава — уже тільки про людське око.

— Моя ганьба почалася. Бо хто я тепер? Прошуся в охорону на завод пластмас, щасливий буду, якщо довірять і візьмуть. Бо іншої професії, окрім міліцейської, у мене нема. А був я дільничним міліціонером, користувався авторитетом і повагою од широких мас населення, що проживає на Сосновій і навколишніх вулицях. Я був душею зеленої і думав, що то авторитет і повага до мене, Матвійчука. То ж був авторитет і повага до радянської міліції, до моєї форми міліцейської, а мені, дурню, слід було ще до форми рости й доростати, тільки ж я цього не розумів. Отакий мій нерозум, мабуть, до всього й спричинився, це я сьогодні перед високим судом свідчу, як перед совістю своєю. А тещині іменини — то тільки перша сходинка вниз... Як став я дільничним, думав: ось буде мені з цього громадянина, який сьогодні на лаві підсудних, перший помічник і опора, бо дільничний міліціонер без активу не може. Скажу не в своє виправдання, а для факту: атестувався громадянин Верета по всіх лініях виключно позитивно, через те й зумів так швидко до мене підхід

знайти. Тут написала моя теща листа: приїздіть на іменини, раз у житті буває п'ятдесят літ. А до тещі — сто шістдесят кілометрів, трьома автобусами, а в нас — мала дитина, не покинеш, та й нема на кого, якби й рішився, бо ми обоє з жінкою — не лиственські, сільські, ще знайомствами тоді не обросли. А від тещі ми залежали прямим порядком; бо знімали врем'янку, будуючи кооператив двокімнатний, і тільки на тещу була надія, бо я, можна сказати, сирота, без матері виріс, а батько на іншій жонатий, там своя сім'я, не розженешся: де сів, там і зліз. Став я роздумувать, як з тещиними іменинами бути — і так прикину, і так прикину, нічого хорошого не виходить. Зажурився. Коли заїжджає до мене оцей ось громадянин Верета. А він з перших кроків моїх на новій роботі заповзявся на дільничний пункт учашать, особливо як людей я приймав, сидів біля мене як перший активіст і дружинник, тоді я думав — для загального добра, а тепер розумію — для добра його власного, щоб люди навколишніх вулиць бачили і відповідно переймалися, що Верета — біля влади. Так він робив кола навколо мене, щоб біля моєї авторитетної форми руки погірті і павутину навколо мене зіткать. Але я знову звернув з большака на обочину, прошу суд вибачити. Так ось, заходить громадянин Верета і запитує, які турботи мене гризуть. А він — не дивиться, що ніби простакуватий, — може у тебе з душі вичитать, як із книги. Розказав я про тещині іменини, а він: «Аби тільки й горя! Поїдемо на тещині іменини моєю машиною, у мене якраз відгул за чергування виходить плюс вихідних два». Тепер, коли вже Верету знаю, як облупленого, так легко б не клюнув, думав, що він і справді по доброті душевній. Підкотив він уранці під двір, де ми врем'янку знімали, вийшли ми з дружиною і малим нашим на руках, а сусіди з вікон і через паркан — такий почот міліціонеру! І моя жінка уже іншими очима на мене дивиться, мовляв, везуть, як начальника, до тещі на іменини. Ну, з тої поїздки і почав заніморг навколо моєї бідної шиї зашморгуватися. З'їздивши до моєї тещі, наступної неділі запрошує Верета нас до себе. Як відмовишся? Ніби треба піти, якщо по-людськи. Пішли. А тоді почалося — трохи не щовечора. Жінки подружилися. Чи знав я, що на садибі Верети трохи не фабрика самогонна? Знав, люди ставили до відома, та й у самого очі. Але нічого не хотів розуміть і бачити. Уже я був у його павутинні, як муха. Підтримав «ресторан Антэніо», як люди кажуть, міліцейською формою, тепер визнаю і за провину свою покараний по всіх лініях...

— Ви як дільничний одержували сигнали трудящих, що Антон Верета торгує горілкою?

— Одержував. І доводив до відома підсудного. Але він зазевняв: наклеп — од заздрощів.

— Скажіть ще таке, свідок. Мати Андрія Житника, який тепер відбуває покарання, зверталася до вас із скаргою, що Верета споює і штовхає на погану дорогу її сина?

— Зверталася.

— Ще хто звертався?

— Мати Землинського.

— Який теж засуджений?

— Так, засуджений.

— Чи не здається вам, що поламани долі цих молодих людей, та й не тільки цих, на жаль, і на вашій совісті?

Довго мовчав Матвійчук, помітно втрачаючи у зрості і стрункості, не знаючи, куди ховати очі: то піднімав їх на стелю, то дивився у вікно, то шукав відповіді на підлозі. Тоді видихнув тяжко:

— Думав і знаю...

— Висновки зробили для себе з цієї історії?

— Зробив.

— Які ж?

— Такі висновки, що легко ступити в багно, та важко з нього вибратися. Син запитус: «А чому ти, тату, тепер не міліціонер?» — «Хіба тобі тільки тато-міліціонер потрібен?» — запитанням на запитання відповідаю. «Ні, як і міліціонером не будеш, то я тебе любитиму, — син мені, — але краще, коли ти був міліціонером, бо тоді дядько Антон на машині нас возив...» Ось такі мої сумні висновки і результати...

— Дозвольте і мені задати свідкові декілька запитань, — звернувся до суду Карамич підкреслено ввічливо, і, коли Сіверська згідно кивнула, продовжував: — Громадянипе Матвійчук, ось ви тут згадали про м'ясо. Підсудний вам безплатно м'ясо привозив?

— Ні, він казав ціну. Хвалився, що все може дістать.

— Що ж він ще вам діставав?

— Ліки, коли моя дружина захворіла. В жодній аптеці Києва не було таких ліків, а він — привіз. Наступного ж дня, як тільки я звернувся.

— Отже, Верета робив і добро вам?

— Звичайно. І не тільки мені. Хто до нього звертався, він завжди допомагав. Що було, те було.

— А тепер скажіть, громадянипе Матвійчук, як дружинник Антон Верета неодноразово одержував подяки,

грамоти. Ви що, в такий спосіб віддячували за м'ясо і за все, що він міг дістати і діставав?

— Ні, тут чесно. Як до дружинника у мене до Верети претензій не було. Навпаки. Коли він чергував, був порядок. Одного разу він навіть порятував мені життя, можна сказати, і я, звичайно, за це йому вдячний досі.

— Розкажіть суду.

— Ну, виїхали ми увечері на чергування, а в одному з дворів на Піщаній були проводи. Проїжджаємо мимо, бачимо: троє підпелих мужчин не можуть щось там між собою поділити. Одне слово, уже за груди беруться. Ну, ми вийшли з машини, а їхали ми «Волгою» Верети, я суворо попередив, щоб ішли спати, інакше усіх трьох заберемо до витверезника. Сказав я так і повернувся, щоб сісти в машину. А один з тих трьох був уже судимий, з Києва. Він ножа вихопив і вже замахнувся. Антон Степанович руку його перехопив. Ножа ми забрали, а справи не заводили, той, п'яний, відпросився.

— Мій підзахисний зробив це, ризикуючи власним життям?

— Ну, до певної міри — так.

— Отже, ви писали правду, коли рекомендували Антона Верету як активного свого помічника на роботу в виправно-трудову установу.

— Правду, — кивнув Матвійчук і знову опустив голову. — Але — не всю...

...Було туманно й вогко, коли Сіверська вийшла з суду. Тривожно погукували, наближаючись до станції, електрички; коли електричка вибігала на залізничний міст через ріку, міст протяжно зітхав, те зітхання, відлунувшись від лісу, котилося на Листвен. Але сьогодні воно долинали ніби крізь грубезну повсть, і не було свята, свята електрички, що із життєрадісним дзвоном влітає в зелений ліс, жаданий за будь-якої пори року, а за лісом — Київ, який вона таки по-справжньому любила.

А може, у втраті нею звичайного — святкового — почування винні були осінні сутінки, що, здавалося, конденсуються десь угорі в дрібні краплі і разом з туманом сіють на місто. А може, винна була утома, її божевільна утома, не лише фізична (хоч і тіло виснажене цілоденною роботою), а й душевна. Колись, після першої філіппіки її на партійних зборах, Караміш запросив Сіверську до кабінету і, замикаючи сейф, сказав: «Мені вас щиро шкода, Інно Дмитрівно». Інна вся напружилася, не любила, коли

її жаліли. «Мені вас шкода, бо на нашій з вами роботі треба мати віддушину. Без неї не можна, акумулюються негативні емоції, псується характер. Чимало літ я мав сім'ю, в яку з радістю повертався після виснажливих судових засідань і спочивав душею. Тепер сини підросли, зчу-жіли, із старшим взагалі не знаю, що діється. Дружина постаріла і хворобливо ревнує мене до кожної жінки, яка в суді і поза судом, в тому числі і до вас, самі розумієте, наскільки це безпідставно. І я потроху випиваю, а де трохи, там і більше... І ви теж до такого прийдете, згадасте мене, якщо в скорім часі не здобудетеся на чоловіка і дітей.

Він, суддя Караміш, тепер уже адвокат Караміш, мав рацію в одному — душі потрібен ковток повітря, без якого довге життя в штучному кліматі судової зали просто неможливе. І сьогодні Інна не поспішала додому, де на неї ніхто не чекав, навпаки, повернула у бік центру. Від перону, куди щойно причалила київська електричка, серединою вулиці плив потік людей. У присмерках Сіверська нікого не впізнавала і її ніхто не впізнавав, але шелест людських голосів, дівочий сміх, навіть розмови про чемпіонів з хокею, трансляція якого по телевізору мала розпочатися сьогодні, були їй приємні. Бо це були голоси, відмінні від тих, які звучали в судовій залі. Голоси життя.

Універсам зеленувато світився з туману, схожий на велетенський акваріум. Інна з радістю пірнула в той акваріум, хоч магазинів не любила і не знала за собою характерного для жіноцтва збудження від самого процесу вибору-купівлі, на яке нині все помітніше захворювала і чоловіча половина людства. У дверях людська течія вполонила її і понесла між полиць із загорненими в целофан півкілограмовими порціями м'яса, вареної ковбаси, масла, мороженої риби, повз ящики з мінеральною водою, пепсі-колою та пивом, повз зацидені банки з томатним, березовим і виноградним соками, повз полиці з хлібом, які Інна найбільше любила, бо свіжий хліб, привезений під кінець робочого дня, пахнув по-домашньому затишно і тепло. Інна взяла сосиски, масло, четвертинку хліба (не любила викидати зачерствілий хліб). Але ще довго штовхалась у просторих залах універсаму, відпочиваючи очима на стомлених, заклопотаних, але висвітлених відблисками домашніх вогнищ, які на них чекали, обличчях людей.

Чи заздрила вона? Хто-хто, а суддя знала, як легко ті вогнища гаснуть (скільки розлучила за роки роботи в Литвені!). Знала вищість, яка ховається за тонкою фіранкою

показово-добропорядних стосунків — для людського ока — в деяких ролинах (поки весь той бруд не виплесе в судовій залі на шлюбнорозлучному процесі). Багато знала суддя, вимушена була знати. І ще: прожити життя самій, життя, наповнене лише роботою, яку, попри все, любиш, для жінки — безклопітніше. Але, окрім знання, було ще її жіноче ество, в яке природою так щедро закладено потребу про когось іншого, а не лише про себе, дбати, спрагу любові і ніжності, закладено природою інстинкт продовження роду, що навіть очима сні про кісники, які влітаєш у дитяче волоссячко, такі реальні сні, що, і прокинувшись, ще відчуваєш дотик того волоссячка. Знала щем, добре знала і отакі вечори, коли так не хочеться повертатися у порожню квартиру, до фотографії тигренти над ліжком.

Піднялася на верхній поверх, до секції тканин, готового одягу і парфюмерії. Покупців тут було мало. Пустинні коридори між застиглих, німих манекенів сьогодні, перед скорим поверненням додому, були неприємні Інні. Поглянувши на тканини (з принциповою впертістю до кожного Нового року шила сама собі святкове плаття), зібралася йти, коли суддю побачила завідувача парфюмерною секцією. Розведена, вона подала до суду на чоловіка, який не поспішав сплачувати аліменти на двійко дітей, і Сіверській довелося добре поморочитися, поки встановила правильну суму заборгованості.

— Інно Дмитрівно, — утаємничений шепіт, — є фінський шампунь.

Шампунь Інні був потрібен. Та ще фінський! Любила носити довге волосся, а довге волосся вимагало догляду.

— Де є? — ковзула поглядом по прилавку.

— Для вас є. Тільки для вас. Я така вам вдячна. А як віддячити — не знаю. Може, що не так, то ви простіть, я жінка проста, дітьми затуркана. Старшенька знову хворіє, воджу на масаж. З меншою теж клопотів вистачає. А шампуню один ящик дали. Та виклади його тут — поб'ються, і тільки шум та незадоволення. Бережемо для добрих людей.

— Суддя доброю не може бути, — посміхнулася.

— Ой, Інно Дмитрівно, це робота у вас строга, а ви — добренна, може, я чогось не розумію, але душею відчуваю.

Це, мабуть, смішно — отака дріб'язкова принциповість, як сказала б Іванова Соломія. Але дріб'язкової принциповості не буває, знову подумки сперечалася з братовою. Або принциповість є, або її нема. Згадала свідчення Мат-

війчука на суді: велике падіння починається з малого падіння. З отакого малесенького, як флакон фінського шампуню з-під прилавка: «Ти, Інно, не від світу живого, ти, Інно, уся з книжок...» Інна похитала головою:

— Спасибі за турботу, але шампуню мені не потрібно, навіть фінського. Брат навіз із Москви.

Ще раз подякувала і пішла до виходу. Було трохи шкода жінки з парфюмерного: хотіла зробити як краще і почуввається, мабуть, ображеною. І трішки шкода було себе: так і не матиме вона фінського шампуню, після якого волосся м'яке й ніжне. Але знала: якби взяла той шампунь, піддавшись хвилиночній слабості, довго б картала себе. Перейшовши через залізничний насип (колії гули, ніби веле-тенські гітарні струни, — од лісу наближався вантажний поїзд), Інна молодо збігла по стежці, що біліла в темряві, у гайок, за яким — і її будинок. Там, у пизині, туман був густіший, але вгорі між верховіть поблимували несміливі ще зорі, обіцяючи на завтра погожу годину. І їй стало світліше на душі.

Неподалік будинку, в якому жила Сіверська, зводили ще один дім. Підсвічене ліхтарями, з краном, що простягав над стінами уже вивершених перших поверхів благословляючу руку, будівництво своїми фантастичними — від незавершеності — формами, хаотичним — для стороннього ока — нагромадженням ліній та об'ємів пагадувало космічний корабель, що відривається від землі. І все її життя здалося раптом Інні тим космічним кораблем, який тільки вирушив у політ і все справжнє для нього — ще попереду. З таким майже щасливим відчуттям сходила на свій п'ятий поверх; з кожним поверхом сходи ставали крутішими, давалася взнаки утома (коли спадала нервова напруга після робочого дня, тіло ставало ватяним, ніби від ночі до ночі робила тяжку фізичну роботу). Але вдома прийняла душ, увібралася в спортивний костюм — і ніби разом з одягом зняла та повісила до шафи й утому. Готувати не стала, а розігріла бульйон, та ще лишалося трохи вінегрету, тим і повечеряла. Дивно тихо було в квартирі після суду. Знала: варто лише дозволити собі — і стрічка пам'яті, на яку записане сьогоднішнє засідання, попливе спочатку, і весь день знову повториться. Вона не дозволила. Поки вечеряла, переглядала газети. Щоб не кортіло розмовляти. З ким — із стінами? Звикла за два тижні, поки гостювала мати, розповідати за вечерею про ще один прожитий день. Хай не про всі клопоти розповідала (судових справ мати не любила, переймалася чужим горем, як своїм), але хоч про

деякі з них, а все ж на душі після тих сповідей (намагалася про серйозне говорити весело) легшало. «Була сьогодні в області на нараді, подала записку до президії, хоч там і знають мій почерк: «Коли це вже наші промовці навчаться читати не нудні лекції?» Заступник міністра прочитав, сміється. Суддя з сусіднього району звітувала, стільки-то лекцій прочитано, стільки-то вечорів запитань і відповідей проведено. Я підрахувала: це вона кожен третій вечір одривалася од сім'ї, від дітей, а в неї їх двоє, і обоє хлопці, підлітки, такі, що тільки дивись за ними. Вечори запитань і відповідей проводяться, лекції читаються, а злочинність у районі росте. І вона ще ділиться до свідом, можеш, мамо, таке уявити?» Мати кивала головою, навіть якщо гаразд не розуміла, про що йдеться. Вистрибувала з віконця в годиннику і затишно кувала зозуля. Монолог Інни тривав: «Краще б не лекції наші нудні, а більше з людьми в судовій залі та під час прийомів говорили. Звичайно, суддя не має права у судовій залі читати мораль, суддя мусить лише констатувати і зважувати факти. А чому — не має? Часом хочеться криком кричати: «Люди добрі, бережіть одне одного, не сваріться з-за недоварених макаронів і не розламайте навпіл, ділячи майно, дерев'яне ліжко, яке завтра викинете на смітник. Ліжко викинете, а любові не буде, і радості від життя не буде, і самі себе перестанете поважати!» Хто з цими людьми душевно поговорить?»

Але сьогодні матері не було, зозулі на годиннику не встигнеш розказати — прокукувала і зникла, і все, хороше й погане, що зібралося в душі за трудний день, так з нею і лишилося. Узяла зі столу томик Плужника, прочитала кілька поезій, але душа мовчала. Надто багато зовнішнього сьогодні в ній. Увімкнула програвач, сіла в крісло. Музичною терапією називала години, коли дозволяла собі музику. Поки працювала в Києві, кожного вільного вечора ходила до філармонії. У Листвені ж і вільних вечорів менше, і не завжди є сила вечірніми електричками їхати до Києва. Потроху зібрала власну філармонію — фонотеку. Влітку слухала менше, музику заміняла природа. А восени знову верталася у світ звуків. Цьогорічний музичний сезон вирішила відкрити ораторією Генделя «Самсон» у виконанні мюнхенського баховського хору і оркестру. Купила платівку минулого тижня. Симфонію і речитатив Самсона з першої частини вона ще слухала, хоч і відчувала, що сьогодні байдужіша до музики, ніж завше. Але хор і арія філістимлян уже звучали поза нею, в порожній кварти-

рі — Інна знову подумки була в судовій залі, в неконтрольованій пам'яті оживала дивна, ніби наклеєна усмішка Антона Верети. Інна вимкнула програвач. Це було б кощунство — слухати музику Генделя і бачити перед собою обличчя-маску Антона Верети. Відкинулась на спинку крісла, заплющила очі. Зосередитися думками на кистях рук, і ось уже вони тепліють, і тепло пливе по тілу. І — жодної сторонньої думки. Ні про справу Антона Верети, ні про завтрашню розмову з Горським у колонії. Думати про щось легке і приємне. Наприклад, уявити, що ти — на лісовій галявині, сонце лагідно пестить тебе, гудуть джмелі, виспіває птаство. Кує зозуля — не та, що в годиннику, а справжня, лісова. Незчулася, як заснула. Ніби упала в сон, глибокий, солодкий.

Дзвінок біля дверей ледве виборсав Інну з того сну.

Глянула спроронь на годинник — одинадцята. Хто б це міг так пізно? Пошкодувала (уже вкотре, але не любила підозріло розглядати людей, перш ніж їм відчинити), що не має в дверях вічка. «Хто там?» — запитала, раптом пригадавши перестороги щодо Акви. Але озвався жіночий голос. Відчинила і ледве впізнала: по той бік порога стояла дружина Миколи Кравчука, нового дільничного на Соснівщині. Здається, звали її Зіна. Зустрічала в місті з молодим лейтенантом міліції, якимсь Микола і знайомив. Але жінка була непримітна собою і з обличчя, і вбиралася аж надто вже скромно, без чоловіка губилася в людському натовпі, і Сіверська не пам'ятала, щоб вони здибувалися коли ось так — лице в лице.

— Я — не до вас! Я — по свого чоловіка! — вигукнула злим, відчайним голосом і рішуче переступила поріг. По сходах хтось піднімався, коридор був довгий, на шість квартир. Інстинктивно, рятуючись від пліток, які завтра неминуче розповзуться по будинку, а від будинку — і по всьому місту, Інна грюкнула дверми і притулилася до них спиною. Була б упала, якби не одвірок. Кров відхлинула від обличчя, і в голові паморочіло, темні кола перед очима. А може, усе це не насправді, а сниться їй кошмарний сон? Кравчукова дружина зазирає на кухню, у ванну, навіть до ніші для верхнього одягу в коридорі, тоді кинулася на балкон, підняла тахту. Коли ж знову з'явилася в коридорі, на дрібнім обличчі її лежала тінь ніяковості, але було воно усе ще зле і вороже Інні. І Сіверська зрозуміла, що зараз може бути жахлива, не контрольована свідомістю сцена, якщо найперше сама вона не справиться із емоціями. Приборкати себе коштувало неймовірних зусиль. А все ж за

мить зобразила на лиці усмішку і — майже спокійним, ірочічним голосом:

— Ви, Зіно, ще на антресолях не шукали...

Жінка підвела очі — антресоли над нішею для одягу були зовсім крихітні, тільки й вистачало місця для коробки з ялинковими прикрасами та зимових чобіт.

— Ні,— похитала головою,— моє добро там не поміститься, хоч і втрос склади.

Стояла посеред коридора, не знаючи, що далі робити, як повестися. Інна одірвалася од дверей, пройшла на кухню. У шухлядці, де сірники, знайшла сигарети, запалила. Сигаретами постачала її Аліна, ще як не мала свого кібернетика і частенько приїздила до подруги. «Що це за сучасний дівичник без сигарети?» — казала вона, і справді після кави курила. Сама Інна тяглася до сигарет у рідкісні хвилини, коли нерви були на грані. Наступила одна з таких хвилин.

— Дайте і мені,— попросила гостя.

Але Зіна, певно, зовсім не звикла до тютюнового диму. Закашлялася і бридливо кинула сигарету в кухонну раковину. Відтак опустила на стільчик біля обіднього столу, зігнулася, затулила обличчя руками. Осінне пальтечко її, завузьке для розповнілої після родів (пість місяців було дитині) постаті, напнулося, нитки тріснули, і гудзик покотився по підлозі до плити. Але жінка не ворухнулася.

— То чим я зобов'язана вашому несподіваному візиту?

По довгій хвилі гостя глухо, з-під долонь, заговорила:

— Подзвонили годині о десятій, тільки-но я мале заколихала. «Ви знаєте, де зараз ваш чоловік?» — питають. Я уся й похолола: «Де?!» — «А як ви думаєте?» — «Думаю, що на дільниці, він там щовечора тепер». — «Ні, він у судді Сіверської щовечора і сьогодні там. З вас уже люди сміються, а ви вуха розвісили та й вірите, що він на роботі згоряє...» І трубку повісили.

— Чому повісили, а не поклали? — слідчий пробудився в Сіверській.

— Бо — повісили. Із таксофона дзвонили. Тріск такий у трубці, і голос, як із погребя. Ну, а мене завести легко. Ми ще як одружувалися, я Миколі казала: замучу тебе своїми ревностями, я така — або мій увесь, або зовсім не треба, іди на всі чотири боки. Ділитися не вмю і не хочу. А тут став він дільничним — кожного вечора на своїй Соснівщині...

— Така у нього робота, треба звикать.

— Вам добре, ви звикли — самі...— схлиснула гостя.

— Так, мені добре...

— А може, він таки був?! — Зіна підняла голову, в очах засвітився лихий вогонь.

— Був, — посміхнулася Інна. — Був, але через квартиру вилетів... На крилах кохання, як писали колись поети. Втім, і тепер пишуть. І вам не соромно отаке про мене думати? Та він же хлопчик порівняно зі мною. Я йому як молодшому братові допомагала на ноги стати. І нині як тільки контрольна чи курсова — у суд приходять. А з ким же йому радитися? А хтось захотів зробити боляче. Не вам і не йому — мені. Невже не розумієте? Когось суддя Сіверська дуже зачепила. Когось лихого, хто ні перед чим не зупиняється. Микола любить вас, я певна, знаю. Він хоч і молодий роками, але такого уже напереживався в житті, що триматиметься сім'ї, як оазису в пустелі...

І тут вона втішала та розраджувала. А хто втішить її?

— Пробачте, Інно Дмитрівно. Я така дурепа.

Зіна підвелася, пішла до дверей. Уже з порога обернулася:

— Тільки прошу і молю вас: не кажіть Миколі...

Тихо причинила двері. Клацнув англійський замок. Лунко скрапувала вода з крана. Інна вимкнула світло на кухні, в коридорі, потім у кімнаті, упала на тахту долілиць і заридала. Надто багато усього зібралось у її житті на одну душу.

Так у сльозах і заснула.

ЧАСТИНА П'ЯТА

Їй наснився надивовижу яскравий, кольоровий сон.

З роками кольорові сни навідувалися все рідше, залишаючись у пам'яті як приналежність радісно-захопленої юності. І раптом — такий спалах барв. Снилось, ніби вона десь у горах. Гори невисокі, іграшкові гори, розцяцьковані, наче писанки, а в долинах, між гір, — так само щедро розсипані будиночки. Над горами, над долинами з будинками — веселкове, аж співати хочеться, небо. Ось заходить вона до високої, квітами розмальованої зали (з високих стрілчастих вікон — снопи сонячного сяєва), у залі багато людей, радісних, привітних, і співають вони, і вона, Інна, з ними починає співати, і легко їй, легко.

З тою легкістю, святковістю в душі й прокинулася.

А день попереду нічого святкового й легкого не обіцяв.

І все ж кольоровий сон був як заспів, що вбирив нинішній день у серпанок з життєрадісних почуттів. День ділився навпіл—поїздка у колонію і продовження розгляду справи Верети. Ще не всі свідки дали свідчення, потім — прокурор, захисник, останнє слово підсудного. Вирок, мабуть, завтра вранці. Обідатиме сьогодні удома. Поставила на плитку курку. Нарізала яблук на компот. За вікном ще ледь видно, таки вже осінь, день все меншає. Поки метушилася по квартирі, прибираючи, поки робила зарядку, намагалася не думати ані про скору зустріч у колонії з Горським, ні про судові засідання. Кольоровий сон ще діяв, як наркотик. А може, приємно збуджували, додавали сили фізкультурні вправи — почувалася усе ще молодою і дужою, а вітерець крізь відчинені балконні двері приносив до кімнати пахощі осіннього лісу, чорнобривців і пом'яків, нагадуючи про осінні ранки в Городищах, коли вона з портфеликом поспішала до школи. Але скоро — саме приймала душ — дзвінок майора Мураша чари бадьорого осіннього ранку розвіяв.

— Прошу вибачити, що так рано турбую, Інно Дмитрівно. Проте зобов'язаний попередити. Аква утік з-під варти. Ми, звичайно, негайно організуємо розшук. Думаю, що почуватиме він знову у нас. Але поки що, зважаючи на дані капітана Королькова і вчорашній візит Акви до суду, будьте обережні...

Стояла біля телефонного столика, загорнувшись у вовгий рушник. Краплини води, скочуючись по плечах, лоскотали шкіру. У настінному дзеркалі відбилася струнка, гармонійно складена жінка, груденята — як у молодій, не кожна дівчина могла конкурувати з нею стрункістю і довершеністю тіла.

— У камері Аква проговорився, що пообіцяв комусь, кому — не сказав, відомстити судді Сіверській. Алло, ви чуєте мене, Інно Дмитрівно? Чому мовчите?

— Я уважно слухаю, — мовила офіційним голосом.

— Я пришлю по вас машину.

— Дякую, але я їду сьогодні в колонію з народним засідателем на його машині.

— Я дуже прошу, коли повернетесь, передзвонити нам. Обіцяєте?

— Постараюся.

— Окрім службового обов'язку, у мене до вас, Інно Дмитрівно, чисто людські симпатії...

— Якби не Аква, то я про ваші симпатії ще довго б, мабуть, не здогадалася...

— Колюча ви, Інно Дмитрівно. Для судді — може, так і треба. Але не для жінки, пробачте.

— А хто вам сказав, що я — жінка? Я — суддя.

— Ви — чарівна жінка, Інно Дмитрівно. Але навіть собі не дозволяєте в цьому признатися.

— Дякую за комплімент.

Холодно. Офіційно. Як і належитьсся судді.

Поклала трубку і заборонила собі думати про розмову з Мурашем. Але барвисті відсвіти нічного сну гасли.

Листи Горського і фотографію поклала в сумочку.

Навіть не випикало бажання пробігти очима ще раз, поновити в пам'яті. Усе, що ці два листи пробудили було в ній, заснуло. Назавжди.

Незворушна, сувора, строга суддя.

Непідвладна примітивним жіночим емоціям.

І вбиралася так, щоб підкреслити суддю в собі, а жінку перекреслити. Темний англійський костюм: жакет з бо-стону і така ж спідниця. Закриті туфлі на широкому каб-луку. Під жакет — біла шовкова блузка майже чоловічого крою. Приміряла було брошку і з відразою кинула назад до скриньки. Жодних прикрас. Навіть сережок.

Коли зійшла по сходах і ступила на ганок, відчула: стро-ге, темне вбрання її перечить на диво сонячному й теплому (як для осені ранкові. В палісаднику над обпаленими при-морозками, але все ще розкішними розтріпками уже лі-тали бджоли. Сонце висіло на облісілому за одну вітряну ніч осокорові, наче казкове золоте яблуко. Простірадла на майданчику для сушіння білизни здавалися білими пра-порами скорої зими, що панічно відступала в глибини ка-лендарного року перед навальним проривом тепла. Дворо-вий, нічийний пес, що його частенько підгодовувала Інна, сьогодні блаженствував на осонні і навіть не підбіг, як звичайно, лише привітно ворухнув хвостом. Од річки нахло річкою, од лісу — лісом, а від меблевої фабрики звично ткнуло лаком, і всі ті компоненти творили гострий, збу-джуючий коктейль запахів. Старенька машина Бастила темніла під осокором. По той бік вулиці, звідки прогля-дався весь двір, стояв міліцейський «газик». Майор Му-раш таки вжив заходів...

— День добрий, Іване Івановичу.

— Добрий, добрий, бджолам сьогодні добре, хай полі-тають, ще насидяться у вуликах за зиму.

Про бджіл своїх Бастило міг говорити безупинно, і Сі-верська приготувалася вислухати за дорогу лекцію про

бджільництво в умовах Київщини. Але, мабуть, Бастило не був у доброму гуморі сьогодні, бо надовго замовк, і тільки коли міліцейський «газик» звернув за ними у вуличку, що вела до траси, подивовано буркнув:

— А це що за супровід?

— Акву пам'ятаєте? Ми з вами в колонії йому три роки додали.

— Пам'ятаю, на жаль. Вони у мене, такі акви, як гвіздки в голові...

— Звільнився минулого тижня і нібито мені погрожує. Напився з радощів, одержав десять діб, а сьогодні втік з-під варти. Тепер начальник міліції застерігає.

— Ні, Аква на таке не піде, — не дав їй докінчити Бастило, заперечливо хитнувши коротко, по-солдатськи, стриженою, уже геть сивою, наче поле в стерні, головою. — Під гарячу руку ще може, пам'ятаю, як він кричав. Але подумавши — ні. Такі, як Аква, звичайно, чужого життя не цінують, але своє, та ще з віком, бережуть, а чим це пахне — руку піднять на суддю, — він знає. Та ще язиком щоб плескав... Ні, щось тут не так. Хтось йому програму задає.

— Учора той «хтось» прислав жінку лейтенанта Кравчука. Вона хворобливо ревнива, з цього скористалися. Влетіла до мене трохи не опівночі — шукати чоловіка. Їй подзвонили.

— Я про що й кажу. Кубло ви зачепили, Інно Дмитрівно. Самі того, мабуть, гаразд не знаючи.

— Яке кубло?

— Це — моя теорія. Пенсійна, можна сказати. І я на визнання її громадськістю не претендую. Як і на визнання за мною авторства. Але, за моїми спостереженнями, кубла існують. У нашому — загалом чистому — середовищі усе нечисте одне до одного ліпиться і гуртується, щоб вижити. Ось ви одне з таких осиних гнізд і потривожили. І, мабуть, чимале гніздо, бо оси вилетіли і прилаштовуються як ужабити. Я це ще учора, коли почали справу Верети слухати, відчув...

Міліцейська машина провела їх до траси і розвернулась назад у Листвен. Певно, хлопці доповіли по рації, що суддя з народним засідателем поїхали в колонію, і майор Мураш наказав вертатися. Починався ліс. Молоді берізки обабіч дороги горіли жовто-багрянцево, неначе свічки. Сонце стрибало з сосни на сосну навперегонки з машиною. Згадалося, як їхала до Києва на перші університетські заняття. Після трудового семестру. Одвезла додому теплі речі, які брала...

з собою в колгосп, навантажила гостинцями і настановами, як треба поводитися скромній дівчині у великому місті. Їхала автобусом по чернігівській трасі. Був такий же сонячний осінній ранок, і так само сонце стрибало з дерева на дерево за вікнами автобуса, схоже на золоту вивірку. П'яніла од почуття, що життя тільки починається, і воно справді тільки починалося. Ніби учора. А вже півтора десятка літ минуло. І яких літ! Сьогодні сонце було таке ж яскраве, стрибуче, але вона, Інна Сіверська, була вже не та, інша, ніж та весела, сповнена безмежного захвату перед життям першокурсниця. Вантаж літ, вантаж турбот, вантаж відповідальності перед тим же життям. А може — і вантаж самотності?

— Перебільшуєте, Іване Івановичу.

— Можливо, і перебільшую, — згодився Бастило. — Радий буду, якщо перебільшую. А якщо не перебільшую і самогонні апарати Верети — лише перископ підводного човна, а до самого човна нам і не догребтися? Не двох років, що ми йому можемо дати за самогоноваріння, він боїться, ні. Боїться він більшого. Що на суді може відкритися те, повз що й слідство пройшло. Знаєте, як Антона на Соснівщині звуть? Павуком. Кубло, я вам кажу, кубло. Коли бандюга перед судом, там хоч бачиш, з ким воюєш. А Верета — це оболочка зла, крізь яке можеш пройти і майже не помітити, думатимеш, що це так собі, легкий туманець, а між тим — уже ти отруєний, опромінений злом, така висока концентрація. Згадаєте мене, Верета ще вам про себе нагадає. Бо ви — перша, хто зрозумів, що під добропорядною маскою — суспільна п'явка, короїд...

— Сьогодні, Іване Івановичу, ми з вами наші емоції щодо Верети повинні стримувати. Сьогодні ми — судді.

— Я розумію. Як там у законі? Неупередженість і об'єктивність. Розумом я розумію і в судовому засіданні намагаюся, як медичні ваги, все, до сотих грама виважувати. Але душі не накажеш, а душа криком кричить: моральний рецидивіст він, Верета, а моральний рецидивіст сьогодні для нас страшніший, аніж рецидивіст звичайний...

— Хіба душа не може помилятися?

— Може. Моя. Але для того нас і троє суддів. Адже у вас теж на серці — камінь, і важкий. Я відчуваю.

— Бо їду, Іване Івановичу, до колонії на побачення!.. — розсміялася гірко. Рано чи пізно, а мусила Бастилові розповісти про Горського і його листи, а тут — хвилинка така між ними настигла.

— Зроблено професійно і розумом злим,— мовив Івац Іванович після сповіді Сіверської.

— Ви думаєте — зроблено?

Боже, яка вона все ж жінка: досі чіпляється за примарну надію, що сталось непорозуміння і зустріч з Горським поверне їй зворушливу казку про дивака, який випадком побачив жінку на вулиці і — закохався на все життя...

— Цілились у вас. Стопроцентно. Когось ви дуже муляєте. Хоч так — укусити. А може, й мав на думці невеличкий шантаж. Особисті листи жінки — все одно, що частинка її серця. Про всяк випадок, а раптом — не захоче розголосу, бо дуже болітиме, і поступиться принципами. Але ж і падлюки. На чому грають!

— Я розмовляла з матір'ю Горського, з його шкільним товаришем, врешті — капітан Корольков...

— А якщо руками Горського інший стрелив по вас?

— Хто — інший?

— Навколо московської адреси поворожіть.

— Вам би у слідчі, Іване Івановичу...

— На старість... Вечори біля телевізора із старою просиджуємо, а там тепер що не фільм — то про слідчого, нахапався, скоро всі Шерлоками Холмсами станемо...

Під'їздили до виправно-трудової колонії. Мурована стіна, вивершена нотними лініями дротів на білих ізоляційних чашечках, закрила обрій. Міцно стулені половинки високих, пофарбованих у сіре воріт дивилися на асфальтову стрічку дороги, що тут, виписавши коло, закінчувалася суворо і незворушно. Поки гриміли залізом замки і засуви, поки вартові вивчали посвідчення судді і народного засідателя, хоч добре знали їх в обличчя, Інна думала, що ніколи, скільки й працюватиме у суді, так і не звикне до колоній і в'язниць. Кожного разу, підписуючи вироки, вона ніби чула заново і цей металевий холодний брязкіт. А може, й добре, що не звикла і не звикне. Бо вони справді суперечать природі людини, так звані місця позбавлення волі. Рани на тілі землі нашої. Рани, які з роками заживатимуть, яких ставатиме все менше. Вона в це вірила, як вірила в засади суспільства свого. Можливо, в майбутньому соціалістичне суспільство умітиме якось інакше захищатися від порушників закону. Але поки що, якщо ми хочемо почуватись безпечно в будь-яку годину на вулицях наших міст і сіл, в наших будинках і кварти-

рах, якщо хочемо уберегти суспільну власність од загребущих рук, ці муровані стіни і залізні ворота повинні існувати.

Між тим, вони уже ішли головною алеєю колонії. Якби не грати на вікнах корпусів, ніщо тут, на території, не нагадувало про її особливе призначення. На задимлених стінах цехів, крізь відчинені двері яких доливав брязкіт металу і гул верстатів, червоніли стрічки кумачу із закличками до високої трудової дисципліни та дустрокового виконання зобов'язань. Люди в брезентових спецівках і чорних беретках з інструментами в руках діловито снували по майданчику, де виблискували свіжою фарбою кормопереробні агрегати, що їх випускав для колгоспних і радгоспних ферм один із цехів. Біля клубу височіла добротню вилита з бетону Дошка пошани. Від Дошок пошани на звичайних підприємствах вона відрізнялася лише тим, що люди на портретах були однаково вбрані і однаково, під машинку, пострижені. Інна пішла повільніше, пробігаючи очима по рядах напружених — перед фотооб'єктивом — облич, і нарешті знайшла, кого шукала. В самім нижнім ряду висів портрет Горського. Пережите, одежа, час змінили його: це уже не було обличчя київського франта невизначеного віку, що їх майже за одною формою штампує кожне велике місто. Було воно вуглувате, різкіше, ніби віддруковане на фотопапері без напівтонів, а в очах з'явилися насторога і зачасний біль. На коротко обстриженій голові стриміли вуха, схожі на гриби на окоренкові дерева.

— Ось він, Горський... Помилуйтеся...

Дістала карточку, подала Бастилові. Іван Іванович одяг окуляри, подивився зблизька на картку, потім, уже без окулярів, віддалік бачив крапце, довго й пильно роздивлявся портрет на Дошці пошани.

— Він, стопроцентно, — підтвердив голосом авторитетного експерта. — Але очі — чесні очі. Це я вам кажу, полковник Бастило, хоч і в запасі. Я весь свій дорослий вік командував людьми. В армії, Інно Дмитрівно, виховання, форма, стрій, роблять людей зовні схожими. Але очі — воїни в кожного свої... Очам я вірив і вірю. Так ось, очі залиціальника, попри незаперечні факти, вами наведені, дають мені право на сумнів...

— Друга судимість, Іване Івановичу!

— То й що — друга судимість?

— А те, що один раз людина може і на рівному підсковзнутися. Але вдруге! Ви знаєте, за що Горський удруге засуджений? Виносив із радіозаводу дефіцитні деталі!

— Можливо, радіолюбитель, фанат? У мене сусіда марки збирає, так він...

— Такі «любители» обкрадають державу часом на десятки і сотні тисяч. Цей не радіокомбайн, вище беріть, «машину часу» конструював! Я учора подзвонила в суд, де колись слухали справу Горського. У справі — свідчення експертів: у так званій «машині часу» деталі в основному із старих радіоприймачів і телевізорів, а винесені із заводу ішли прямісінько на чорний ринок! Ось вам і любитель!.. — Чим менше часу лишалося до зустрічі з Горським, тим ставала дразливішою. В уяві причиною усього, що було в її житті гіркого, болючого, ставав автор письмових освідчень у любові, безсовісний продукувач брехні, в яку вона (не вибачила собі і ніколи не вибачить!) раптом повірила. Ще не знала, що скаже Горському при зустрічі, тисячі гнівних слів палили мозок у ці хвилини, коли душевна рана ніби заново відкривалася, затягнута було рятівними буднями робочих днів. Тут, біля Дошки пошани, одержавши ще одне (ніби досі сумнівалася! а хотілося сумніватись!) підтвердження обману, вона знову вся спалахнула.

...Коли на порозі кімнати з'явився Горський, вона не відчула в собі того спалаху ненависті, на який сподівалася. Стільки разів уявляла цю розмову, повторювала подумки, ніби завчала напам'ять, свої звинувачення на адресу цього розгубленого й пригніченого (одразу впадало в очі) чоловічка, а тепер почувалася майже байдужою. Хіба той, хто здатен вчинити, як вчинив Горський з нею, відчує і зрозуміє глибину її болю, її образи? «А я — пожартував...» — скаже зараз, ще й сміятиметься в обличчя, упевнений, що суддя не передасть його листи адміністрації колонії, не порушить справу про шантаж, бо не захоче, щоб у душі її рилися, як у шухляді письмового столу, тим більше, що так легко піддалася на обман, написала аж двох пошляць...

Горський стояв на порозі. Очі опустил, пильно дивився собі під ноги, аж брови напружив, і три глибокі поперечні зморшки зорали чоло. На скроці пульсувала жилка.

— Сідайте.

Стілець для відвідувачів на півдорозі, між нею і Горським.

— Дякую вам.

Але не зрушив з місця.

Раптом відкрила для себе, що почати розмову з Горським не так просто, як уявлялося. Людина чесна завжди шйяковіє, коли дізнається, що інша людина вчинила підло. Соромиться чужого вчинку, ніби власного. Інна одвела очі. По той бік вікна, біля входу до клубу, золотіли клени, а між кленів червоними гронами, ніби вишитими по синьому небу, нахвалялася горобина. Зовсім як десь на мікрорайоні у Києві, якщо забутиш, де ти є. Клені і горобина повернули її в той недільний день, коли душевна рана її була свіжа і біль нестерпний і вона брела київськими бульварами, несучи свою самотність, яка стала раптом така важка, як у біблійній легенді — хрест. Інна одвернулася од вікна і спокійно, але рішуче достала з сумочки листи, фотографію.

— Ви писали?

— Я писав,— відповів Горський, навіть не піднявши очей.— Карайте мене, як вважаєте за потрібне, але я писав, я писав, я писав...

Визнання, таке скорє й відчайпе, здивувало Інну. Чекала, що Горський навідріз відмовиться від авторства, звинувачуватиме її в наклепі на беззахисного ув'язненого, уже було й фразу приготувала: «То що, здати листи у Інститут судових експертиз, хай там підтвердять ваш почерк?» Натомість мала перед собою поверженого ворога і вже остаточно розбиту на друзки ту останню краплю надії, яка, всупереч усім законам логіки, все ще бриніла на споді душі: а раптом її розслідування виявиться хворобливою фантазією самотньої, вразливої жінки?

— Ну як ви могли?! — вихопилося в Інни таке щире й болісне, що Бастило дістав коробку «Казбека» (курив за давньою, ще фронтвою, звичкою лише цигарки) і нервово застукав паперовим мундштуком по краю столу. Тільки Горський, здавалося, ніяк не відреагував на той зойк. Ніби не до нього звернуті були слова Сіверської. Ніби не людина стояла перед нею, а вирізблена з каменю, у замаченій — прямо з цеху покликали до судді — робі подоба людини.

— Якщо ви не будете заперечувати, Інно Дмитрівно, я закурю,— полпрохав Бастило,— ось тут, біля відчиненей кватирочки.

— Курить, Іване Івановичу,— вона сама, якби могла собі дозволити, погамувала б нерви сигаретою. Бастило запалив цигарку, затягнувся похапцем, наче перед атакою. І він справді почав атаку — на Горського:

— Пробачте, Інно Дмитрівно, але я з цим громадянином після всього, що він вчинив, про моралі різні не розмов-

лятому, а спитаю по-військовому чітко: від кого він тут, у колонії, взяв вашу домашню адресу?!

— Перевиховувати громадянина Горського справді трохи запізно,— Інна спромоглася на іронічну посмішку.— Але я хочу зрозуміти, за віщо він мене так ненавидить. Я уперше його бачу. А щоб поглумитися так з почуттів жінки, їй треба по-справжньому ненавидіти...

— Це я вас ненавижду, Інно Дмитрівно? Я, Ростислав Горський? Та я за вас на ніж піду, я сліди ваші цілуватиму, як останній пес! Одним повітрям з вами в оцій кімнаті дихати — для мене щастя! — Горський нарешті звів на неї очі, вони були божевільні, ті очі, в них горів неспідробний вогонь, випромінюючи давно тамоване почуття.— У моїх листах, щоб ви знали, усе правда, окрім одного — хто я, де я. Відколи вперше побачив вас, Інно Дмитрівно, на оцій ось алеї, тільки тоді вона була засипана снігом, я не маю спокою у душі. Я згоряю на вогні любові до вас, придумана мною Аеліто! Але за яким правом ви з такою легкістю судите того, кого не знаєте? Тільки тому, що на моїй чорній робі немає майорських погонів? І я не їжджу в закордонні відрядження, а клепаю за колючим дротом кормоподрібнювачі для ферм? Так, хай я людина крайнощів, без такої зручної для навколишніх «золотої середини», але навіть подумки ніхто з тих, хто мене добре знає, не назве підлим. Я людина відверта. І я не приховую, що зараз, стоячи перед вами, я, ваш невільник, раб, думаю, чи не помилився, чи не вигдав я вас, прийнявши за джерело всеоб'ємлючого світла вогник холодної і байдужої зорі?! Свого часу, побачивши вас і покохавши на своє нещастя з першого погляду, я, мабуть, піддався ілюзії, не подумав, що високі зорі — а ви для мене в моєму сьогоднішньому становищі надвисока зоря, недосяжна — не випромінюють ні тепла, ні світла, біля них не зігрієш душу, не розтопиш кригу у замерзлому навіки серці...

Цьому істеричному монологу не буде кінця, подумала Інна. Від скутості, закам'янілості Горського не лишилося й сліду. Тепер він нагадував дерев'яну ляльку-маріонетку, підвішену на нитках: руки пристрасно жестикулювали, обличчя стало рухливим, навіть вуха, задавалось, ворухилися. Типовий невроз. Підвищена збудливість. «Легко піддається впливам» — згадала слова капітана Королькова.

— Дякую за поетичні порівняння, громадянине Горський,— перевела гарячкову мову,— але я приїжджаю в колонію не для того, щоб світити зорею і зігрівати душу. Я приїжджаю в колонію не як жінка, а як суддя. І навіть

якщо ви побачили в мені жінку і вирішили мені написати, чому ви не написали чесно, а рішилися на підлий обман?! Я ніколи собі не пробачу, що піддалася на нього, написавши вам два листи.

— Два листи? — перепитав Горський. — Мені показали тільки один. Але це був найщасливіший день у моєму житті! Вона, моя Аеліта, мені відповіла! Хай придуманому, нафантазованому, але — мені!

— Хто одержав і показав вам лист? — різко обірвав Горського Іван Іванович. Але Горський вдав, що не почув запитання:

— Хочу, щоб ви, Інно Дмитрівно, знали, а тоді вже карайте. Од вас найстрашніша покара для мене солодка. Бо тільки ви — моє життя, моя радість і моя надія. І хоч розумію, що все це — переально, що я вас вигадав, як і себе, вигадав і підніс до небес, зробив своїм божеством, проте пам'ятайте: на світі є людина, дикий варвар, який кожного дня підводить очі до неба, молиться придуманому ним божеству, простягає до нього руки, в одній з яких затиснуто меч для боротьби з долею, а в іншій — ніжна квітка для своєї крижаної зорі. Своєю з'явою на моєму обрії ви повернули мені віру в необхідність життя, в те, що в природі і понині існують любов, радість і щастя...

— Досить, громадянине Горський, я стомилася від слів. — У голосі судді і справді звучала втома, а на обличчі з'явилася та владність, яка з'являлась звичайно у найвідповідальніші хвилини судових засідань. — Коли людина говорить багато красивих слів, я не вірю в щирість цієї людини. Цьому вчить мене життєвий досвід. У коловії так мало жінок буває, що навіть у таку, як я, можна закохатися, страждати, наче на сцені, і з цього театрика для самого себе мати втіху...

— Виправдання мені нема, я знаю. І ви мені ніколи не пробачте, я вже зрозумів. Я — негідник у ваших очах. Я вчинив неоправну помилку. Але я не хотів, присягаюся вам, не хотів! Я про все щиро написав вам і учора ще послав листа в міський суд. Сьогодні чи завтра ви одержите і переконаєтеся, що совість моя заговорила. Я не сплю ночами, моя душа горить на вогні сорому, і горіти їй вічно! Коли я тільки-тільки закохався, я теж страждав, але то було солодке страждання, страждання надії. І тут я на горі своє стрівся з тим дияволом, з тою зміюкою в образі людини! Я розказав йому про вогонь, що у моєму серці, бо не було кому розказати, товариші по нещастю засміяли б мене — закохався в суддю! Хто? Двічі засуджений, Вики-

нутий за борт нормального людського життя! А він, той диявол, наче гіпнозом мене узяв: «Ти — каже, — черв'як біля ніг її, а ти стань врівень з нею». — «Як, — запитую, — коли мені ще два роки — за колючим дротом?» — «А ти, — нашіптує, — легенду придумай, вона й клоуне, жінка є жінка. Коли ж клоуне, тоді вже од спиритності твоєї залежатиме, щоб витягнути рибку на берег. Упадеш на коліна, ридатимеш ридма. Вона така, що не пожаліє, витре ноги об тебе і піде, але потім — оглянеться, згадаєш мене, а оглянеться — твоя буде, на віки вічні...» Я не хотів його слухати, подумки я програмував тисячі можливих варіантів, але всі вони розбивалися об сувору прозу життя, об реальність розбивалися: ви — суддя, я — в'язень... І я піддався намовлянням...

— І хто ж він, ваш змії-скуситель? — недобре, з обридженням на обличчі посміхнувся Бастило.

— Цього я не скажу ніколи! Горський не був і не буде донощиком! Благородство Горського ще ніхто не піддавав сумнівам...

— Тоді я скажу. Бережіть своє благородство, громадянине Горський... — Бастило узявся за край столу, піби за штурвал літака. — Звати його — Антон Верета... Антон Верета, з яким ви познайомилися в робочій зоні, коли він працював у колонії!

Якусь хвилину тихо було в кімнаті. Так тихо, що чути, як вітер шерхотить по той бік заграбованого вікна жовклим листям кленів. Тоді заговорив Горський.

— Тепер, коли ім'я його прозвучало в цій кімнаті і не з моїх вуст, мене ніщо не зв'язує. Так, Антон Верета. Стрілися ми з ним справді в робочій зоні, але познайомилися не тут. Познайомилися ми з ним набагато раніше, коли я працював на радіозаводі...

Іван Іванович вів машину повільно, ніби відчував, як потрібен Сіверській саме тепер цей тихий плин умиротворених осінніх краєвидів обабіч дороги. Відколи й вийшли з колонії, вона мовчала. Ні знайомі офіцери, які, зустрічаючи суддю, разом з офіційно-стриманим вітанням намагалися сказати й обережний комплімент, ні звично сувора перевірка документів на контрольно-пропускному пункті, ні намагання Бастила розвіяти гнітючий настрій Іллі оповідками із свого льотчицького життя (в епоху реактивних лайнерів «кукурудзники» і ЯКи його молодості згадувалися таким сентиментальним ретро, а небо — таким обжитим, затишним!) — ніщо не могло відволікти її від того головного, що вирішувала для себе. Міцно сту-

ливши вуста, ніби боялася, що, коли їх розтулить, прохочеться крик, Інна мовчки дивилася на зелену круговерть молодой озимини, на жовтогарячі спалахи черелісків, на свічки скирт посеред зораного поля, аж Бастило почав уже занепокоєно позирати у дзеркальце, ловлячи погляд непорушних Інниних очей. Уже коли виїздили на магістраль, Сіверська вдихнула з себе:

— Я його ненавиджу.

— Кого? — по хвилі запитав Іван Іванович.

— Верету. І я негайно ж, на початку сьогоднішнього заїдання, заявлю самовідвід.

— Авжеж, Верета тільки цього од вас і чекає, зіграйте з ним у піддавки, зіграйте...

— Я так його ненавиджу, як ще нікого, здається, в житті. Хай це особисте, хай. Але я — жива людина. Можливо, тільки зараз це уповні відчула, зрозуміла. І я маю право ненавидіти. Коли уявляю, як він, вискаливши зуби, читає мої листи до Горського, — усе всередині перевертається.

— Ви, Інно Дмитрівно, самі мене навчали, що суддя не має права на емоції, а тепер емоціям піддаєтеся. Вам треба добре зважити. Я категорично проти, щоб саме тепер, коли Верета в облозі, дати йому можливість для нових маневрів.

— Суддя справді не має права на емоції. Але жінка — має. Він поглумився з моїх почуттів, потоптався по моїй душі, як ви цього не розумієте!

— Ви могли цього не знати і...

— Але ж — знаю!

І знову вмовкла. Старенька машина Бастила зайняла крайню праву смугу дороги і неквапливо котила в бік Листвена. Але магістраль навколо вирувала. З ревиськом і свистом розчахнутого навпіл повітря їх обганяли могутні КамАЗи, громихали вантажні машини з причепами, повними кавунів, чорними, зеленими, світлими стрілами пролизували простір «Волги», «Жигулі» усіх моделей майже безшумно прошмигували мимо, схожі поруч із багатотонними вантажівками на іграшкові машинки за склом серванта. І по той бік магістралі назустріч їм мчала така ж безупинна металево-гумова, так само нуртуюча лава. Була середина робочого дня, час, коли автомагістраль особливо ділова і заклопотана. І на хвилях цієї непогамованої машинно-людської ріки, у цій щоденній робочій круговерті особисті болі Інни не те що губилися, — надто близько були вони до серця, щоб загубитися чи змаліти, — але втрачали у видимих параметрах своїх і вже не застеляли, як більма на хворих очах, довколишнього світу. Довколиш-

ній світ існував, життя тривало, і вона, Інна Сіверська, суддя, плоть від плоті цього світу і цього життя, потроху переймалася знову його турботами, тамуючи зусиллям волі власний біль. Ця здатність жертвувати особистим в ім'я загального, розчинятися без останку в загальному завжди видавалася їй високою і, мабуть, була такою. Справді, приховати власний біль і продовжувати процес. Вона певна себе: об'єктивність судового розгляду буде забезпечена попри все, що вона почуває зараз до підсудного. А сам Верета, звичайно, і не здогадається, що вона уже знає, хто придумав злу гру з нею і скористався для цього довірливим і схильним до афектацій Горським. Якщо й відкриється Вереті, що вона розгадала їхній з Горським детективний сюжет ще під час суду, то значно пізніше, коли відбуде покарання і знову здобається з Горським. Минуть роки... Головне — робити офіційне, як каже Надійка, обличчя, щоб з того вулкана, який у душі, зовні не прохопилося жодного спалаху...

— Година лишилася до початку засідання, — мовив Бастило, коли вони в'їжджали у місто. — Вас — додому чи, може, «Під липою» перекусимо?

Додому, в порожню квартиру з її думками?! Аж холодом війнуло. «Під липою» — літній ресторанчик на околиці Листвена для туристів і відпочиваючих. Декілька разів, вертаючи з колонії, вони там підобідували.

— «Під липою».

— Я теж за це. Мою стару запросили до дитячого санаторію підмінити медсестру, яка в декреті, то я тепер тричі на тиждень, коли її чергування, холостякую.

Столики ресторану справді стояли під розлогою липою. На різноколірних синтетичних парасолях, що над ними, лежало жовте листя. Коли налітав вересневий вітерець, листя сковзувало з парасоль, ширяло між столів, а часом його золоті летючі кораблики опускалися в тарілки. У гіркуваті пахощі осені настирно влітався дух смаженого м'яса, в ресторанчику подавали самі шашлики з гострим томатним соусом і натуральне вино. Липовий листок залетів під парасолю, покружляв над столом і ліг у хлібницю.

— «Не сліши, не лети по сьйних світах, мій малий, непадійний човне!»

— Що? — Бастило ковтнув ліки, запив мінеральною. Хоч і пасічникував уже чимало літ, і нахвалявся, що бджоли продовжують людський вік, а таки помітно піддався рокам, відколи Інна його знала. Фронткові рани, як і в батька її, тепер, через десятиліття, нагадували про себе.

— Поезія, Іване Івановичу. Любимі вірші. «Ой який же прекрасний ти, світе єдиний!»

— Да, вірші. Вірші — це добре, хоч для мене найкращий вірш — коли бджоли вранці з вулика вилітають. Але я все думаю, Інно Дмитрівно, і намагаюся все зрозуміти. Що ж, зумів Верета так гачка закинути, що зачепив вас за живе. Іржавого гвіздка у вашу душу забив. Болить, знаю. Мізкую так, що і Аква — це стопроцентно його організація. Але вважав і вважаю, що в даній бойовій ситуації ви мусите поставити громадське вище особистого і завершити розгляд справи справедливим суворим вироком, покарати зло. Ще раз звертаю вашу увагу. Окрім мене і Горського, ніхто не знає і навряд чи знатиме, що діялося у вас на серці, коли ви ішли на сьогоднішнє засідання. Горського можна попередити.

— Я теж звертаю вашу увагу, Іване Івановичу, — невесело усміхнулася Сіверська, — що я знаю. І це — головне.

— Головне на даному етапі — не дати злу торжествувати, вислизнувши з-під караючої руки правосуддя. А те, що Верета — зло, яке таїть у собі небезпеку для суспільства, думаю, ви уже переконалися. І ще сьогодні переконаєтеся. Ви ж хочете танцювати під його музику і за всіма правилами, щоб, не дай боже, на ніжку не наступить. А таким треба паступати на ноги, як велить наш соціалістичний закон!

— Наш соціалістичний закон велить, щоб і суддя дотримувався закону, без цього не було б справжнього правосуддя.

— Дотримуйтесь, але не будьте формалісткою! Ви ще пошкодуєте за свій лібералізм, згадаєте старого Бастила. Вереті лише цього треба! Щоб не ви головували в суді, бо на вас хоч танком — ви під гусениці кинетесь. А в нього — козири, плюс — знайомства Караміша, плюс — кубло. Думаєте, випадково «ресторан Антоніо» стільки літ процвітав? Такі врастають у наш суспільний організм, як злоякісна пухлина, і метастази, метастази — ось що страшно! З хитрим ворогом і нам слід бути хитрими! Якби на фронті...

— Ми не на фронті, Іване Івановичу, — м'яко заперечила Сіверська. — А закон велить судді не брати участі в розгляді кримінальної справи при наявності обставин, які можуть викликати сумнів у його об'єктивності. Самовідвід судді дозволяється на будь-якій стадії судового процесу, якщо стають відомими нові факти...

— В об'єктивності вашій як судді, Інно Дмитрівно, не сумнівається ніхто, навіть ви самі. Сумнівається, а точніше — вдає, що сумнівається, лише Верета, незалежно від нових фактів. Він згоден відбутися кару за самогоноваріння. Але він боїться, що ви копнете глибше, а там і спекуляція, і переховування краденого, і багато що. Копнете глибше, зачепите все кубло, тоді Вереті — капець. Ось чого він боїться. А ви, можна сказати, із передової перед вирішальною атакою — в госпіталь: ображена душа болить...

За деревами парку, на трасі майже беззвучно мерехтіли машини, голос Бастила звучав проникливо, йому вірилось, бо хотілося вірити. Чи не перебільшує вона справді і своєї образи, і свого болю, і всієї історії з листами, і неможливості далі вести процес? Врешті-решт не сама ж вона судить Антона Верету, окрім неї, головуючої, є ще два судді — народні засідателі. І є ще суд касаційний.

Принесли шашлики. Смажене м'ясо й цибуля пахли паморочливо. Яскраво червоніли половинки помідорів. Над чорнобривцями в бетоновій вазі із землею літали джмелі. Синиці кумедно зависали вниз голівками, щоб заглянути під парасолі. І хотілося забути, що за кілька десятків хвилин вона мусить зайти до судової зали...

— А може, я і справді ускладнюю життя собі та й усім навколишнім? Своїм максималізмом, як казав Караміш?

Бастило підвів голову, уважно глянув на Інну, намірившись щось сказати, але не сказав нічого, знову узявся до шашлика.

Інна їла без апетиту, так, аби вважалося, що пообідала.

В приймальні сидів міліціонер. Побачивши суддю, виструнчився:

— Дозвольте доповісти, Інно Дмитрівно! Наказано чергувати. Аква усе ще гуляє по Листвену.

— Хто наказав?

— Товариш майор.

Намірилася було подзвонити майору Мурашу, щоб не тривожив людей міліцейськими постами в приймальні судді Сіверської, уже підняла трубку, але передумала, уявивши, як багатозначно покашлюватиме Мураш. Врешті майор виконує свій службовий обов'язок. Підійшла до вікна, що на вулицю. Люди на автобусній зупинці. У скверіку на лавах — мами з колясками, діти. Як і кожного сонячного дня. По той бік скверика — потік машин. Ще далі — крамниці, черга біля молочного — привезли морозиво, шко-

лярі з портфелями. Ще далі — риштування повобудов і крапи у синьому небі, новий мікрорайон, майбутній Листвен. Усе — як щодня. Свято буденних людських трудів і клопотів. Свято, до якого люди звикають і перестають цінувати, бо здається, що так і мусить бути. І буде завжди. А десь там — Аква, який не хоче, щоб було свято. Який хоче свята лише для самого себе.

Уся її, судді Сіверської, робота, щоб акви і верети не убили свята, щоб свято життя було сьогодні, завтра і завжди.

На столі лист: «Судді Інні Сіверській (особисто)». Впізнала почерк Горського, але в душі ніщо не обізвалося. Померло, ще не народившись. Лише порадила, що не одурив з цим, посланим на адресу міського суду, листом. Отже, був лист. Написаний ще до розмови з нею. Перебігла очима: «Я знаю, що мені нема і не буде вибачення... Вигадуючи з чужої і недоброї намови легенду, я не замислювався, що роблю. Я будував тисячі можливих варіантів, але всі вони тут же розвалювались, як будиночки з карт. Та я був і лишаюся щирим у головному — у своїх почуттях. Як тільки приїздив у колонію суд, я біг, мов хлопчисько, ставав десь у куточку, щоб не потрапляти Вам на очі, і очима розмовляв з Вами. Я знав: моє теперішнє становище, моя біографія роблять мої плани фантастичними. Але хіба не фантастичне усе наше короткочасне земне існування? А потім з'явився він — злий дух мого життя... Хочу, щоб Ви повірили: не із цікавості, не з особистої користі послухався я демона зла... Я зумію, коли вийду на волю, своїм новим життям, своїм новим «я» не дорости, а хоч би наблизитися до Вас. Залиште надію мені. Не треба відповіді, знаю, що не одписуватимете на цей лист, а хоч би в душі своїй. Я відчую на віддалі. Або приїдьте наступного разу в колонію у своєму темно-блакитному костюмі і світлих черевиках, з темною сумкою — я знатиму з Вашого вбрання, що рабу Вашому залишена надія...» Такий же хаотичний, як і монолог у колонії, лист з безліччю трикрапок і знаків оклику. Марення дорослої дитини: «Обіцяю вам, Інно Дмитрівно: відбувши строк, я побудую машину часу і ми з вами усе наше життя почнемо спочатку, інакше, розумніше (мовлю про себе!), зітремо прожиті і панишемо нашу спільну долю на чистій сторінці книги, яку звать книгою доль». Не стала далі читати, змахнула листа у шухляду. Жодна машина часу не допоможе прожити життя інакше, аніж ти його прожив. І кожен наш крок на землі — крок останній, його вже не повернеш, не ступиш інакше. В людському житті не передбачено

репетицій. За підлість мусимо платити словна. Вона — максималістка, Караміш мав рацію. І не тільки в ставленні до інших, а й до себе. Інакше уся ця історія не коштувала б їй стільки душевних сил.

У двері постукали.

— Заходьте! — гукнула, упевнена, що це — Русан, хвилип п'ять тому на станції тутукнула київська електричка, і він мав ось-ось з'явитися. Але поріг кабінету переступив Караміш.

— Не чекали, Інно Дмитрівно, признавайтесь? Бачите, до чого дожив, — прошу дозволу переступити поріг власного кабінету. Жартую, звичайно, таке життя, ніщо не вічне, прийде час — і вас попросять звідси молодші... Як там у релігійних писаннях — кожному і яз воздам. За гріхи його... Пробачте, я — на хвилину...

Широкий у тілі, але енергійний, колишній голова суду в своєму колишньому кабінеті тримався нахабнувато-впевнено, ніби не сьогодні-завтра мав знову сюди повертатися на правах господаря.

— Юрію Олексійовичу, і ви мені пробачте, але коли перед судовим засіданням адвокат заходить до кабінету судді навіть на хвилину, в людей це викликає...

— Знаю, знаю ваш моральний максималізм, колего. Два слова — і я негайно тікаю. На зарані заготовлені адвокатські позиції... До мого клієнта, а вашого, на жаль, підсудного Антона Верети цілком випадково потрапили два нещодавно написані вами інтимного змісту листи. Повірте, я не дозволив собі їх читати, я тільки виконую доручення мого клієнта...

— Потрапили, то й що? — навіть не чекала від себе такого спокою, тільки рука, якою опиралася на край столу, затремтіла і ніби підломилася в зап'ясті.

— А те, що я уповноважений сказати: ці листи мій клієнт передає вам, так би мовити, безкорисно. — Караміш дістав з кишені і ваговито, ніби два козири, поклав на стіл два конверти, надписані її рукою. За другим листом Верета, мабуть, і справді літав до Москви, інакше б лист так швидко не повернувся до Листвена. — І послухайте мене, колего, не беріть дурного в голову, вас і так уже звуть Робесп'єром у спідниці. Мій клієнт — цілком порядна людина, ну, підковзнувся, з ким сьогодні не буває, огляніться навколо, усі ми трохи грішні, хіба не так?..

Відчувала, як обличчя ніби кригою сковує, офіційним стає обличчя, обличчям судді. Розумом нічого не виважувала, її підхопила і несла висока чуттєва хвиля.

— Заберіть листи негайно. Я подачки не потребую...— мовила тихо, але Караміш почув, хоч був уже біля дверей. Обернувся, щоб весело, впевнено, як і починав цю розмову, заперечити, відмахнутися, але глянув на обличчя судді і, ступаючи на носки, подріботів назад до столу. Листи зникли в його шкіряній течці — її листи, коротка казка її трудного життя, що так не по-казковому скінчилася. І сам Караміш зник з кабінету, ніби привидівся. А Сіверська усе ще стояла біля столу, обіпершись рукою на його край, і не могла ворухнути жодним м'язом. Нарешті наказала собі відчинити нижню шухляду стола, узяла сигарету, що їх берегла на отаку ось стресову ситуацію, запалила. Затягалась невміло, але спрагло. З приймальні крізь нещільно прочинені двері почулися голоси Бастила й Русана. Інна погасила тліючий тютюн пальцями, майже не відчуваючи болю, розвіяла рукою дим над столом і пішла назустріч засідателям.

— Прощу встати! Суд іде!

Зала підвелася і стихнула. Тільки чути було, як подзеленькує на будівництві за вікном кран, і кроки суддів — дрібний перестук її каблуків та важке човгання підшвами черевиків Бастила. Русан ходив майже нечутно, ніби літав у повітрі. Судді опустилися на стільці, за ними — уся зала. І настала в залі та хвилина тиші, яку Сіверська любила. Це вже пізніше присутні перешіптуватимуться, обмінюючись думками після виступів та реплік учасників судового розгляду, і доведеться нагадувати про тишу й порядок. А поки що зала — уся в чеканні. У передчутті справедливого судового дійства. Люди прагнуть знайти у суді єдине — справедливість. Погляди присутніх сфокусовані на головуючій. На судді Сіверській. У фокусі цих докірливих і водночас пильних, прискіпливих поглядів Інна завжди почувалася ніби на розмові з совістю. І не лише з власною, а і з совістю суспільства, яке зробило її суддею, дало високе право — судити інших. Сьогодні відчувала це особливо гостро й проникливо. І багато що в фокусі людських очей бачилося, відчувалося інакше, аніж за столиком ресторану «Під липою», де вона майже згодилася з доказами Бастила.

Сіверська зупинила погляд на підсудному. Чи знав уже Верета, що вона відмовилася від його подачки — власних її листів? Мабуть, знав, бо дивився на суддю насторожено і неприязно. Але щойно погляди їхні стрілися, із спритністю фокусника вбрався в догідливу усмішку. Вона, та

усмішка, не була застигла, вона повзла по його обличчю, ваче змія. Та змія підповзала до Сіверської, обвивала, душила фальшю. І суддя подумала, нічого нового, здається, не відкриваючи ні для себе, ні для інших (але бувають думки — як спалахи, у яскравім світлі яких згоряють тіні вагань і сумнівів, залишаючи лише каркас істини): «З несправдою, зі злом, з фальшю можна боротися тільки правдою. Найменший відступ убік від моральної осі, навколо якої — все наше життя, навіть якщо цей відступ виправданій тактикою сьогочасної боротьби з отакими ось веретами, жучками, як каже Бастило, короїдами суспільства, — на користь врешті-решт веретам, бо виправдовує, уможливорює їхню фальш, їхню аморальність». Вона зробила офіційне обличчя, щоб із зали очима не гортали сторінок її душі, в якій зараз усе кипіло і вирувало, і заговорила спокійним (так вважала, а насправді кожне слово її аж дзвеніло од внутрішньої напруги) голосом:

— Згідно статті п'ятдесят четвертої Кримінально-процесуального кодексу Української РСР, я заявляю в цій справі самовідвід. Підстави для самовідводу стали відомі після початку судового слідства, тому я роблю це тільки тепер. Рішення моє не поспішне, продумане і відчуте. В основі нашого судочинства — об'єктивність, неупередженість суддів, цього вимагають і закон, і мораль соціалістичного суспільства. Після всього, про що я сьогодні дізналася, я не можу, як би не прагнула, ставитися до підсудного без певних негативних емоцій. У всякому разі, тепер він має підстави сумніватися в моїй неупередженості. Бо я ненавиджу Антона Верету! Суддя — не машина, холодна, як метал. Суддя — теж людина і має право і ненавидіти, і любити, як і кожна жива людина. Є правило: суддя, заходячи до судової зали, мусить власні емоції залишити за порогом. Але є емоції, які не залишиш! А може, я поганий суддя. Не знаю. Я спробую розібратися наодинці з власною совістю. А поки що совість не дозволяє мені продовжувати розгляд справи, вдаючи, ніби нічого не сталося. Сьогодні я дізналася, що громадянин Антон Верета, використавши слабовільну, майже некеровану у своїх вчинках людину, організував підлий вчинок щодо мене, щоб посміятися з моїх почуттів, а можливо, й шантажувати. Він уже спробував шантажувати десяток хвилин тому, повертаючи мені мої власні листи, які я щиро й довірливо написала людині, в існування якої повірила. Я не хочу од Верети подачок і не взяла листів. Я їх не соромлюся. Я не соромлюся своїх почуттів. Не соромлюся такого при-

родного в моєму віці бажання любити, мати дітей. Це — в самій суті жінки. Уже немало літ я віддала роботі, яку люблю і за її трудність, і за її відповідальність. Через цю зосередженість на роботі, вважаю, не склалося моє особисте життя. Але я радію й пишаюся, що не стала за роки самотності живою мумією. Я ще любитиму і матиму дітей — знаю, вірю. А громадянин Верета, який хотів з мене посміятися, помщаючись за мою принциповість як судді, посміявся з самого себе. Звичайно, я могла б сьогодні вдатися, що нічого не сталося, нічого не знаю, не здогадуюся, і закінчити судовий розгляд. Але з несправдою можна боротися тільки правдою. Так вимагає наш моральний закон, так мене навчили учителі мої. Це одна із засад нашого життя, і порушувати її вважаю за неможливе для себе...

Не сказала — видихнула і так само раптово умовкла, ніби не стало повітря у легенях. Жоден м'яз не ворухнувся на її застиглому, блідому, скованому величезним зусиллям волі обличчі, і тільки кисті рук, що лежали на справі Антона Верети, здригалися, ніби крізь них пропускали електричний струм. Тихо було в залі. Знову задзвенів кран на будівництві за вікном, вискнув гальмами автомобіль перед світлофором. Хтось кашлянув і злякався, що порушив тишу, придушив кашель.

— Прошу народних засідателів вирішити питання про самовідвід у нарадчій кімнаті, — мовила діловим, строгим голосом, ніби нічого не сталося і слухання справи котиться по звичних коліях. Першим підвівся Русан, за ним важко, ніби разом із собою піднімав неабияку вагу, — Бастило.

— Прошу встати! Суд іде! — тоненько — від хвилювання — продзвеніла Надійка.

Тоді й Сіверська підвелася. Разом із залом. І знову опустилася в крісло, коли народні засідателі зникли за дверима нарадчої кімнати. Відкинувшись на спинку, подивилася в залу. Їй зовсім не соромно було дивитися людям у вічі, хоч щойно говорила таке особисте. Те, що досі ховала за офіційним обличчям судді. Те, у чім навіть собі не завжди признавалася. Бо правильно чи ні, але вона вчинила чесно. І була щира в своєму, хай і занадто емоційному як для судової зали, спалахові. Люди дивилися їй назустріч тепло, приязно і — з розумінням. Щирість і викликає щирість. А душевна чистота очищає душі інших людей. Добрих людей. Верета на лаві підсудних опустив голову і вже не піднімав її до кінця засідання. Караміш, навалившись грудьми на край адвокатського столика, крутив увсібіч

лисою, на товстій червоній шиї головою, але ніхто в його бік не дивився, і він теж принишк, обмалів, ніби вгруз у столик. Сіверська подумала, що вона все ж перемогла сьогодні, незалежно від того, як поцінують її вчинок у обласному відділі юстиції. І вже майже спокійно чекала народних засідателів із нарадчої кімнати.

— Прошу встати! Суд іде!

Ухвалу читав Русан. Про самовідвід головуючої. Голови народних засідателів у нарадчій кімнаті розділилися. Один був — за відвід, інший — проти. Бастило таки стояв на своєму. Було це відчутно з його сердитого, астматичного дихання — дихав важко завжди, коли гнівався. Нині гнівається на неї. Вважає, що головуючій забракло твердості у ставленні до Верети. Але, справді, судовий розгляд — це не фронтова атака. Власне, теж атака, теж передній край оборони і наступу, але атакує суд за іншими, не фронтовими законами. І сила удару по короїдах залежить також від поваги самого суду до юридичних і моральних законів суспільства, якому він служить. Так Інна думала, поки Русан повідомляв, що самовідвід головуючої прийнято згідно статті п'ятдесят сьомої Кримінально-процесуального кодексу, яка передбачає, що при рівності голосів суддя вважається відведеним. Отже, слухання справи відкладається у зв'язку з самовідводом головуючої.

Інна бачила, як зблід Верета, як спадала з нього личина — його неприродна, нежива усмішка. Вуста стулились у тонкий мотузок, закривши зуби із золотою фіксою, ліва щока засмикалася, очі стали холодні, жорсткі. Розплата за вчинене зло — неминуча. Він це знав. Відчув. Можливо, із суворих облич народних засідателів. Можливо, з непримиримості до нього і відчуженості людей у судовій залі. Інна одвела очі. Верета зараз її не цікавив. Веретою займуться інші судді. Попереду — нове слухання його справи. Спокійне, об'єктивне. Можливо, в обласному суді.

Тепер — пройти крізь ліс людських поглядів, схвальних, співчутливих, цікавих, різних, до себе в кабінет, накинути плащ, узяти сумочку і більш-менш непомітно зникнути. Вона хоче, вона має право — після усього — побути наодинці з собою.

Міліціонер усе ще сидів у приймальні.

— Дозвольте доповісти, Інно Дмитрівно. Акву нещодавно бачили в районі вашого будинку. Оголошено посилений розшук. Товариш майор просив вас затриматися на роботі.

— Дякую, але я ще не додому.

Але ключі від квартири взяла. Про всяк випадок, якщо надумає не вертати сьогодні на роботу. А так, мабуть, і буде. Жодної думки про роботу. Хоч один день піде із суду, як звичайний радянський службовець, о шостій. Хай дзвонять телефони, хай приходять і ті, хто розлучається, і ті, хто передумав розлучатися, і ті, що ділять майно, і хто не помирив із сусідю за межу, — з чим тільки не приходять до судді? Хай приїдять комісії — з черговими перевітками по скаргах, по анонімках. Нема сьогодні судді Сіверської ні для кого, окрім неї самої. Сьогодні Інна Дмитрівна Сіверська судитиме Інну Сіверську. Ось-ось, покуривши, прийде Бастило — досперечатися. Завтра, завтра, Іване Івановичу. Вбіжить Русан, співчуватиме їй і глибокодумно розмірковуватиме, чи запросити суддю в кіно. Але так і не наважиться.

Завтра, завтра, товаришу Русан, підемо в кіно, я сама вас запрошу, а що? Сьогодні Інна Сіверська належить лише Інні Сіверській.

Збігла по сходах, що у двір. Стежкою через сад — і вже вона на своїй вулиці. На вулиці, якою щодня повертається із суду додому. На вулиці, яка, вивільнившись від асфальтових вериг, збігає до річки, а потім, через греблю, стелиться аж до лісу. На вулиці, яку вона не віддасть нікому Акви. Бо, щоб існувала ця вулиця, уся в золоті кленів і червоних гронах калин, що звисають через парканчики, вона, суддя Сіверська, так трудно працює і живе. І хай вона, як казав Караміш, і романтичне дівчисько, і максималістка, і Робесп'єр у спідниці, але для неї це принципово — не боятися Акви на вулиці, яку любить. Хай Аква боїться на наших вулицях. І вона піде, не чекаючи міліцейського ескорту. Піде, бо в ній є сьогодні ця потреба душі — відчутти вулицю, місто, или життя, яке вона в міру сил своїх і можливостей захищає від акв, верет, від зла й напасті.

Вулиця була залита скісним надвечірнім сонцем і сама, в золотому вбранні осені, здавалася сонячним променем. Люди вертали з роботи, від електрички, жінки вели дітей із садка. Бігли гуртки школярів з портфелями — після продовженого дня. На асфальті — машини тут рідко ходили — малювали крейдою класи і стрибали з класу в клас з тою безпосередністю і легкістю, яка живе у нас лише в дитинстві. На лавах під парканами, на ганках котеджів, ніби на березі ріки життя, сиділи старі, п'ючи сонячне тепло і радіючи з дзвінкого дитячого сміху, з яскравих

кольорів ранньої осені. Снопи жовтих пом'яків, дивних відтінків жоржини, червонясте листя калини і густо-червоні грона ягід, зарості вздовж огорож ніжно-синього морозу, або зірочок, як звали ці квіти в її Городищах, будили давні, ще сільські спогади, гоїли розбурхану душу Інни. Ішла вона повільно, але легко й молодо, як давно вже ходила. Ця вулиця завжди відживляла її, якою б втомленою, знервованою не вертала з роботи.

Раптом — знала за собою здатність переміщатися в часі, а може, талант провидження, а може, чого дуже прагнеш, втілюється в уяві у видимі образи — ніби побачила себе збоку, через низку років: це вона, Інна Сіверська, вертаючи з роботи, веде за ручку дівчинку у червонім осіннім пальтечку, червонім беретиком і з пухкими, червоними від призахідного сонця чи від багряних жоржин у палісадниках, щічками. І та дівчинка, повертаючи до неї розрум'янене личко, запитує: «Мамо, а хто усе це намалював?» — «Що, донечко?» — «Ну, все — нашу вулицю, квіти, сонце, клени, осінь?» — «Ніхто не намалював, бо усе це є насправді — і вулиця, і клени, і осінь». — «Ні, усе спершу хтось намалював, бо вихователька в садку розповідала, що нове місто, яке будують по той бік залізниці, спершу намалювали на папері». — «Ну, тоді усе це намалювало сонечко». — «Ні, мамо, не сонечко, а місяць». — «Чому місяць, доню?» — «Бо місяць уночі скучає за днем і намалював. Я в садку тільки тебе малюю, бо скучаю...» Видиво було таке предметне, таке реальне, аж Інна відчула в своїй руці тепло дитячої долоньки, і тепло те розлилося по всьому тілу, втамовуючи болі і живлячи душевні рани.

Акву вона побачила і впізнала, щойно він вийшов з парку та пішов їй назустріч. По обережній і хижій водночас, звіриній ході, коли м'яко ступають на передню половину стони і напружують ноги в колінах, щоб кожної миті бути готовим стрибнути із стежки убік, у гущавину. По особливому нахилу голови уперед, ніби мають намір і надію протаранити нею весь світ. Одна рука в кишені піджака: що там — піж, кастет? Друга — загрибає повітря лапатою долонею, паче веслом. Якою рукою виривав він сережки з вух жінок — лівою? правою? Погляд зверхній і нахабний, очі холодні. На чім ґрунтується зверхність отаких, як Аква? Навіть не на силі, грубій, тваринній, ні. На повній відсутності совісті. У вас є совість, а у мене її нема, ніби промовляють до людей ці крижані очі, і через те я дужчий од вас, бо можу усе собі дозволити, а ви — не можете, совість вапа не дозволить.

Ще можна було повернути назад — Інна в університеті стометрівку пробігала першою на курсі, не наздогнав би. Ще можна було кинутися в перший-ліпший двір, тут її знали в кожнім домі. Але все в Інні противилося тому, щоб тікати чи ховатися від Акви. Акви страшні, поки їх бояться. Як і вовки.

Вона вертала з кущового семінару в село, де працювала піонервожатою. Через ліс. Наближалася північ — після семінару був концерт, вона танцювала і співала, талант районного масштабу, радили вступати до театрального, насправді ж не було в неї ні голосу справжнього, ні слуху, був темперамент. Ніч випала місячна. Біле кружало висіло над засніженим лісом, ніби несправжнє, ніби намальоване на заднику сцени. І таким же несправжнім, театральним видалося вовче виття, що покотилося по снігових заметілях обабіч дороги і відлунило в сосновім бору на крутосхлах, — ніби хтось нарощне лякав Інну. Вовк попереду був справжній, схожий на великого пса, але чимось хижим, злим віяло від чітких — на білому тлі — обрисів його широколобої, з масивною, видовженою твар'ю, голови, сторчакуватих вух. Вовк сидів скулиніг посеред вкоченої саними, припорошеної соломкою — возили з-за лісу на колгоспну ферму — дороги. Відчула, як страх судомить серце і розтікається по тілу, як ноги німіють і ніби приростають до землі. Досі упевнена: якби кинулася назад чи по заметах до чорних проти місяця дубів, щоб порятуватися (з раннього дитинства вкарбувалися в пам'ять оповідки про людей, які забиралися од вовків на дерева) — вовк осмілів би й кинувся навздогінці. У неї знайшлися сили, стискаючи кулачки в кишенях пальта, піти на вовка — і вовк стрибнув на узбіччя, чорною тінню перетнув сніговий замет, зник у ліщині. Але, мабуть, ще довго брів паралельно дорозі, бо уже од перших хат, до яких не пам'ятає, як і добігла, вона вчула на узліссі його довге, тоскне, чи то від голоду, чи від самотності, виття...

І зараз Інна, пересиливши, придавивши в душі такий природний після погроз і попереджень щодо Акви страх, вперто простувала серединою вулиці. Її вулиці. Хто-хто, а вона знала: акви, попри всю їхню зовнішню агресивність, у глибині ества свого — боягузи. Особливо якщо відчувають, що їх не бояться. Вовки страшніші в тічках, зграях, де хижість одного ніби множиться на хижість багатьох. Янові не пощастило, що на його дорозі трапився не один вовк, а зграя.

Між тим кожен нерв Інни наструнився і серце видзво-

нювало в грудях сполошним дзвоном. Уся зосереджена на Акві, відстань до якого скорочувалася з кожним його кроком, вона не помітила, як опинився біля Акви Кесар. Можливо, вийшов напереріз провулком, а може, знаючи, що Аква утік з-під варті, назирці супроводжував Сіверську від самого суду, це було на нього схоже. Тільки завважила, як Кесар узяв Акву під руку, ту, яка в кишені піджака, стиснув зал'ястя і пішов поруч, ніби супроводив найближчого свого друга. Якось Кесар нахвалявся, що замолоду гнув підкови, і хоч ослабнув після хвороби, мабуть, сили ще вистачило, бо Аква зблід і спробував вивільнитися, але марно. Так вони й проминули суддю: Аква навіть бровою не повів у її бік, ніби не впізнав, ніби уперше бачив, а Кесар усміхнувся до неї самими очима, вистражданими, але в глибині їх — добрими.

А від парку, з якого вийшов Аква, уже мчав на шаленій швидкості мотоцикл Миколи Кравчука. Ледь пригальмувавши біля судді, дільничний докірливо похитав головою в шоломі. Інна відповіла винуватою усмішкою. Мабуть, і справді не треба було поспішати, її ж понередили і просили не залишати приміщення суду. Але така вже вона є і не хоче бути іншою, подумала за мить, не те що себе виправдовуючи, а глибше розуміючи. Чула, як вискнула об асфальт гума коліс, як ревнув, раптово зупиняючись біля Акви і Кесаря, мотоцикл. Але не оберталася. Те, що могло статися, не сталося, отже, арешт хулігана, який утік з-під варті, її не стосується. Кравчук з Кесарем лагідно всадовлять Акву в коляску мотоцикла і одвезуть туди, звідки він утік, а вулиця й далі житиме своїм життям. Школярі, склавши портфелі під кленами, малюватимуть на асфальті класи. Поспішатимуть додому жінки з господарчими сумками — готувати сім'ї вечерю. Робітники меблевої, ідучи із зміни, голосно сперечатимуться про скорі футбольні фінали. Малюки міцно стискуватимуть долоні матерів, радіючи, що сьогодні уже з ними не розлучаться. Життя як життя. Клопітке, важке часом, тривожне — на грані ядерного віку, але — життя. І вона, Інна Сіверська, — в цьому житті.

В цій золотій осені.

В цьому місті.

На цій вулиці.

На вулиці, якій, здавалося, не буде кінця, так непомітно стискувалася вона з іншими вуличками лиственських околиць, що стелилась аж до темно-бурої, настояної на

торфях, ріки. По тей біж її зеленіли молодими отавами луки, за луками — золотою підковою ліс. З лісу вибігла електричка, заспівала, задзвеніла, напружено загув залізничний міст, і все те дзвінкою хвилею покотилося, відлунивши від лісу, по луках і левадах на місто, ніби сотні сільських хлопчаків котили поперед себе дротяними прутиками залізні обручі.

Інна пішла стежкою вздовж левад, потім звернула в провулок, геть вистелений споришем, будім модним паласом. Сонце, сбцяючи прохолодні, але погожі дні, густо-червоною кулею зависло на телеахтенах. Вогняна живиця стікала по стовбурах сосен, барвила скло веранд і вікон. Ось скрапнула вона в сад, що його відгороджувала від провулка металева сітка, і в саду зажевіло вогнище, запахло димом — гіркуватим, осіннім. Сад уже був у вечорових тінях, ніби в лляному мереживі, але вогнище, що розгорялося, і дівчатко років трьох, в блакитному комбінезоні й такому ж беретіку біля вогнища робили картину контрастною, живою. Молодий мужчина у коричневій шкірянці гріб листя, жінка в спортивному костюмі, ще струнка й граційна, складала їх до кошика та носила на вогнище. «Татку, татку, скоріше, вогонь хоче гам-гам!» — гукнула дівчинка, а батько басовито відповідав із глибини саду: «Гляди, щоб вогонь тебе не гамнув!» — «Ні, татку, я зачаклована, я у вогні не горю!..» А мати не казала нічого, вона лише посила листя й висипала на вогнище, що вдячно відповідало густим, білим димом. Але на лиці її світився такий вимовний усміх, що слова і не потрібні були, він засвідчував ту повну розчиненість у щасті, яку відчуває людина лише в кращі хвилини свого буття.

Інна прищвидшила ходу і тінню ковзнула повз сад за дротяною сіткою. Втім, молоді господарі саду рідко впізнавали суддю, хіба що стикалися лице в лице у магазині чи в електричці. І Сіверська їх розуміла: вона була чи не єдиним свідком днів, яких молодята воліли не згадувать, та й не варті були вони, щоб згадувати. Жінка принесла заяву про розлучення, коли вже була на третьому місяці вагітності, ридала, присягалася, що знищить дитину, а він косував очима на вікна, обминаючи погляд судді, і мимрив про пересолені борщі та підгорілі картопляники... Тоді Інна добряче з ними повозилася, поки помирила і умовила не розлучатися, не вбивати і не сиротити дитину. Тепер почувалася так, ніби усе те вона намаловала, сотворила: і сутешіючий сад, і дівчатко біля вогнища, і щасливий усміх молодої матері. І якби Інна не сотворила в світі більш

нічого, окрім цієї живої картинки, уже це виправдало б багато важких днів її життя. Так вона думала, і так було насправді. А ще ж навколо жило місто, її місто. Знала, що це усвідомлення своєї потреби людям тимчасове — як ліки для втомленої душі. З новими днями народяться і нові сумніви, нові гіркоти, нові болі. Але поки щасливе місто і люди в місті — щаслива і вона, суддя Інна Сіверська.

Коли наблизилась до свого будинку, вечірня зірниця засвітила вікно в її квартирі, на горішньому поверсі. І хоч знала, що насправді в квартирі не світиться і ніхто її не чекає, окрім невгамовного, особливо після сьогоднішніх подій у суді, телефону, піднімалася по сходах поспіхом і з тривожною надією.

Бо передчувала, вірила: мине час — і вікна її квартири світитимуть їй назустріч живим світлом любові...

З М І С Т

ІННА СІВЕРСЬКА, СУДДЯ 3

Владимир Григорьевич Дрозд

СПЕКТАКЛЬ

Романи

Київ, «Радянський письменник», 1986

(На українському мові)

Редактор О. М. Григор'єв

Художник Т. Т. Кузнецова

Художній редактор А. А. Стеценко

Технічний редактор Л. Д. Макарчук

Коректори А. О. Холоша, Т. К. Щегельська

Інформ. бланк № 1763.

Здано на виробництво 17.01.85. Підписано до друку 25.04.85. БФ 17492. Формат 84×108^{1/32}. Папір друкарський № 2. Гарнітура звичайна нова. Високий друк. 21,0 ум.-друк. арк., 21,16 ум. фарб.-відб., 23,29 обл.-вид. арк. Тираж 65 000 пр. Зам. 5-1043. Ціна в оправі 1 крб. 60 к. Видавництво «Радянський письменник», 252054, Київ-54, вул. Чкалова, 52. Книжкова фабрика імені М. В. Фрунзе, 310057, Харків-57, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.